

T.C.

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

ORTA ÇAĞ İSLÂM DEVLETLERİNDE ŞEHİR KUŞATMA

VE SAVUNMA STRATEJİLERİ

(11.-13. YÜZYILLAR)

Melek ÇELİK

MARDİN-2023

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

ORTA ÇAĞ İSLÂM DEVLETLERİNDE ŞEHİR KUŞATMA
VE SAVUNMA STRATEJİLERİ
(11.-13. YÜZYILLAR)

Melek ÇELİK

TEZ Danışmanı

Doç. Dr. Ahmet SELÇUKOĞLU

MARDİN-2023

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün **Tarih** Ana Bilim Dalı **20751001** numaralı öğrencisi **Melek ÇELİK**'in hazırladığı “**Orta Çağ İslâm Devletlerinde Şehir Kuşatma ve Savunma Stratejileri (11.-13. Yüzyıllar)**” başlıklı çalışma **26/05/2023** tarihinde yapılan tez savunma sınavında oybirliğiyle başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri	Unvanı Adı, SOYADI	İmza
Başkan/ Danışman Üye	Doç. Dr. Ahmet SELÇUKOĞLU	
Üye	Doç. Dr. Ziya POLAT	
Üye	Dr. Öğrt. Üyesi Türker UYGUR	

Onay

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun .../.../2023 tarih ve ..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../2023

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tez çalışmasının hazırlık, bilgi, belge, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarda bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun davrandığımı,
- Tez çalışmada kullanılan tüm eserlere eksiksiz atıf yaptığımı ve kullanılan tüm eserlere kaynaklar/kaynakçada yer verdiğimi,
- Tez çalışmasının özgün olduğunu,
- Tez çalışmasının Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı” ile tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabullendiğimi bildiririm.

Melek ÇELİK

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi
Mardin Artuklu Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı

Orta Çağ İslâm Devletlerinde Şehir Kuşatma ve Savunma Stratejileri

(11.-13. Yüzyıllar)

2023: 101 Sayfa

Melek ÇELİK

Savaşlar, şehir kuşatmaları veya savunmaları, geçmişte yaşamış olan insan topluluklarının hayatlarını olumsuz yönde etkileyen olayların başında yer almıştır. Fakat belirli bir amaç doğrultusunda ilerlemek isteyen devletler için bu durum değişkenlik göstermiştir. Bu bağlamda Orta Çağ tarihine bakıldığında aslında bu çağın bir savaşlar çağı olarak nitelendirilebileceği fark edilecektir. Zira Orta Çağ'da hüküm sürmüş olan devletler bir sahaya egemen olmak ve bu egemenliği sağlamlaştırmak, genişletmek gayesiyle sürekli bir mücadele halinde olmuşlardır. Nitekim konumuzun odak noktasında da bu egemenlik mücadelelerinin sebebiyet verdiği şehir kuşatma ile savunma stratejileri yer almaktadır. Bu çalışmada Orta Çağ tarihinde 11. ve 13. yüzyıllar arasında İslâm devletleri tarafından gerçekleştirilen şiddetli şehir kuşatmaları ile savunmalarının olumlu neticelenmesi için öncesinde ve esnasında uygulanan stratejik hamleler aktarılmaya çalışılacaktır. Bu amaç doğrultusunda kuşatma veya savunmaya maruz kalmış olan bazı tarihsel örnekler (şehirler) üzerinden konu detaylarıyla işlenecektir. Ancak bu konuya girmeden evvel Orta Çağ İslâm şehirlerinin genel özellikleriyle birlikte bu şehirlerin içinde bulunan fiziki yapılar hakkında bilgi verilecektir. Bunun yanı sıra yapılmış olan şiddetli şehir kuşatmaları ile savunmaları esnasında stratejik bir hamle olarak kullanılan ve yapılan kuşatma ile savunmanın akıbetini belirleyen askerî teçhizat malzemelerine dair açıklama yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, İslâm Şehri, Askerî Teçhizat, Kuşatma Stratejileri, Savunma Stratejileri.

ABSTRACT

Master Thesis

Mardin Artuklu University
Institute of Graduate Education
Department of History

City Siege and Defense Strategies in Medieval Islamic States

(11th-13th Centuries)

2023: 101 Pages

Melek ÇELİK

Wars, city sieges or defenses have been at the forefront of events that negatively affected the lives of human communities in the past. However, this situation has changed for the states that want to progress towards a certain goal. In this context, when we look at the history of the Middle Ages, it will be noticed that this age can be described as an age of wars. Because the states that ruled in the Middle Ages were in a constant struggle to dominate an area and to consolidate and expand this sovereignty. As a matter of fact, the focal point of our subject is the city siege and defense strategies caused by these sovereignty struggles. In this study, it will be tried to convey the strategic moves applied before and during the severe city sieges carried out by the Islamic states between the 11th and 13th centuries in the Middle Ages in order to result in a positive outcome of their defenses. For this purpose, some historical examples (cities) that have been exposed to siege or defense will be covered in detail. However, before going into this subject, information about the general characteristics of the medieval Islamic cities and the physical structures in these cities will be given. In addition, a statement will be made about the military equipment materials used as a strategic move during the fierce city sieges and defenses and determining the fate of the siege and defense.

Keywords: Medieval, Islamic City, Military Equipment, Siege Strategies, Defense Strategies.

ÖN SÖZ

Orta Çağ tarihi üzerine araştırma yapan tarihçiler daha çok devletler ve bu devletlerin siyasi tarihi ile ilgilendikleri için bunun gerisinde kalan konuları arka plana itmişlerdir. Bu anlamda ön planda tutulmayan konulardan bir tanesi de savaşın en şiddetli halini içerisinde barındıran şehir kuşatmaları ve savunmaları üzerinden gerçekleştirilen stratejik hamlelerin neler olduğudur. Aslında bir şehrin kuşatılması ve savunulması veya bunun için uygulanan taktiksel hamleler, Orta Çağ'da yaşayan ve hasımlarına karşı egemenlik elde etmek isteyen kişiler için günlük hayatta yapılan diğer aktiviteler gibi sıradanlaşmış ancak bir o kadar da önemlidir. Bu anlamda Orta Çağ tarihi üzerinde araştırma yapıldığında İslâm devletleri tarafından gerçekleştirilmiş olan pek çok şehir kuşatması ile savunmasına rastlanmaktadır. Yapılan bu şehir kuşatmalarına yahut savunmalarına, hüküm sürdükleri coğrafyada egemen olmak ve bunu sürekli hale getirmek için Gazneliler, Selçuklular, Hârizmşahlar, Zengîler, Eyyûbîler ve Memlûkler başta olmak üzere önemli İslâm devletlerinin sıklıkla başvurduğu bilinmektedir. Bu sebeple Orta Çağ tarihi üzerine düşünce yoran bir kimse bu konunun tarih üzerindeki rolünü göz ardı etmemelidir. Dolayısıyla bu çalışmada İslâm devletleri tarafından yapılan şehir kuşatmaları ile savunmalarının arka planında kalmış olan “stratejik hamlelerin” detaylarıyla açıklaması amaçlanmaktadır.

Bu çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında İslâm şehirlerinin (yapılan şehir kuşatma ve savunmalarına etki eden) fiziki yapıları verilmeye çalışılmıştır. Birinci Bölüm'de şehir kuşatma ile savunmalarında kullanılan ve aslında yapılan şehir kuşatması ve savunmasının en önemli stratejik hamlesini oluşturan askerî teçhizat malzemelerine dair bilgi aktarılmıştır. İkinci Bölüm'de tarihsel örnekleri üzerinden 11. ve 13. yüzyıllar arasında İslâm devletleri tarafından yapılan şehir kuşatma stratejileri verilmiştir. Üçüncü Bölüm'de ise yine tarihsel örnekleri üzerinden 11. ve 13. yüzyıllar arasında İslâm devletleri tarafından gerçekleştirilen şehir savunma stratejilerine dair bilgi aktarılmıştır. Bu bilgiler verilirken hem incelenen dönemin çevirisi yapılan ana kaynaklarından (vekayinameler, kronikler, seyahatnameler) hem de yerli ve yine çevirisi yapılan yabancı yardımcı kaynaklarından istifade edilmiştir. Ayrıca konuyla ilgisi bulunan ansiklopedi maddelerinden ve makalelerden yararlanılmıştır.

Bu çalışmanın her aşamasında bana verdiği fikirleri, önerileri, desteği ve teşvikiyle yol gösteren tez danışmanım Doç. Dr. Ahmet SELÇUKOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim. Yine bu teze sağladıkları görüşlerden ve pozitif katkılardan dolayı Doç. Dr. Ziya POLAT'a, Dr. Öğrt. Üyesi Türker UYGUR'a, Dr. Öğrt. Üyesi Ayşe ÇEKİÇ'e ve Doç. Dr. Yasin TAŞ'a teşekkür ederim. Bu tezi yazmam ve nihayete erdirmem konusunda beni sürekli motive edip dostluğunu ve muhabbetini esirgemeyen Emine AKITAN'a, çalışmamı okuyarak görüşleriyle katkıda bulunan meslektaşlarım Nurcan TEMEL'e ve Mihriban BİLGE'ye teşekkür ederim. Ayrıca hayatım boyunca bana karşı anlayışlı davranan, her sorunumda maddi ve manevi desteklerini esirgemeyip hala sürdüröen sevgili aileme çok teşekkür ederim. Son olarak bu çalışma boyunca bana yardım eden ve destek veren ancak ismini burada yazamadığım birçok hocama, arkadaşıma ve akrabama teşekkür ederim.

Melek ÇELİK

MARDİN/2023

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
GÖRSELLER DİZİNİ	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
İSLÂM ŞEHİRLERİNİN FİZİKİ UNSURLARI VE YERLEŞİM DÜZENİ	1
A. Orta Çağ'da Şehir Kavramı ve Şehir Kültürü	1
B. İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı ve Unsurları	5
B.a. Askerî Yapılar.....	7
B.a.a. Surlar	7
B.a.b. Kaleler, burçlar ve iç kaleler.....	8
B.a.c. Saraylar.....	10
B.a.d. Hendekler.....	11
B.a.e. Şehir kapıları.....	11
B.a.f. Köprüler.....	12
B.b. Diğer Yapılar	13
BİRİNCİ BÖLÜM	15
ORTA ÇAĞ'DA YAPILAN ŞEHİR KUŞATMA VE SAVUNMALARINDA KULLANILAN ASKERÎ TEÇHİZAT	15
1.1. İslâm Devletlerinde Ordu	16
1.2. Yakın Çarpışma Malzemeleri.....	17
1.2.1. Kılıç	17
1.2.2. Mızrak.....	18
1.2.3. Gürz	20
1.2.4. Bıçak ve hançer.....	21
1.3. Uzak Çarpışma Malzemeleri	22
1.3.1. Ok ve yay.....	22
1.3.2. Mancınık ve arrâde	24
1.3.3. Âteş-i rûmî/rum ateşi	26
1.3.4. Çarh	27

1.4.	Savunma Malzemeleri	27
1.4.1.	Zırh	27
1.4.2.	Miğfer	28
1.4.3.	Kalkan.....	29
1.5.	Diğer Silahlar.....	31
İKİNCİ BÖLÜM.....		32
TARİHSEL ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN ŞEHİR KUŞATMA STRATEJİLERİ		32
2.1.	Teknik ve Askerî Hamleler.....	32
2.1.1.	Hazırlık yapma.....	32
2.1.2.	Karargâh seçimi ve giriş/çıkışları kapatma.....	33
2.1.3.	Hendekleri etkisiz hale getirme	37
2.1.4.	Askerî teçhizatlar (mancınık, arrade, ok vb.) kullanma.....	38
2.1.5.	Lağım kazma	42
2.1.6.	Mimari yapılar inşa etme.....	43
2.1.7.	Surlara merdiven dayama	44
2.1.8.	Donanmadan faydalanma	45
2.1.9.	Düşmanı yanıltma.....	46
2.2.	Diplomatik Hamleler	47
2.2.1.	Barışa davet etme/eman verme.....	47
2.2.2.	Rüşvet teklif etme/çıkar anlaşması yapma	48
2.2.3.	Destek birlikler istenmesi	50
2.3.	Fiziksel ve Psikolojik Hamleler.....	52
2.3.1.	Göğüs göğüse savaş/mezdan savaş	52
2.3.2.	Ani baskınlar düzenleme	52
2.3.3.	Rehine alıkoyma/gösterme	53
2.4.	Diğer Hamleler	53
2.4.1.	Uygun hava koşullarının oluşması/zamanı etkili kullanma.....	53
2.4.2.	Çevre şehirleri ele geçirme	54
2.4.3.	Ekinleri etkisiz hale getirme	54
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....		56
TARİHSEL ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN ŞEHİR SAVUNMA STRATEJİLERİ		56
3.1.	Teknik ve Askerî Hamleler.....	56
3.1.1.	Şehrin müstahkem yapısı/askerî yapıları sağlamlaştırma.....	56
3.1.2.	Teçhizat, iaşe ve levazım maddeleri depolamak	61
3.1.3.	Hendek kazma	63
3.1.4.	Askerî teçhizatlar (mancınık, arrade, ok, sıvı ateş vb.) kullanma	65
3.1.5.	Kuşatanları kuşatma.....	66
3.1.6.	Donanmadan faydalanma	66
3.1.7.	Asker değişimi.....	67
3.2.	Diplomatik Hamleler	68
3.2.1.	Mektup veya elçi gönderme.....	68
3.2.2.	Rüşvet teklif etme.....	69
3.2.3.	Destek birlikler istenmesi	70

3.2.4. Eman talep etme	72
3.3. Fiziksel ve Psikolojik Hamleler	75
3.3.1. Göğüs göğüse savaş/meydan savaşı	75
3.3.2. Ani baskınlar düzenleme/taarruza geçme	75
3.3.3. Rehine alıkoyma/gösterme	77
3.4. Diğer Hamleler	77
3.4.1. Farklı dini grupları şehirden çıkarma	77
3.4.2. İaşe ve levazım imkânlarını etkisiz hale getirme	78
3.4.3. Çevre şehirlere saldırma	79
SONUÇ	81
KAYNAKÇA	87
EKLER	97
ÖZGEÇMİŞ	101

GÖRSELLER DİZİNİ

	Sayfa No
Görsel 1. 1. Çeşitli Kılıç Tipleri (Soldan Sağa): Düz, Eğri, Burmalı, Meç	97
Görsel 1. 2. Hz. Muhammed'in Kullanmış Olduğu Yay ile Mahfazası	97
Görsel 1. 3. Kale Burcu Üzerinde Bulunan Mancınıkları Gösteren Bir Minyatür	97
Görsel 1. 4. Çeşitli Mancınık Türlerini Gösteren Örnekler	98
Görsel 1. 5. Rum Ateşi'nin Atılışını Gösteren Bir Çizim.....	98
Görsel 2. 1. Kudüs'ün Selâhaddîn Eyyübî Tarafından 1187 Tarihinde Kuşatılması	98
Görsel 2. 2. Urfa Kalesinden Bir Görsel.....	99
Görsel 2. 3. Kürboğa'nın Ordusu ile Haçlıların Antakya Önünde Çarpışmasını Gösteren Bir Örnek	99
Görsel 3. 1. Haçlıların Antakya Şehrine Saldırısını Gösteren Bir Sahne	99
Görsel 3. 2. Kudüs'ün 15 Temmuz 1099 Tarihinde Düşmesini Gösteren Bir Örnek...	100
Görsel 3. 3. Akkâ Şehrinde Savunmayı Yürüten Müslümanların, Şehir Düşükten Sonra Öldürülmesini Temsil Eden Bir Sahne	100
Görsel 3. 4. Dımaşk Şehrinin Haçlılar Tarafından Kuşatılmasını Gösteren Bir Çizim	100

KISALTMALAR

BEÜ. : Bitlis Eren Üniversitesi

Bkz. : Bakınız

Haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazreti

Krş. : Karşılaştırmız

M. : Metre

TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı

Trc. ve Not. : Tercüme ve Notlar

vb. : Ve benzeri

GİRİŞ

İSLÂM ŞEHİRLERİNİN FİZİKİ UNSURLARI VE YERLEŞİM DÜZENİ

A. Orta Çağ'da Şehir Kavramı ve Şehir Kültürü

Farsça kökenli “Şehr” (شهر) kavramı genellikle ticaret, sanayi ve yönetim gibi işlerle uğraşmakta olan kişilerin yaşamlarını idame ettikleri büyük yerleşim merkezlerini ifade eder. “Şehr” kelimesinin 11. yüzyıldan sonra halk arasında yaygın olarak “Şar ya da Şer” biçiminde kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanımla birlikte farklı millet ve devletlerde şehir kavramının taşıdığı anlamı karşılayan ifadeler kullanılmıştır. Türkler arasında yerleşim merkezlerini belirtmek için “Balık” ve “Kent-Kend” tabirleri kullanılırken¹, Arapça’da “Medine²”, Yunanca’da “Polis”, Fransızca’da “Cide” kelimesi kullanılmıştır. Ayrıca Latince’de “Civitas” ve “Urbs”, Almanya’da ve İskandinav ülkelerinde “Kale” anlamına gelen “Burgh” veya “Borough” kavramları da yine aynı manada kullanılmıştır³.

Kur’an-ı Kerim’de şehirleri belirtmek için sıklıkla “Medine”, “Beled”, “Belde”, “Dâr”, “Mısır” ve “Karye” kavramları kullanılmıştır⁴. Orta Çağ’da bazı İslâm tarih yazarları, bu kavramı ifade etmek için “Şehristan” ya da “Şaristan” tabirlerini kullanmışlardır. Bu ifade yukarıda sözü geçen “Şar” ve “Şaristan” kelimelerinin özgün hali olmalıdır. Bunun yanı sıra Sivas’a bağlı olan “Şarkışla” şehrinin ismi de Orta Asya kültürünün izlerini günümüze taşımaktadır. Nitekim Orta Asya’dan kalma “Ordu” kavramı “Şar” ifadesiyle “Balık” kavramı da Türkçe kökenli olan “Kışla” ifadesiyle yer değiştirmiştir. Böylece zaman içinde bu değişiklik sonucunda “Ordu-Balık” ifadesinin

---

¹ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Şehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/441.

² Harun Bıçakçı - Cuma Yıldırım, “İslâm Uygarlığında Kent ve Kentleşme”, *BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/2 (2 Aralık 2018), 544.

³ Tülay Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2020), 11-13.

⁴ Küçükbaşçı, “Şehir”, 38/441.

alternatifi olan “Şar-Kışla” kavramı Türkçe’ye geçmiş ve kullanılmıştır⁵. Bunlara ek olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun taşradaki temel yönetim merkezlerini temsil eden “Sancak”, “Kaza” ve “Nahiye” yerleşimleri şehir veya kasaba anlamlarını karşılamaktadır.

Şehir kavramıyla ilgili aktarılanların dışında bir şehrin içinde bulunması gereken veya bir yerleşim yerinin şehir statüsüne girmesini sağlayan niteliklere değinmek yerinde olacaktır. Şehir kavramını nitelendirmekle ilgili kesin bir kıstas bulunmuyor olmakla birlikte⁶ Batılı tarih yazarlarının şehir tanımı ve İslâm tarih yazarlarının yapmış oldukları şehir tanımının birbirine benzer özellikler gösterdiği söylenebilir. Buna göre Batılı yazarlar şehir yerleşimini; çevresinde sur, en yüksek noktasında kale, yerleşimin ortasında büyük ibadet yerleri (cami, kilise, havra, mabet, tapınak gibi) bulunan, bunun çevresinde ise çarşısı, pazar yeri ve bir meydanının bulunduğu kasaba şeklinde ifade etmektedirler⁷. Aynı şekilde İslâm tarih yazarları da bir yerleşim yerinin şehir olarak nitelendirilebilmesi adına içinde barındırması gereken unsurların bu şekilde olması gerektiğine vurgu yapmaktadırlar.

Modern Batılı tarihçilerin şehirler hakkında verdikleri bilgileri aktaran Tülay Metin, Batılı yazarların ileri sürmüş oldukları tezleri şöyle ifade eder. Şehirler üretim merkezi değil tüketim merkezleridir. Ayrıca bir yerleşim yerinin şehir olarak nitelendirilebilmesi için öncelikle şehrin içinde ve dışında koruma önlemlerinin alınmış olması, ticaretin yapılabildiği bir pazar yerleşkesinin olması ve son olarak sanayileşme faaliyetlerinin yapıldığını gösteren bir üretim ağının olması gerekmektedir⁸. Batılı sosyolog Max Weber de şehri ekonomik açıdan ele alır ve tarıma dayalı olmayan ticaret odaklı ilerleyen bir ekonomik gelişmişliğin olması gerektiğine vurgu yapar. Ona göre şehirler bir ya da daha fazla evden oluşan görünürde kapalı olan büyük yerleşim merkezleridir⁹. Buna karşın Batılı tarihçiler ise kentleşmenin gelişmesini sadece Orta Çağ’da şehirlerde yaşanmış ekonomik gelişmeye bağlamazlar. Onlara göre şehirlerin büyüüp gelişmesinde şehirde bulunan dini amaçlı yapılan yapılar büyük ölçüde buna katkı sağlar. Buna örnek vermek gerekirse; Doğu Roma İmparatorluğu’nun kent

---

⁵ Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 14.

⁶ İlhan Şahin, “Şehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/446.

⁷ Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 31, 49.

⁸ Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 12.

⁹ Max Weber, *Şehir/Modern Kentin Oluşumu* Çevirmen Musa Ceylan (İstanbul: Bakış Yayınları, 2010), 67-96.

yapısında genellikle dini ibadet mekânı olan kilise şehrin merkezinde bulunmaktadır¹⁰. Orta Çağ şehirlerinin etrafında örgütlendiği iki temel fiziki unsur mevcuttur. Kale ve ibadet mekânı (cami, kilise, sinagog vb). Yine bu koşula göre Hristiyan dininin ruhani lideri olan Papa'nın yaşamını idame ettiği İtalya şehri de dini merkezli şehir modeline örnek verilebilir¹¹.

Orta Çağ Avrupa şehirleri ve İslâm şehirleri, içinde barındırdıkları fiziki yapılar sebebiyle birbirine benzerlik arz etmektedir¹². Birbirine benzer yapıda olan Avrupa ve İslâm şehirlerinde en çok göze çarpan fiziki yapılar şunlardır; İlk olarak şehirde bireysel ve toplu alışverişin yapılmasına imkân sağlayan bir pazar alanının olması, ikinci olarak ticaret faaliyetlerinin yapılabildiği yerlerin olması ve son olarak yönetici ile asker kesiminin ikamet ettiği kale yahut kaleye benzer yapıların bulunması nedeniyle şehirler birbirine benzerlik göstermektedir¹³.

Batı dünyasının tarif ettiği şehir tanımına karşılık İslâm dünyasının da kendine has bir şehir tanımının olduğu bilinmektedir¹⁴. Bu bağlamda İslâm dünyasında hem eserleri hem de öğütleriyle yer edinmiş olan müelliflerden bazılarının aktardığı İslâm şehri tanımlarına değinmek yerinde olacaktır. Büyük Selçuklu Devleti Veziri Nizâmülmülk, *Siyâset-Nâme* adlı eserinde şehirlerle ilgili örnek teşkil edebilecek bir değerlendirme aktarmaktadır. Nizâmülmülk'e göre iyi bir devlet yöneticisinin taşıması gereken özelliklerden biri dünyayı imar etmesi koşuludur. Bu imar düzenine uygun olarak yönetici kişi, yerin altından su yolları yapmalı ve kanallar açmalıdır. Akarsular üzerinde köprüler inşa etmeli, köylerde ve mezralarda bulunan toprakları verimli kılmalı, hisarlar yapıp, yeni şehirler kurmalıdır. Yüksek binalar yapmalı, güzel yerleşim yerleri imar etmeli, büyük yollar üzerinde ribatlar (kervansaray) ve ilim öğrenmek isteyen kişiler için medreseler yapmalıdır¹⁵. Nizâmülmülk'ün, dolaylı yoldan vermiş olduğu öğüt aslında bir İslâm şehrinin taşıması gereken temel niteliklerden bazılarını da içinde barındırmaktadır. Nizâmülmülk'ün aktarmış olduğu nasihata benzeyen başka bir nasihati de Orta Çağ'da

---

¹⁰ Yılmaz Can, *İslâm Şehirlerinin Fizikî Yapısı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 15-16.

¹¹ Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri* Çevirmen Şadan Karadeniz (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), 17-18.

¹² Orta Çağ Avrupa, Asya ve İslâm şehirlerinin benzerliği hakkında bir mukayese daha detaylı bilgi için bkz. Mustafa Demirci, "İslâm'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri", *İSTEM Dergisi Yayınları 2* (1 Aralık 2003), 129-146.

¹³ Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 12-13.

¹⁴ Fasih Dinç, "İslâm İnşâ Hukukunun Mardin Kent Mekânına Yansıması (11.-19. yy)", *Mukaddime/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 12/2* (1 Kasım 2021), 307.

¹⁵ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme* Çevirmen Mehmet Taha Ayar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 12.

yer edinmiş olan İslâm tarihçisi ve devlet adamı İbn'i Haldun aktarmaktadır. İbn'i Haldun'a göre öncelikle şehirde büyük bir devlet yöneticisi veya hükümdar bulunmalıdır¹⁶. Sonra da bu büyük hükümdarın, büyük binalar, büyük köşkler, büyük kaleler, büyük şehirler ve heykeller inşa etmesi gerekmektedir¹⁷. Verilen bu şehir tanımları bir araya getirildiğinde Orta Çağ'da bir İslâm şehrinin fiziki ve mimari yapısının nasıl olması gerektiği konusu belli ölçüde açıklığa kavuşmaktadır.

“İslâm Şehri” en açık tanımıyla içerisinde “Merkez Camii” gibi ibadet mekânları bulunan, idari işlerin yürütüldüğü kurumların olduğu, eğitim amaçlı kullanılan medreseleri, ticaret amacıyla kullanılan hanları, temizlik amacıyla inşa edilmiş olan hamamları, ekonomik ve sosyal alanda hizmet veren çarşıları ve mahalleleri olan bir yerleşim yeri olarak ifade edilmektedir. Aktarılan bu bilgiler aslında İslâm şehrinin içinde barındırması gereken en önemli fiziki unsurları da belirtmektedir. Bu tanıma göre İslâm şehirlerinin içinde bulunması şart olan en önemli fiziki yapı ise şehir halkının dini vecibelerini yerine getirebildiği bir ibadet merkezinin bulunması zorunluluğudur¹⁸. “İslâm şehri” tasvirinin dışında ona, daha geniş bir açıdan bakılacak olursa; şehrin, sosyal hayatın ve ekonomik yaşamın her yönünü içine alan çeşitli faaliyetlerin yapıldığı yerler olduğu, ekonomik ve kültürel birikimin yoğunlaştığı, önemli yerleşim birimlerinin oluşturulduğu, fiziksel ve sosyal çevre ile toplumsal hayatın merkezini teşkil eden yapılardan oluştuğu görülecektir¹⁹. Zira şehirler sadece binalar, evler, yollar, kurumlar vb. gibi cansız fiziki unsurlardan oluşan mekânlar değildir²⁰. Buna karşın canlı varlıklar gibi her şehrin kendine özgü ruhları bulunur. Nitekim bu canlılığı hissedebilmek için o şehrin havasını solumak yeterli olacaktır.

İslâm dini insanlar arasında yayılırken beraberinde kendine has türde bir mekân anlayışı da getirmiştir. İnsanlar nasıl ideal bir hayat istiyorlarsa çevresini de ona göre düzenlerler. İslâm şehirleri de bu düzen çabasının bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve diğer şehirlerden farklılaşmıştır²¹. Bu bağlamda İslâm tarihinde şehircilik faaliyetleri alanında ilk düzenlemelerin Hz. Muhammed tarafından Yesrib (Medine) şehrinde yapıldığı

---

¹⁶ Abdurrahman bin Muhammed bin Haldun Hadrami, *Mukaddime* Çevirmen Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Gazetesi Yayınları, 2004), 2/463-468.

¹⁷ Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 16.

¹⁸ Viladimir Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti* Çevirmen Azer Yaran (Ankara: Onur Yayınları, 1988), 227; Demirci, “İslâm'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri”, 137.

¹⁹ Küçükbaşçı, “Şehir”, 38/441.

²⁰ Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 11.

²¹ Demirci, “İslâm'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri”, 134.

görülmektedir²². Yesrib şehrinde ibadetin yanında başta eğitim ve öğretim olmak üzere adalet hizmetleri, kamu idaresi ve diğer işlere yönelik hizmetlerin yürütüldüğü “Mescid-i Nebevî” inşa edilmiştir. Böylece Hz. Muhammed’in yapmış olduğu bu düzenlemeyle birlikte ileride kurulacak Müslüman şehirleri için cami merkezli şehir modeli oluşturulmuştur. Ayrıca eklemek gerekirse Hz. Muhammed, şehrin içinde çarşı ve pazar yeri belirleyerek ekonomik hayata da çeki düzen vermiştir. Hz. Muhammed son olarak İslâm şehrinde mezarlık olarak kullanılacak bir alan da belirlemiştir²³. Sonuç olarak İslâm şehirleri Hz. Muhammed’in Yesrib şehrinde yapmış olduğu örnek üzerinden oluşturulmaya çalışılmış ve her zaman üstüne yeni eklemeler yapılarak geliştirilmiştir.

B. İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı ve Unsurları

İslâm öncesi devirde Orta Asya şehirlerinin fiziki yapısı genellikle kale, asıl şehir (şehristan) ve dış mahallelerden (rabaz) oluşmaktaydı²⁴. İslâmiyet sonrası dönemde ise şehirlerde bulunan bütün evlerle birlikte diğer yapıların etrafının surlarla çevrilmesi göz önünde bulundurulmuştur. Orta Çağ bir “savaşlar çağı” olarak nitelendirilebileceği için şehir kurulacak mekânların seçiminde ilk olarak “güvenlik kaygısı” ön planda tutulmuştur. Bu sebeple şehrin güvenlik için kolay kolay ulaşılamayacak bir yerde kurulmasına dikkat edilmiştir. Böyle bir yer ya Mardin şehri gibi bir dağ başında bulunan yüksek ve sarp bir tepe olmakta ya da köprüden geçilmedikçe ulaşılamayan çevresi göl, deniz veya nehirle çevrili bir yer olmaktaydı²⁵. Bu şekilde savunma gücü yüksek olacak biçimde inşa edilen şehirler, düşman tarafından kolayca zapt edilemezdi²⁶. Şehirlerin kurulacağı alanların seçiminde “güvenlik kaygısı” dışında ikinci temel kıstas “iklimsel şartların elverişli” olmasıdır. Özellikle bunun için su ihtiyacının kolayca karşılanabildiği alanlar tercih edilmiştir. Nitekim Orta Çağ Selçuklu şehirlerinin çoğu bu etkene göre kurulmuştur. Selçuklu şehirleri tarıma elverişli olan sulak alanlarda yahut ticaretin yoğun ve gelişmiş olduğu yerleşim alanlarında kurulmuştur. Ancak başlangıçta Selçuklu şehirleri tarım amaçlı kâr için kurulmuşsa da ilerleyen zamanla beraber özellikle 12. yüzyıldan sonra ekonominin ağır bastığı ticaret şehirlerine dönüşmüştür. Ekonomik kalkınma sayesinde şehirlerde refah seviyesi yükselmiş, dolayısıyla gelişen ortam

²² Dinç, “İslâm İnşâ Hukukunun Mardin Kent Mekânına Yansıması (11.-19. yy)”, 313.

²³ Küçükaşçı, “Şehir”, 38/441.

²⁴ Küçükaşçı, “Şehir”, 38/443.

²⁵ Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 27.

²⁶ Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 28.

adaletin, ahlâkın ve saygının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Selçuklu şehirlerinde yaşanan bu gelişme bir süre sonra şehirlerin estetik ve işlevsel olarak inşa edilmesine de vesile olmuştur²⁷.

İslâm şehirlerine örnek teşkil etmesi adına Selçuklu Devleti dönemi şehirleri ve Orta Çağ Avrupa şehirleri göz önünde bulundurulduğunda şehirlerin fiziki yapı olarak Avrupa şehirlerinde mevcut olan “Kapalı Kent” modeliyle benzerlik gösterdiği görülecektir. Ancak bütün İslâm şehirlerini bu modele göre değerlendirmek yanlış olacaktır²⁸. İslâm dönemi İran şehirlerine bakıldığında şehirlerin Samanilerde görülen üç temel unsur üzerine inşa edilmiş olduğu fark edilecektir. Bu unsurlar; Kuhendiz (kale), iç şehir (şehri derun, şehristan) ve dış şehirdir (şehri birun, rabaz). Genellikle kuhendiz’in içinde evler, devlete ait silah ambarları, devletin mali malları ve bunları gözeten görevliler bulunurdu. Ayrıca şehir merkezinde varlıklı kişilerin veya ailelerin yaşadığı mahalleler yer almaktaydı. Şehrin önemli bir kısmını kapsayan Rabaz’ın içinde ise pazar yerleri, mahalleler ve cuma mescidi gibi insanların temel ihtiyaçlarını giderebildiği yapılar bulunmaktaydı²⁹.

Selçuklu ve İran şehirlerinin de içinde yer aldığı, Müslümanlar tarafından kurulmuş olan şehirleri iki kola ayırmak mümkündür. Birincisi askerî amaçla kurulan şehirler, ikincisi idari amaçla kurulan şehirlerdir. Askerî amaçla kurulan şehirlerin içine fetih yoluyla alınan topraklar da girmektedir³⁰. Müslümanlar tarafından fethedilen yerleri elde tutmak için askerî bir düzen kurulmuş ve bu sistem üzerinden şehir gelişmiştir. İslâm devletleri büyüyüp genişlemeye başlayınca özellikle cephelere yakın olan bölgelerde askerî amaçlar için yeni yerleşim yerleri tesis edilmiştir. Başta “Ordugâh” şeklinde kurulmuş olan bu ikamet yerleri zamanla normal yerleşim merkezleri haline dönüşmüştür. İslâmiyet sonrası askerî amaçla kurulan şehirlerin ilk örneklerini Hz. Ömer’in emriyle inşa edilmiş olan ve Emevîler döneminde şehir statüsü kazanan Kûfe, Basra ve Fustat şehirleri oluşturmaktadır³¹.

Orta Çağ’da askerî amaçlarla kurulan şehirlerin fiziki yapısını çoğunlukla şehir güvenliğini arttırmaya yardımcı olan surlar, kaleler, burçlar, saraylar, hendekler, köprüler

---

²⁷ Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 18.

²⁸ Koray Özcan, “Anadolu-Türk Kent Tarihinden Bir Kesit: Selçuklu Döneminde Anadolu-Türk Kent Model(ler)i”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 38 (1 Ocak 2006), 164.

²⁹ Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 37.

³⁰ Can, *İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, 34-35.

³¹ Küçükbaşçı, “Şehir”, 38/442.

ve şehir kapıları oluşmaktaydı. Bu şehirlerin merkezini ise Medine’de olduğu gibi yine “Ulu Camii” teşkil etmekteydi. İdari amaçlarla kurulan şehirlerde kale veya saray, siyasi işlerin yürütülmesi için kurulmuş bir bina ve benzeri yapılarla şehir modeli oluşturulmaya çalışılmıştır. Biraz önce aktarıldığı üzere belirli amaçlar sonucunda kurulmuş olan bu tür şehirlerde insanların sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarına cevap veren yapılar sonradan inşa edilmiştir. Böylece evler, camiler, medreseler, çarşılar, pazarlar, mahalleler, hamamlar, yollar, spor alanları, bağ-bahçeler ve mezarlık alanları gibi unsurlar şehirlerde bu şekilde ortaya çıkmıştır.

B.a. Askerî Yapılar

B.a.a. Surlar

İnsanoğlunun doğasında kendini koruma içgüdüğü yatmaktadır. Bunu bazen bir kişiye bazen de birden çok kişiye karşı aldığı önlemlerle sağlamaktadır. Kitlesele bir yaşam alanı olan şehirlerde de aynı durum söz konusudur. Henri Pirenne, bu konuyla alakalı olarak, özellikle savaşıardan dolayı kendini koruma altına almak isteyen halkın ilk olarak yöneldiği fiziki yapıların başında koruyucu duvarların, kalelerin ve hendeklerin geldiğini ileri sürmektedir³². Bu nedenle Orta Çağ şehirlerinin fiziki düzeninde en önemli unsur savunma amacıyla inşa edilmiş olan surlardır.

Arapça kökenli bir kelime olan “sur” (صور); bir kasabayı, bir şehri bazen de bütün bir eyaleti korumak ve savunmasını güçlendirmek için buranın etrafını çeviren ve kulesi olan tahkimat duvarlarına verilen isimdir. Orta Çağ İslâm şehir modelinde sur yapılarının genellikle iki kısımdan oluştuğu görülmektedir. Surların çevrelemiş olduğu iç kısma dâhil, batın, içeri şehir, şehristan (شهرستا) veya enderun (اندرون) denilmiştir. Surların dışındaki kısma ise dış şehir, taş şehir, zahir (ظاهر) ya da rabad-rabaz (ربض) gibi farklı isimler verilmiştir. İslâm şehirlerinde yapılan surlar, savunma ve güvenlik için genellikle 15-20 m. yüksekliğinde inşa edilmiştir. Surların yapımında çoğunlukla sağlam taşlar kullanılmıştır. Ayrıca surların üstüne de düz şekilde yapılmış burçlarla yapı sağlamlaştırılmıştır. Bu şekilde surların üzerinde inşa edilen burçların sayısı değişiklik göstermekle birlikte genellikle aralarındaki mesafe bir ok atımını geçmeyecek şekilde ayarlanmıştır³³. Buçların dışında surların belirli noktalarında şehrin giriş ve çıkışlarını

³² Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, 48.

³³ Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 38-41.

kontrol etmek amacıyla sur duvarlarına kapılar da ilave edilmiştir. Bu kapıların sayısı da şehrin büyüklüğüne ve ihtiyaç durumuna göre değişkenlik göstermektedir³⁴. Ancak Anadolu’da bulunan Türk şehirlerinde genellikle Kuzey, Güney, Doğu ve Batı yönlerine açılan dört kapı inşa edilmiştir³⁵.

İslâm’ın yayılmaya başladığı ilk yıllarında İslâm şehirlerinde sur gibi yapılara çok fazla rastlanmamaktadır³⁶. Buna hem yeni kurulmuş olan devletin bu aşamadayken yaşadığı maddi yetersizlik hem de girilen fetih yoğunluğu sebep olmuştur. Bu sebeplerden dolayı ilk dönem İslâm şehirlerinde sursuz bir koruma önlemi alınmış ve şehirler bunun yerine hendek veya kanallar ile çevrilmiştir. Ancak Abbasîler döneminde yaşanan gelişmeler sonucunda neredeyse sursuz bir İslâm şehri kalmamıştır³⁷. Nitekim gelişen İslâm şehirlerinde yaşanan değişimler surlara da yansımış ve bazı şehirlerde şehri korumak için yapılan surun dışına yeni bir sur yapılarak güvenlik önlemi iki kat artırılmıştır. Özellikle 11. yüzyılın sonlarına doğru baş gösteren Haçlı Seferleri ve 13. yüzyıl ortalarına doğru tüm şiddetiyle İslâm dünyasını istila eden Moğollara karşı şehirlerde bulunan sur, kale ve duvar gibi müstahkem unsurlarının önemi bir kez daha anlaşılmıştır. Böylece yıkık ve korunaksız surlar yeniden inşa edilmiştir.

B.a.b. Kaleler, burçlar ve iç kaleler

Orta Çağ Doğu ve Batı şehirlerinin neredeyse tümünde kale (قلعة) ve burç (برج) gibi askerî amaçlarla inşa edilmiş yapılar bulunmaktadır. Bunun sebebiyse Orta Çağ’da savaşların çok sık yaşanmasıdır. Durum böyle olunca hemen hemen bütün İslâm şehirlerinde kaleye rastlanmaktadır. İslâm şehirlerinde güvenlik kaygısı nedeniyle yapılan kale ve burçların çoğu yüksek bir dağ veya tepe üzerinde inşa edilmiştir. Bu şekilde yapılan kalenin en önemli kısmını oluşturan yeri yine güvenlik sebebiyle inşa edilen burç veya kuleler oluşturmaktadır³⁸. Hatta kale kelimesinin kökenine bakıldığında yine güvenlik kaygısının bu ismin seçilmesinde etkili olduğu görülecektir. Zira bu kelimenin anlamının Arapça “kökünden koparmak, kazımak” anlamında kullanılan “kal” (قل) köküne dayandığı kaydedilir. “Kal” ifadesinden türeyen “kalaa” (قلع), “tırmanması

³⁴ Can, *İslâm Şehirlerinin Fizikî Yapısı*, 102.

³⁵ Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 41.

³⁶ Küçüktaşçı, “Şehir”, 38/444.

³⁷ Can, *İslâm Şehirlerinin Fizikî Yapısı*, 98-99.

³⁸ Semavi Eyice, “Kale”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/235.

zor, çıkılamayan bir dağdan kopan büyük kaya parçası veya dağ gibi büyük bulut” anlamına gelmektedir³⁹. Bunun yanında, kalenin Farsça kökenli “kalat” sözcüğünden geldiği ve bu kelimenin “bir dağ üzerinde bulunan bir kale veya köy” anlamında kullanıldığı ayrıca Türkçe’de “yığmak; kalat kaplamak, kılıf geçirmek, bir şeyi sargıya veya sandığa koydurmak” anlamlarına gelen “kıla, kütle ve kalav” kelimeleriyle ilişkili olabileceği düşünülmektedir⁴⁰. Bu şekilde anlamlar barındıran kale ifadesinin sahip olduğu fiziki yapı da şehirlerde yaşanabilecek güvenlik kaygısını gözler önüne sermektedir.

Kale; yerleşim yeri, boğaz ile geçitlerde, adalar, yol kavşağı, köprübaşları gibi stratejik öneme sahip yerlerde güvenliği sağlamak ve gerekli olan askerî birliği barındırmak için yapılmış fiziki yapıların başında gelmektedir⁴¹. Sağlam şekilde inşa edilmiş kale; kalın ve yüksek duvarlardan, duvarların üzerinde belirli aralıklarla yerleştirilen burçlardan oluşmaktaydı. Şehre herhangi bir saldırı olduğunda şehirdeki askerler, kalenin içerisine kapanıp, düşmana karşı direnç gösterirdi. Bunların dışında yine kalenin içinde düşman saldırılarına karşı koymak amacıyla ok ve mermi atmaya özgü siper ve mazgallar bulunurdu⁴². Ayrıca şehirde bulunan kalelerde yönetici ve askerî kesimin ihtiyaçları için cephanelik, darphane, cezaevi, hamam, küçük bir pazar yeri, cami, iâşe depolamak için kâgir ambarları ve özellikle su ihtiyacını karşılamak üzere su kuyuları veya sarnıçlar bulunurdu. Bazı Orta Çağ kalelerinde ise su sıkıntısı çekmemek ve uzun kuşatmalara dayanabilmek için dışarıdaki bir kaynağa inen tünel biçiminde gizli bir yol sistemi yer alırdı⁴³.

Orta Çağ’da yapılmış bazı İslâm şehirlerinde birinci kalenin dışında şehrin yüksek ve kapalı noktasında inşa edilmiş ikinci bir kale daha bulunurdu. Önceleri “Ahmedek” olarak isimlendirilen, ancak sonradan isim değişikliğine uğrayarak “İç kale” diye tabir edilen bu tür kalelere İslâm şehirlerini temsil etmiş olan Selçuklu Devleti şehirlerinde rastlamak mümkündür⁴⁴. Buna karşın bazı şehirlerde hem iç kale hem de dış kale mevcutken bazı şehirlerde ise sadece birinin olduğu görülmektedir⁴⁵. İç kalelerin

---

³⁹ Eyice, “Kale”, 24/234.

⁴⁰ Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 41-42.

⁴¹ Eyice, “Kale”, 24/234.

⁴² Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 42.

⁴³ Eyice, “Kale”, 24/235-236; Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 43-44.

⁴⁴ Eyice, “Kale”, 24/235.

⁴⁵ Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 42-43.

şehirdekiler için en önemli stratejik avantajı, şehir herhangi bir kuşatmaya maruz kalıp düştüğünde, şehirdekilerin iç kaleye çekilip savunmaya burada devam etmelerine olanak sağlaması olmuştur⁴⁶. Zira bu tezin İkinci ve Üçüncü Bölümleri içinde yer alan bazı şehir kuşatmaları ve savunmalarında aktarılacağı üzere aynı durumun yaşanmış olduğu görülecektir. Kuşatılan bir şehrin iç kalesini ele geçirmediği dış unsurlarına (şehristan, rabaz vs.) hakîm olmak, şehre egemen olmak anlamına gelmiyordu. Bu bağlamda şehirlerde bulunan iç kaleler şehrin güvenliği konusunda şehir savunması için hayati bir görev üstlenmiştir.

B.a.c. Saraylar

“Saray” kelimesinin aslı eski Farsça’da “srāda” demektir. Bu sözcük; “ev”, “mesken” ve “konak” manasına gelmektedir. Türkçe’de de yine bu anlamda kullanılan kelime bununla birlikte “büyük konak veya hükümdarın ikametgâhı” manasına gelen “saray”, “köşk” ve “kasr” manasında da kullanılmaktadır⁴⁷. Orta Çağ’da hüküm sürmüş İslâm devletlerinde “saray” genellikle hükümdarın aile üyeleriyle beraber yaşadığı özel ikametgâhı sayılmıştır. Bu yapı devletin merkez şehrinde yer aldığı için burada devlet işleri de görüşülmüştür. Ayrıca devletin idari işlerinde görev alacak şehzadelere veya devlet adamlarına da yine burada eğitim verildiği bilinmektedir⁴⁸.

İslâm dinine uzun bir süre hizmet etmiş olan Osmanlı Devleti’nde saray teşkilatı; hükümdarın özel yaşam alanı olan “Harem”, eğitim yapılan bölüm “Enderun”, idarî işlerin görüşüldüğü merkez “Dîvân-ı Hümâyün” ve son olarak hizmet ve koruma bölümü yani “Bîrun” diye bilinen dört ana yapılanmadan oluşmaktaydı. Saraylar genellikle şehre yakın bir tepe, dağ yahut noktada onu gören kişiyi etkilemesi amacıyla büyük ve görkemli şekilde inşa edilmiş yapılarıdır. Orta Çağ İslâm şehirlerinde sarayların büyük ve görkemli şekilde yapılmasının nedeni devletin sahip olmak istediği estetik ve güzellik kaygısı değildir. Bunun tam aksine devlete siyasi ve diplomatik açıdan fayda sağlaması hedeflenmiş olduğu için böyle inşa edilmişlerdir. Nitekim devletle iyi ilişkiler içinde olan kişiler veya müttefikler bu sarayların büyüklüğünden güç alırdı. Ancak devletle düşman

---

⁴⁶ Eyice, “Kale”, 24/235.

⁴⁷ M. Tayyib Gökbilgin, “Saray”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967), 10/205.

⁴⁸ Zeynep Tarım Ertuğ, “Saray”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/117.

geçinen kişiler ise tam aksine sarayların ihtişamından korku duymaktaydı. Bilinçli olarak bu şekilde inşa edilen saray, hükümdarın gücünü ve kudretini ortaya çıkarmaktaydı⁴⁹.

B.a.d. Hendekler

Orta Çağ İslâm devletlerinin ilk dönemlerinde şehirlerin hemen hepsinde sur bulunmadığı için şehirler genellikle hendekler vasıtasıyla korunmaktaydı. Buna mukabil surları bulunan İslâm şehirlerinde de surun dışına güvenliği artırmak için yine hendeklerin yapıldığı bilinmektedir⁵⁰. Özellikle şehir herhangi bir saldırıya maruz kaldığında şehir savunmasını yürüten direnişçilerin gücünü artırmak için yapılan hendekler, ileri önleyici savunma mekanizması sayesinde şehre karşı yapılan saldırıları engelleme konusunda oldukça etkiliydi. Bu sebeple hendek düzeneği, Orta Çağ Avrupa devletleri ile İslâm devletlerinde sıkça kullanılmaktaydı. Hendek mekanizması, genellikle şehir surlarının dışına kazılan yüksek çukurlara su doldurulması şeklinde yapılmaktaydı. Bu önlem şehre saldıran orduların ve teçhizatlarının naklini güçleştirmek için alınıyordu. Hendekler koruyucu özelliklerinin yanında şehri su taşkınlarından da korumaktaydı. Yağmur suları bu çukurlara dolar ve şehir halkı sıkıntı çekmezdi. Hendeklerin kendine özgü yükseklikleri bulunmaktaydı. Çoğunlukla bunlar sur hizasında inşa edilmekteydi. Ayrıca şehre giriş ve çıkışın kolayca sağlanabilmesi amacıyla hendeklerin üstüne köprüler inşa edilmekteydi⁵¹.

B.a.e. Şehir kapıları

Orta Çağ İslâm şehirlerinin hemen hepsinde güvenlik kaygısı nedeniyle inşa edilen ve şehri çevreleyen surların belli noktalarına şehre giriş ve çıkışı denetleyen kapılar yapılmaktaydı. Ancak kapılar sadece bir şehre giriş ve çıkış yapmak için kullanılan yapılar değildi. Bu özelliğinin yanında ev, saray, cami, kale, medrese ve hastane gibi daha pek çok yapının içine girip, çıkmaya yardımcı olmaktaydı. Bu sebeple İslâm şehirlerinin hemen hepsinde ve hatta şehrin içinde bulunan bütün yapılarda mutlaka kapı bulunmaktaydı. Arapça'da etrafı kapalı veya çevrili olan bir mekâna yahut alana geçişi sağlayan açıklığı ifade eden kapıya "Bab" (باب) denilmiştir. Belli bir mekâna girilmesine veya çıkış yapılmasına yardımcı olan kapılar, inşa edildiği yere bağlı olarak farklı modellerde yapılmaktaydı. Surlarla çevrilmiş bir şehre, kaleye ya da büyük bir binaya;

---

⁴⁹ Tarım Ertuğ, "Saray", 36/120.

⁵⁰ Can, *İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, 98.

⁵¹ Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 45.

camii ve saray gibi girişi sağlayan kapılar genellikle çift kanatlı şekilde, daha küçük mekânlara geçişi sağlayan kapılar ise tek kanatlı şekilde yapılmaktaydı⁵².

İslâm şehirlerinde bulunan kapıların sayısı şehrin büyüklüğüne göre değişkenlik göstermekteydi. Fakat çoğunlukla dört kapıdan oluşmaktaydı⁵³. Bazı şehirlerde giriş ve çıkışı sağlamak için gizli kapılar da yapılmaktaydı. Gerekli durumlarda bu gizli kapılardan şehre giriş ve çıkışlar sağlanılırdı. Orta Çağ şehirleri için hayati önemi bulunan şehir kapıların kendine has isimleri olurdu. Bazen kapılar; Doğu, Batı, Kuzey ve Güney olarak isimlendirilirken, bazen de yakın bulunduğu pozisyona göre “Meydan kapısı”, “Konya kapısı”, “Pazar kapısı” gibi çıktığı yola, şehre, pazara, çarşıya, meydana göre isimlendirilirdi⁵⁴. Orta Çağ’da inşa edilen şehir kapılarının giriş-çıkış dışında başka nitelikleri de bulunmaktaydı. Şehir kapıları, savaş malzemelerini üzerinde taşıyan askerlerin şehre kolayca girip çıkabilmelerini sağlamak için geniş, yüksek ve görkemli inşa edilirdi. Ayrıca şehir kapılarının üzerinde inşa edilmiş olan ve şehirdekilerin herhangi bir saldırıya maruz kalmaması için ileri uyarıcı bir savunma sistemi görevi gören gözetleme kuleleri her kapının üzerinde mevcuttu⁵⁵. Nitekim bu kuleler sayesinde şehirdekiler kendilerine karşı yapılan saldırıları önceden görüp, savunma hazırlıklarını buna göre yapmaktaydı. Orta Çağ’da yapılan bazı şehir kuşatmalarının içerden birilerinin işbirliği sonucunda şehir kapılarının açılması nedeniyle başarıya ulaştığı bilinmektedir. Nitekim bu tezin İkinci ve Üçüncü Bölümlerinde yer alan şehir kuşatmaları ve savunmalarında bahsi geçen bazı şehirler bu şekilde ele geçirilmiştir.

B.a.f. Köprüler

Orta Çağ İslâm şehirlerinde göze çarpan diğer bir fiziki yapı köprülerdir. Köprüler, yerleşim bölgelerinde bulunan iki yakayı birbirine bağlama amacıyla inşa edilmiş yapılardır. Özellikle insanların zorlukla geçebildiği vadi, tepe, dağ, deniz, nehir ve dere gibi noktalar üzerinde yapılmışlardır. Köprüler, ilk dönemlerde geçilecek yerin bir tarafından öbür tarafına uzun bir taş veya ağaç gövdesi uzatmak suretiyle yapılmıştır.

---

⁵² Yaşar Çoruhlu, “Kapı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/341.

⁵³ Can, *İslâm Şehirlerinin Fizikî Yapısı*, 102; Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 44; Bkz. Buhara şehrinde “Babu’l Medine”, “Babu’n Nur”, “Babu’l Cehre”, “Babül Hadid”, “Babu’l Kuhendiz”, “Babü Beni Esed” ve “Babü Beni Sa’d” isminde yedi kapı bulunmaktadır. Ahmet Kütük, *Buhara* (İstanbul: İlke Yayınları, 2019), 136.

⁵⁴ Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 44.

⁵⁵ Can, *İslâm Şehirlerinin Fizikî Yapısı*, 101.

Fakat şehirlerin gelişmesiyle beraber köprülerde kullanılan yapı malzemelerinde ve şekillerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Şekillerine göre kemer, kiriş, askılı, asma, açılıp-kapanan diye sınıflandırılan köprülerin yapımında kullanılan malzemeler de çoğunlukla ahşap, betonarme ve metaldir. Ancak bazı durumlarda bu malzemelerin birkaçı karıştırılarak da yapılabilmektedir. Günümüzde köprülerin inşa edilme sebebi kara ulaşım araçlarının, yayaların, trenlerin, boruların ve su galerilerinin geçişlerini kolaylaştırmaktır⁵⁶.

Orta Çağ'da köprüler hem İslâm hem de Avrupa şehirlerinde başta savunma olmak üzere birçok amaç için kullanılmıştır. Bu sebeple köprüler şehirlere güvenli giriş ve çıkışı sağlamak için stratejik noktalara inşa edilmiştir. Bazen bir akarsu veya su birikintisi üzerine bazen de yüksek iki tepe ve dağ arasına inşa edilmiştir. Zira bu şekilde inşa edilen köprü düzeneği sayesinde devletler, düşmanların şehre topyekûn saldırı düzenlemelerine engel olmuştur. Düşmanı engelleme sistemi ise şu şekildedir: Orta Çağ'da inşa edilen köprüler belirli sayıda asker ve malzemeyi üzerinde taşıyabilecek kapasitede yapılırdı. Böylece şehre saldıran düşman belirli sayıda kişiyi buradan geçirmek zorunda kalırdı ki bu da şehre yapacağı saldırı konusunda zaman kaybetmesine neden olurdu. Köprülerin düşmanı bertaraf etme konusunda şehre sunduğu önemli bir avantajı daha bulunmaktaydı. Hem İslâm hem de Avrupa şehirlerinde yaşayan halk, savaş dönemlerinde köprüler üzerinde tuzaklar kurarak şehrin savunmasını güçlendirmeye çalışırdı. Bu sebepten dolayı şehre saldırı düzenlemek isteyen kişi veya kişiler tuzak ihtimaline karşı kolay kolay buradan geçmeye cesaret edemezlerdi⁵⁷.

B.b. Diğer Yapılar

Orta Çağ Avrupa ve İslâm şehirlerinde yukarıda verilmiş askerî yapıların dışında sosyal, ekonomik ve dini amaçlara hizmet eden yapılarda bulunmaktaydı. Bu anlamda Orta Çağ Avrupa ve İslâm şehirlerinin merkezinde cami veya kilise gibi dini mekânlar yer almaktadır. Bu dini yapının etrafında insanların ikamet yerlerini teşkil eden evler, sosyal yaşam alanları olan mahalleler, şenlikler ve törenler için toplanma mekânları olan meydanlar, gidilen yerlere ulaşımı kolaylaştıran yol sistemlerinin olduğu bilinmektedir.

---

⁵⁶ Kazım Çeçen, "Köprü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/252.

⁵⁷ Bkz. Haçlı orduları Antakya şehrini kuşatmak için Asi Nehri üzerindeki köprüyü geçmeye çalışırken önlerinden gitmekte olan kılavuzlar, Türklerden oluşan kalabalık bir ordunun yolu kestiğini kendilerine haber vermiştir. *Haçlı Tarihi* Çevirmen Ergin Ayan (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 82.

Yine İslâm şehirlerinde insanların kişisel temizlik ihtiyaçlarını giderebildikleri hamamlar, ticaret mekânları olan çarşılar, pazar alanları ve kervansaraylar, sağlık hizmetlerinin verildiği kurumlar olan hastaneler yer almaktadır. Ayrıca her türlü bilgi alış-verişinin aktif bir şekilde yapılabildiği mekânlar olan eğitim kurumları ve medreseler, insanların stres atıp eğlenebildikleri yerler olan eğlence mekânları, kutsal kabul ettikleri yapılar olan tekkeler ve türbeler yahut da öldükten sonra defnedildikleri mezarlık alanları gibi daha pek çok amaca hizmet eden yapı bulunmaktadır⁵⁸.

---

⁵⁸ Bu yapılar hakkında detaylı bilgi için bkz. Osman Turan, “Selçuk Kervansarayları”, *Belleten* 10/39 (Temmuz 1946), 471-496; Nusret Çam, “Arasta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991) 3/335-336; Arslan Terzioğlu, “Bîmârîstan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/163-178; Semavi Eyice, “Cami”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/56-90; Ahmet Önkal - Nebi Bozkurt, “Cami”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/46-56; Semavi Eyice, “Hamam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/402-430; Mustafa İsmet Uzun - Nurettin Albayrak, “Hamam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/430-433; M. Kâmil Yaşaroğlu, “Hamam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/433-434; Şebnem Eryavuz, “Kervansaray”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/299-302; Ali Murat Yel - Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Mahalle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/323-326; Nebi Bozkurt, “Mezarlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/519-522; Cengiz Kallek, “Pazar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/194-203; Mustafa Kara, “Tekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/367-370; İsmail Orhan, “Türbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/464-466; Peter E. Pormann, “Tıp”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/95-101.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTA ÇAĞ'DA YAPILAN ŞEHİR KUŞATMA VE SAVUNMALARINDA KULLANILAN ASKERÎ TEÇHİZAT

Devletlerarası ilişkilerde krizlere neden olan anlaşmazlıkların diplomatik girişimler, tahkim ve arabuluculuk başta olmak üzere barışçıl yollarla veya misilleme, kuşatma, ekonomik ambargo gibi yaptırımlarla çözülememesi durumunda ortaya çıkan en şiddetli ilişki biçimine “savaş” denilmektedir. Söz konusu ilişkide bir taraf diğer tarafa karşı şiddete başvurarak isteklerini veya çıkarlarını zorla kabul ettirmeye çalışmaktadır¹. Savaş ifadesinden hareketle, burada geçen “şiddet” tabirine değinmek yerinde olacaktır. Nitekim hasmını sözle ikna etmek yerine ona; kaba kuvvet, katılık, sertlik uygulamak, onu azarlamak ve cezalandırmakta aşırıya gitmek şeklinde izah edilebilen bu ifadeyi gerçekleştirmeye veya uygulamaya çalışan herhangi bir siyasi otoritenin; fiziksel ve psikolojik olabilecek her türlü şiddeti içeren hareketlerle karşı tarafa yönelik saldırganlık durumu göstermesinden dolayı “savaş” ve “şiddet” tabirleri birbiriyle doğrudan ilişkilidir².

Günümüz toplumlarındaki uygar yaklaşımlara göre “şiddet” kabul edilmemesi gereken bir davranış biçimidir. Çünkü şiddeti kabul etmek, onun artmasına sebebiyet vermektedir. Ancak bu durum, şiddetin tarihi, politik, sosyolojik, psikolojik, psikiyatrik ve felsefi gerçekliğini ortadan kaldırmaz. Orta Çağ tarihi denince akla gelen ilk şeylerden birtanesi bu dönemin birçok savaşı içinde barındırdığıdır. Savaş ifadesi, bu dönemi yaşayan ve egemenlik elde etmek isteyen kişiler için günlük hayatta yapılan diğer aktiviteler gibi tamamen sıradanlaşmış bir olaydır. Bu sebeple tarih ve siyaset üzerine düşünce yoran bir kimse, şiddetin insan ilişkileri üzerindeki rolünü göz ardı edemez³. “Savaş” ve “şiddet” ifadelerine ek olarak bu tezin başlığı içerisinde yer alan “kuşatma”

---

¹ Ahmet Yaman, “Savaş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/189.

² Erkan Göksu, *Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2020), 16.

³ Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 8; a.mlf., *Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı*, 17.

ile “savunma” kelimeleri de “savaş” ve “şiddet” ifadeleri ile doğrudan bağlantılıdır. Bu sebepten dolayı İslâm devletlerini yöneten siyasi liderlerin, “savaş” neticesinde oluşan “şiddet” yoluna başvurarak elde etmeye çalıştıkları şehirlere dair bilgi verilmeden önce değinilmesi gereken önemli konu başlıkları bulunmaktadır. Özellikle İslâmî kaidelere göre yetişen Müslüman bir liderin; bir şehri kuşatma veya savunma öncesinde, esnasında ve sonrasında kendi ordusuna ciddi derecede katkı sağlayan askerî savaş malzemelerini hazırlamayı ve kullanmayı hiçbir şekilde ihmal etmemiş olması hatta yöneticinin başlattığı kuşatma veya savunmanın başarılı olmasını sağlayan yegâne katkıyı bu araçların sağlamış olması sebebiyle mutlaka bu malzemelerin bilinmesi gerekmektedir. Aktarılabacak olan bu bölümde İslâm devletlerinde bulunan askerî kuvvete ve bu kuvvetin bir şehri kuşatırken veya savunurken kullandığı askerî silahlara bakılacaktır.

1.1. İslâm Devletlerinde Ordu

Eski Türkçe karşılığı “Hakanın oturduğu veya karargâhının kurulduğu yer” olarak bilinen ordu ifadesinin Arapça karşılığı “ceyş”, “cünd”, “asker” ve “hamîs”tir. Farsça karşılığı ise “leşker”dir. “ceyş” ve “cünd” kavramları “savaşmak amacıyla bir araya gelen insan topluluğu ve yardımcıları”nı ifade etmektedir. Buna karşılık “asker” tabiri de “bir araya gelmek, toplamak” anlamına gelmektedir. Bu kelimedenden türeyen “muasker” ise “ordugâh” ve “askerî üs” demektir⁴. Sonuç olarak farklı milletlerde ordu ifadesinin değişik bir karşılığı olmasına rağmen bu ordular (Gazne, Selçuklu, Eyyûbî, Harîzm, Osmanlı gibi) İslâm çatısı altında toplanmıştır. İslâm orduları genellikle yaya birlikleri, süvari birlikleri, muharip sınıflar, okçular, mancınık veya arrâdelerle düşman safları üzerine saldıran ve nefit gibi yanıcı maddelere bulanmış kumaşlar atmakla görevlendirilen birliklerden teşekkül etmekteydi⁵. Ayrıca eklemek gerekirse Orta Çağ’da gemi yapımı alanında ilerlemelerin yaşanmaya başlamasıyla birlikte, İslâm devletleri donanma alanında da olumlu gelişmeler kaydetmiştir. Böylece savaş, şehir kuşatma ve savunmalarında kullanabilmek amacıyla deniz kuvvetleri de yetiştirilmiş ve orduya dâhil edilmiştir. Nitekim kuşatma esnasında denizle çevrili yerlerin tam bir ablukaya alınması yine bu donanma desteği sayesinde olmuştur.

---

⁴ Mustafa Zeki Terzi, “Ordu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/357-362.

⁵ Terzi, “Ordu”, 33/360.

İslâm ordularında askerî düzen ile ilgilenen yöneticiler ve komutanlar bulunmaktaydı. Ayrıca ordu içerisinde yer alan gönüllü savaşçıların dışında bütün askerlere belirli bir maaş veya ücret ödemesi yapılırdı. Bu ücretler askerlerin tabii olduğu yönetici tarafından karşılanmaktaydı. İslâm ordularında yer alan askerlerin kendilerini düşman saldırılarından korumak için giyindikleri korumalıklardan olan zırh ve miğfer gibi savunma silahları bu orduların en büyük yardımcıları olmaktadır. Yine gönüllü veya ücretli birliklerden oluşturulan bir İslâm ordusunda, ordu içerisinde yer alan muhariplerin düşman saldırıları karşısında başarılı olmasına katkı sağlayan askerî savaş malzemelerinden ok, yay, kılıç ve benzeri gibi saldırı silahları İslâm orduları içerisinde önemli bir yer tutmaktaydı. Verilen bu saldırı ve savunma silahları İslâm ordularından ayrı düşünülemezdi. Ayrıca İslâm ordusu içerisinde görevli askerlerin kullandıkları askerî malzemeler için işlerinin ehli ustalar yer almaktaydı. Bunlar savaş zamanında zarar görüp, tamir edilmesi gereken yerleri ve malzemeleri onarmakla görevliydi.

1.2. Yakın Çarpışma Malzemeleri

1.2.1. Kılıç

Tarih öncesi ve sonrası dönemden itibaren “kılıç” kahramanlık, bağımsızlık ve gücün sembolü olarak görülmüştür. Türkçe’de “kılıç” diye tabir edilen kelimenin yerine Arapça’da “seyf” ve “hüsâm” tabirleri geçmektedir. Farsça’da yine “kılıç” ifadesiyle birlikte “tûğ” ve “şemşîr” tabirleri kullanılmaktadır⁶. Osmanlıca’da ise hem “kılıç” hem de “şemşîr” ifadeleri çok sık zikredilmektedir. Orta Çağ savaş aleti olarak bilinen bu alet, Doğu’da ve Batı’da genellikle rütbesi bulunan askerler, kumandanlar ve soylu kişiler tarafından tercih edilmiştir. Yine hafif ve kolay taşınabilir biçimde yapıldıkları için savaşlarda, şehir kuşatma ve savunmalarında yapılan çarpışmalarda göğüs gösüse savaşmayı tercih eden Müslüman askerler tarafından da en çok kullanılan savaş aleti yine kılıç olmuştur. Bunun sebebi ise diğer bir savaş aleti olarak bilinen okun rüzgârlı havalarda isabetini kaybetmesine nispeten kılıçların hedefi kolay kolay şaşırmasıdır. Dolayısıyla bu özellik kılıca olan ilgiyi arttırmıştır⁷.

Karşılıklı dövüşlerde yer alan askerler tarafından sıklıkla kullanılan kılıçlar farklı şekillerde yapılmaktaydı. Bunlar düz ve eğri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Düz kılıçların

---

⁶ Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 318.

⁷ Meryem Arslan, “Tarihî Türkçe Tıp Metinlerinde Savaş Aletleri ve Savaş Yaralarının Tedavileri”, *Erdem/İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 77 (24 Aralık 2019), 288.

çift, eğri kılıçların ise tek tarafı keskin yapılmaktaydı⁸. Eğri kılıçların düz kılıçlara göre daha etkili olduğu, bunun sebebinin ise kılıcın şeklinden kaynaklandığı belirtilmektedir. Eğri kılıç ile karşı tarafa doğru yapılan darbe esnasında, darbeyi yapan kişinin bütün gücünün uca yakın kısımdaki kaviste toplanmasından dolayı bu kılıçların kesme kuvveti çok yüksek olmaktaydı (**Görsel 1.1.**)⁹. Eğri kılıç ile düz kılıç arasındaki farkın dışında her iki kılıcın el ile daha rahat tutulabilmesi amacıyla bunun üst kısmına “kabza” adı verilen sap kısımları yapılmaktaydı. Bu kısma genellikle kılıç sahibinin adı yazılırdı. Ayrıca kılıç sahibinin, kılıcını taşıırken herhangi bir yara almaması ve bu silahı kolay taşınabilmesi için “kın” olarak isimlendirilen deri kılıflarda kılıçlar muhafaza edilirdi. Bu şekilde “kın” ile korunan kılıçlar bir kayış vesilesiyle omuza veya bele asılarak daha kolay hareket edilirdi¹⁰. Ok ve yay gibi savaş aletlerini yapan özel ustalar olduğu gibi kılıç yapımıyla da uğraşan özel ustalar bulunmaktaydı. Nitekim Türkiye Selçuklu Devleti bünyesi altında bu alanda çalışan kişilerin olduğu bilinmektedir. Bu kılıç ustalarına “şemşirger” veya “seyyâf” gibi isimler ile hitap edildiği belirtilmektedir¹¹.

1.2.2. Mızrak

Orta Çağ’da yapılan şehir kuşatmaları ve savunmalarında kullanılan ok ve kılıç kadar gidişatın olumlu bir şekilde sonuçlanması üzerinde etkili olan diğer bir teçhizat malzemesi mızraktır. Türkçe Sözlük’te yer alan “mızrak” (المزراق) tabiri burada “dürtmek, atmak, fırlatmak ve delmek” gibi farklı anlamlarda ifade edilmiştir. “Zerk” kökünden türetilmiş bir alet ismi olan mızrak kelimesinin çoğul hali de “mezârîk”tır. Eski Türkçe’den günümüze kadar gelen “süngü”, “kargı”, “nîze”, “harbe”, “bayrak”, “cirit”, “gönder” ve “cıda” gibi farklı sözcükler de bu anlamda kullanılmıştır. Bu kelimenin Türkçe’deki varlığına *Dede Korkut Destanları*’ndan itibaren raslanmaktadır¹². Bu kullanımlardan “bayrak” ve “sancak” zaman içinde silah özelliklerini kaybederek, sadece “Türk devletlerinin bağımsızlık alâmetleri” olmuş, “cirit” ise oyun aleti olarak kullanılmıştır. Yuvarlak kesitleri olan ve ucu sivri kalın bir şiş şeklindeki “süngü” de ateşli silahların zamanla gelişmesinden dolayı tüfeklerin uç kısmına takılan ve tüfeğe

⁸ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 80; Nebi Bozkurt, “Kılıç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/405.

⁹ Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 319.

¹⁰ Bozkurt, “Kılıç”, 25/405.

¹¹ Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 321.

¹² Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 83; Arslan, “Tarihî Türkçe Tıp Metinlerinde Savaş Aletleri ve Savaş Yaralarının Tedavileri”, 289; Tülin Çoruhlu, “Mızrak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/4.

yakın dövüş işlevi kazandıran bir parça olan “kasatura” haline gelmiştir. “Mızrak” ifadesi ise çok değişik bir anlama maruz kalmadan günümüze kadar gelmeyi başarmıştır¹³.

Mızrak; sert bir yapıda olan hiçbir şekilde esnemeyen, uzun ve ince olan ahşap bir gönderle, ucuna takılmış taş, kemik, boynuz, bakır, tunç, demir veya çelikten elde edilmiş bir temrenden oluşmakta olan, dürten, saplayan, delen, yakın ve uzak dövüş silahıdır. Aktarıldığı üzere mızrağı elinde tutan kişi bu aleti hedefine doğru dürtülerek, saplayarak veya fırlatılarak kullanabilmekteydi¹⁴. Zira mızrağı elinde bulunduran kişi, düşmanını alt etmek maksadıyla bazen uzaktan bazen de göğüs göğüseyken bu aleti düşmanına atıp yahut saplayıp düşmanını bertaraf etmek için kullanmaktaydı. Orta Çağ’a damgasını vuran önemli Müslüman devletler içerisinde yer alan ordularda, ateşli silahların bulunmasından evvel sıklıkla kullanılan mızraklar için özel birliklerin oluşturulduğu bilinmektedir. Nitekim Selçuklu Devleti tarihini aktaran kaynaklarda, Selçuklu ordusu içerisinde mızrak kullanan düzenli ve daimi olan, mızraklı bir birliğin bulunduğu aktarılmaktadır¹⁵.

Türklerin bu aleti kullanımı İslâmîyet öncesi döneme kadar götürülmektedir. Bazı Çin kaynakları Hunların mızrağı kullanmış olduğunu belirtip, bunun şekli hakkında da bilgi vermiştir¹⁶. Türklerin dışında çölde yaşamını idame ettiren Araplar için de mızrağın önemi büyük olmuştur. Araplar sıcak bölgelerde yer aldıklarından dolayı bu aleti silah olarak değil, kızgın çöl güneşinden korunmak maksadıyla “gölgelik direği” şeklinde kullanmışlardır. Hatta her Arap’ın toplum içindeki yerine ve malî gücüne göre bir mızrağı bulunmaktaydı. Bu sisteme göre fakirler normal ağaç dallarından, zenginler ise Hindistan’dan getirilen, kıymetli ağaçlardan yapılmış mızraklara sahip olmaktaydı¹⁷.

Mızrakların genel olarak kamış veya benzeri ağaçlardan yapıldığı anlaşılmaktadır¹⁸. Ayrıca dayanıklılık gücü yüksek bir mızrağın yapımı için en uygun olan ağaç “neb” veya “şevhat” diye isimlendirilen, sağlam, sert ve düz bir yapıya sahip olmalarından dolayı herhangi bir işlem istemeyen “bambu” türü içi dolu kamışlar

---

¹³ Çoruhlu, “Mızrak”, 30/4.

¹⁴ Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 325; Mustafa Zeki Terzi, “Mızrak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/3.

¹⁵ Çoruhlu, “Mızrak”, 30/4.

¹⁶ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 84; Arslan, “Tarihî Türkçe Tıp Metinlerinde Savaş Aletleri ve Savaş Yaralarının Tedavileri”, 289-290.

¹⁷ Terzi, “Mızrak”, 30/3.

¹⁸ Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 325.

olmuştur. Bu ağaçlar Hindistan'dan Bahreyn'e, oradan da Arap diyarlarına gönderilmekteydi. Bambu gibi kamışlı olan bu ağaçlardan yapılan gövdelerin baş tarafına “sinan”, “nasl”, “âmil” veya “zurka” adı verilen, karşı tarafı yaralamaya veya öldürmeye yarayan, demir uç geçirilerek mızrak yapılmaktaydı. Bambu bitkisinden yapılan mızraklar; “metn”, “züc”, “âliye” ve “sinan” gibi bölümlerden oluşmaktaydı¹⁹.

1.2.3. Gürz

Eski çağlardan itibaren göğüs göğüse yapılan yakın dövüşlerde, savaş, şehir kuşatmaları ve savunmalarında kullanılmış olan “Gürz” (گُرز); Türkçe’de “topuz” ve “bozdoğan”, Arapça’da “debbûs”, “amûd” ve “mitraka” olarak isimlendirilirken, Farsça’da ise olduğu gibi tabir edilmiştir. Bunlardan “bozdoğan” ifadesinin kullanılma sebebi bu alet çeşitlerinden bazısının şekil olarak yırtıcı bir kuş türü olan “Boz Doğan” kuşunun kafasına benzetilmesidir²⁰. Bazı tarih yazarları “gürz” aleti yerine kullanılan “topuz” kavramının “debbûs” kelimesinden türediğini belirtmektedirler²¹. Farklı İslâm devletleri tarafından değişik isimlerle tabir edilen gürz, Orta Çağ toplumlarında ateşli silahların bulunmasından evvel insanların yakın dövüşlerde hasmını vurmak, parçalamak ve ezmek amacıyla kullandıkları bir savaş aleti olmuştur²². Şehir kuşatmaları ve savunmalarında bu aletin kullanılma sebebi yakın dövüş silahı olması ve düşmanla göğüs göğüse yapılan çarpışmalar esnasında başarı getirisinin yüksek olmasıdır. Bu silaha olan ilginin başka bir sebebi daha bulunmaktadır. Şöyle ki bu aleti kullanan kişi, bunu el ile tuttuğu ve kullandığı için bilek ve kol gücünü bu şekilde artırabilmiştir. Böylece gürz fiziksel açıdan savaşçıya katkı sağladığı için de kullanılmıştır.

Gürzün, uç kısmında madeni bir topuz olur, sap tarafı ise ağaç veya madenden yapırdı. Ayrıca silahın vurucu etkisini artırmak amacıyla yine topuz kısmına birkaç santimetre uzunluğunda çivi veya çıkıntılar eklenmekteydi²³. Genellikle gürzlerin baş tarafı yuvarlak bir küre şeklinde yapılmıştır. Gürzler biçim ve ağırlıklarına göre “çekme gürz”, “kesme gürz”, “asma gürz” ve “dikenli gürz” gibi farklı isimler almıştır. Baş kısmı yuvarlak ve çivisiz şekilde olan gürzlere “matrak”, en ağır olanlarına da “gürz-i girân”

¹⁹ Terzi, “Mızrak”, 30/3.

²⁰ Tülin Çoruhlu, “Gürz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/327-328; Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 90; Arslan, “Tarihî Türkçe Tıp Metinlerinde Savaş Aletleri ve Savaş Yaralarının Tedavileri”, 288-289.

²¹ Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 328.

²² Çoruhlu, “Gürz”, 14/327.

²³ Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 328.

denilmiştir. Gürzler, ustalar tarafından çoğunlukla taştan, ağaçtan, demir, bakır, tunç veya pirinç gibi madenlerden yapılmıştır. Madenden yapılan gürzlerin iç kısımları genellikle boştur. Bu teçhizat malzemesini, ahşap ve hafif gürzleri taşıma kolaylığından dolayı bellerine bağladıkları kuşak veya kemerlere sokulmuş şekilde “piyade askerler” kullanmaktaydı. Zırh gibi güçlü korumalıkları parçalama gayesiyle dikenli ve ağır madenden yapılan gürzleri ise “süvari askerler” eyerlerinin sol tarafına asarak kullanmaktaydı²⁴.

1.2.4. Bıçak ve hançer

Uzunlukları 40 santimetreyi geçmeyen kesici silahlara “bıçak” denilmiştir. Türklerin içinde yer aldığı savaş, şehir kuşatmaları veya savunmalarında yaygın biçimde kullanılmış olan bıçağın özelleştirilmiş farklı şekillerine “kama” veya “hançer” (خنجر) gibi isimler verilmiştir²⁵. Arapça’dan gelen “hançer” sözcüğü; “hincer” ve “hincir” gibi farklı şekillerde telaffuz edilmiştir. Bunun çoğul şekli ise “hanâcir”dir. Hançer, genel olarak 30-35 santimetre uzunluğunda eğri, sivri uçlu, çift veya tek ağızlı bir bıçak türüdür. Bu özelliğinden dolayı düz ve çift ağızlı olan kamadan ayrılmaktadır. Hançerlerin eğri biçimde yapılmasının sebebi, karşı tarafa doğru yapılan ilk vuruş esnasında eğri kılıcın daha iyi kesmesi gibi bunun da daha iyi ve daha kolay saplanmasını sağlamaktır²⁶.

Düşmanla bire bir yapılan çarpışmalar esnasında hançerler şu şekilde kullanılmaktaydı. Hançerlerin kavisleri içe gelecek şekilde tutularak hasmın göğüs kısmı hedef alınıp, genellikle yukarıdan aşağı doğru darbe yapılmaktaydı. Bu şekilde yapılan vuruş ile düşman üzerinde etkili bir darbe bırakılırdı. Ayrıca belirtmekte fayda vardır ki namlu uzunluğu 45 santimetreyi geçen hançerler, kılıç sınıfına dâhil edilmektedir. Hançerlerin diğer silah aletlerine göre daha hafif ve kolay taşınabilir olmaları kendisine olan ilginin artmasına yardımcı olmuştur. Hançerler şu şekilde taşınmaktaydı. Silahın kesici kısmı “kın” denilen kılıf içine konular, kabza tarafı kolayca ele gelebilecek biçimde ya bel kuşağı veya kemere sokularak ya da boyun kısmına asılarak taşınırdı²⁷.

---

²⁴ Çoruhlu, “Gürz”, 14/327.

²⁵ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 92; a.mlf., *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 333; Arslan, “Tarihî Türkçe Tıp Metinlerinde Savaş Aletleri ve Savaş Yaralarının Tedavileri”, 288.

²⁶ Tülin Çoruhlu, “Hançer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/548.

²⁷ Çoruhlu, “Hançer”, 15/548.

Bu silah topluca yapılan çatışmalardan ziyade teke tek yapılan çarpışmalarda daha geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur. Yakın dövüşlerde kullanılan bu alet, fırlatıldığında ise uzak dövüş silahı görevi de görmüştür²⁸. Geçmişe bakıldığında, arkeoloji alanında yapılan çalışmalara nispeten ilk bronz bıçak ve hançer üretiminin 500-300 gibi tarih öncesi yıllarda Sibirya’da yapıldığı ortaya konmuştur. Buna mukabil bazı Çin kaynaklarında geçen bilgilere göre Hunların da kamayı silah olarak kullandığı aktarılmıştır. Bununla birlikte Orta Çağ’a önemli izler bırakan Selçuklu Devletlerinde de hançerin askerler tarafından kullanıldığı bilinmektedir²⁹. Özellikle Orta Çağ’a damgasını vuran “Haçlı Seferleri” sırasında Haçlılar ile Müslümanlar arasında vuku bulan şehir kuşatmaları ile savunmalarında hançer gibi aletlerden bir hayli söz edilmiştir. Aktarıldığı üzere silah olarak kullanılan hançerler tarihin her döneminde yaşanan siyasi mücadelelerde önemli bir yer edinmiştir.

1.3. Uzak Çarpışma Malzemeleri

1.3.1. Ok ve yay

Tarih öncesi dönemlerden itibaren savaş alanında yaygın biçimde kullanılan aletlerin başında “ok” ve “yay” gelmiştir. Bu kullanımın yanında ok ve yay, eski Mezopotamya ve Anadolu kültürlerinde “güç sembolü” olarak da kullanılmıştır. Bu medeniyetlerin güç sembolüne yüklediği anlama göre; baştanrı ile yapılan savaş ve av kendi tanrılarının alâmeti olarak görülmektedir. Atıcılık üzerine yapılan araştırmalarda elde edilen bazı bulgulara göre ok ve yay kullanımının Hz. Âdem ile başlatıldığı tahmin edilmektedir. Kaynaklarda aktarılan kıssaya göre; Hz. Âdem’in, ekmiş olduğu tohumlarını yiyen kargalar ile mücadelesinde güçsüz düşmesi üzerine onun, bu durumu Allah’a şikâyette bulunduğu, bunun üzerine Cebrâil’in ona ok ve yay getirip, kullanımını öğrettiği ve bunun akabinde kendisine “nuş âb” veya “nuşsa abba” (kargayı bu okla kov) dediği belirtilmektedir. Bu hikâyeden dolayı Arapça’da bulunan nüşşâb (ok) tabirinin ortaya çıktığı rivayet edilmektedir. Buna ek olarak Süryânîce’de de yine “ab” karga, “abba” ise ok anlamına gelmektedir³⁰.

Yukarıda bahsi geçen rivayetten de anlaşılacağı üzere tarih öncesi dönemde kullanılan ok ve yayın Orta Çağ’da yaşanan şehir kuşatma ve savunmalarında da aktif bir

²⁸ Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 333.

²⁹ Arslan, “Tarihî Türkçe Tıp Metinlerinde Savaş Aletleri ve Savaş Yaralarının Tedavileri”, 288.

³⁰ Nebi Bozkurt, “Ok”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/333.

biçimde kullanıldığı bilinmektedir. Bunun sebebi ise hafif ve kolay taşınabilir olmalarından dolayıdır. Özellikle Müslümanlar ile Doğu Roma İmparatorluğu arasında yapılan savaşlarda veya Haçlılar ile Müslümanlar arasında yapılan çarpışmalarda adı en çok zikredilen savaş aleti ok ve yay olmuştur. Yine İslâm devletlerinin gerçekleştirdiği şehir kuşatmaları ile savunmalarında da ok ve yay önem arz etmiştir. Şehir kuşatmacıları şehrin içindeki direnişçileri yıldırma için şehre karşı sürekli ok atarken, şehrin savunma duvarları üzerinde mevzilenmiş olan savunmacılar ise onları şehre yaklaştırmamak amacıyla ok atışlarına ağırlık verip bu savaş malzemelerini etkin şekilde kullanmışlardır. Bazen de oklar vasıtasıyla şehrin içindekilere mektup atılabilmektedir. Bu tezin İkinci ve Üçüncü Bölümleri içerisinde yer alan “Tarihsel Örnekleri Üzerinden Şehir Kuşatma Stratejileri” ile “Tarihsel Örnekleri Üzerinden Şehir Savunma Stratejileri” başlıkların altında da aktarılacağı üzere gerçekleştirilen stratejik hamlelerde ok ve yayın etkisi daha iyi bir şekilde görülecektir.

Orta Çağ’da egemenlik elde etmek amacıyla kullanılan ok ve yay bazı Türk/İslâm devletlerinde “hâkimiyet sembolü” olarak da kullanılmıştır. Türk hâkimiyet anlayışında hükümdarların “Hâkimiyet alametleri” arasında yay bulunması bu durumu yeterince izah etmektedir. Bu kullanımın dışında Büyük Selçuklu Devleti zamanında devlet sembolü haline gelen yay, Selçuklu sikkeleri, çetirleri, ferman ve tuğraları dâhil olmak üzere çeşitli yerlerde kullanım alanı bulmuştur. Yine Büyük Selçuklu Devleti yöneticilerinin, “Dandanakan” galibiyetinden hemen sonra komşu olduğu ülkelere ve Abbasi halifesine gönderdikleri fetihname ile mektupların başında tuğra şeklinde çekilmiş “ok” ve “yay” işaretlerinin bulunduğu bilinmektedir³¹.

İslâm devletlerinde taht mücadelesini kaybeden kişinin kanının dökülmesi uygun görülmediği için bu kişiler yay kirişleri ile boğdurulmuştur. Buna ek olarak herhangi bir Müslüman yönetici kendisine tabi olan beylerden asker desteği isterken bunlara ok ve yay göndermiştir. Bu uygulamaya Türkiye (Anadolu) Selçukluları, Artuklular, Hârizmşahlar ve Memlükler gibi devletlerde sıkça rastlanmaktadır. Ok ve yay figürü bazen aksesuar olarak da kullanılmıştır. Bu uygulamaya da Büyük Selçuklu Devleti’nde rastlamak mümkündür³². Daha önce aktarılan askerî teçhizat malzemeleri gibi ok ve yay da işinin ehli olan ustalar tarafından yapılmaktaydı. Bu ustaların “Okçular Çarşısı” olarak adlandırılan çarşılarında işlerini yürüttükleri ve bazılarının ise sadece devlete silah

³¹ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 111-118; a.mlf., *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 310.

³² Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 308-309, 313, 314-315.

üretmekle mükellef oldukları ve bunun karşılığında da belirli miktarda ücret aldıkları aktarılmaktadır³³.

Askerî, siyasi ve sosyal gibi pek çok farklı alanda kullanılan ok ve yayların nasıl bir şekilde olduğunu bilmek, aktarılan konunun daha tamamlayıcı olmasını sağlayacaktır. Eski dönemlerde okların yapımı uzun zaman alan zahmetli bir iş olmuştur. Zira bunlar, ahşap fırınlanıp, rutubet olmayan bir depoda uzun süre bekletilerek, esnemesine engel olacak bir takım işlemlerden geçirilmek suretiyle yapılmaktaydı. Bu aşamalardan geçen yay; oku atmaya yarayan, tek parça veya birleşik elemanlardan oluşan, ortada yer alan kabzasının iki tarafında simetrik şekilde eğilmiş olan, iki ucu arasına kiriş gerilen bir savaş aletidir. Ok ise yay sayesinde hedefe fırlatılan, bir ucunda sivri bir demir parçası bulunan, öteki ucunda da küçük bir kertik bulunan, kısa ve ince bir tahta çubuktan oluşan savaş aletidir (Görsel 1.2.). Okların gövde kısımları genellikle ahşap veya kamıştan yapılmaktaydı. Özellikle bunların yapımında gürgen, çam, kayın ve diş budak gibi hafif ama sert ağaçlar tercih edilmekteydi³⁴. Bu şekilde kolay kolay kırılmayan dayanıklı aletler yapılmıştır.

1.3.2. Mancınık ve arrâde

Orta Çağ şehirlerinde bulunan kalelerin dışını çeviren istihkâm duvarları insanların en önemli savunma yapılarından biri olarak görülmüştür. Bu korunaklı surların içerisinde yaşamını idame ettiren toplumlar, üzerlerine doğru yapılan saldırılardan kendilerini korumak veya savunmak için farklı yöntemler ve araçlar geliştirmişlerdir. Surlara karşı saldırıda bulunanlar ise bu korunaklı surları yıkmak ve etkisizleştirmek amacıyla her zaman daha etkili olabilecek bir savaş teknolojisi geliştirerek, yeni kuşatma araçları icat etmeye çalışmışlardır³⁵. Zira bu amaç doğrultusunda kullanılan mancınık gibi askerî teçhizat malzemeleri de bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Ağır ve mekanik bir araç olan “mancınık” (المنجنیق), Arapça’da “mecnak”, “mancenîk” ve “mincenîk”; Farsça’da “men-cî-nîk”, “men-ce-nîk” ve “mencek” gibi farklı kelimeler ile ifade edilmiştir. Mancınık kelimenin Yunanca’da “mekhanike” veya

³³ Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 305-306.

³⁴ Bozkurt, “Ok”, 33/333-334; Ayrıca bkz. Türkler tarafından çarpışmalarda vızıldayan oklar kullanılırdı. Bu okların yapım aşamasında okun üzerinde ses bölümü oluşturmak için ucundaki kemiğe delik açılırdı. Ardından ses bölümüne havanın girmesi sağlanılır ve son olarak istenilen şekil verilirdi. Böylece açılan delikler ve okun şekli sayesinde okun ses çıkarması sağlanırdı. Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 66.

³⁵ Erkan Göksu, “İslâm Tarihinde Mancınıklar ve Mancınık Teknolojisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Antakiyat/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (27 Aralık 2019), 159.

“monagkon”dan gelmekte olduğu üzerine tartışmalar ise hâlâ sürmektedir. Bu askerî teçhizat, Batı dillerinde “catapult”, “mangonel”, “scorpion”, “onager”, “ballista”, “launcher”, “slingshot” ve “trebuchet” gibi isimlerle de tabir edilmiştir. Arap toplumu mancınık aletini yapan veya kullanan kişiye “cânîk”, bu makinenin uzmanı olan kişiye “mancınîkî”, bu aletle atılan taşlara da “cünuk” diye isimler vermiştir. Silah alanda yapılan araştırmalarda elde edilen bulgulara göre tarihteki ilk mancınının Çin’de icat edilmiş olduğu ve bunun Türkler tarafından Batı’ya tanıtıldığı düşünülmektedir³⁶.

Mancınık; germe, bükme veya çekme biçimiyle bir direğin ekseni etrafında dönmesi şeklinde veya dengeli bir hareket yardımı sayesinde büyük bir güç vasıtasıyla çeşitli cisimler fırlatan bir silahtır. Orta Çağ devletlerinin egemenlik amacıyla kullandığı aletlerin başında mancınık gelmiştir. Nitekim Karahanlı, Gazneli, Selçuklu, Eyyübî ve Memlûk gibi daha pek çok Müslüman devlet bu aleti gerçekleştirdiği siyasi-askerî eylemlerde sıklıkla kullanmıştır. Bu aletle karşı tarafı tahrip eden ok, taş ve nef³⁷ gibi maddelerin dışında akrepler, veba gibi bulaşıcı hastalıklar taşıyan fareler, at, insan ölüleri yahut düşmanın kesik başları atılmıştır. Bu şekilde devletler karşı tarafın direncini kırmayı, onlara hastalık bulaştırılmayı ve psikolojik üstünlük elde etmeyi amaçlamışlardır. Günümüzde bu aletin görevini top atmaya yarayan ateşli silahlar devr almıştır(Görsel 1.3. ve Görsel 1.4.)³⁸.

Mancınıklar büyüklüklerine, onunla atılan maddenin cinsine ve teknik özelliklerine göre farklı isimler almaktadır. Mancınıklardan biraz daha küçük yapıda olan fakat onunla aynı mantıkta işleyen, yerde sağlam bir şekilde durması amacıyla haç şeklinde çapraz iki veya daha fazla kalastan bir sistem üzerine dikilen bir direk ve üst tarafında okun yerleştirildiği çatal bir bölümden oluşan askerî teçhizata arrâde denilmiştir. Bu sistemle atılan ok, fırlatma kuvvetini ağırlık yerine uç tarafına bağlı birçok ipin aksi yönde hızla çekilmesinden almaktaydı. Bu şekilde atılan maddenin hedefe doğrudan isabet etmesini sağlamak amacıyla ipler eşit olarak ikiye ayrılıp, simetrik

---

³⁶ Nebi Bozkurt, “Mancınık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/564; Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 347; a.mlf., “İslâm Tarihinde Mancınıklar ve Mancınık Teknolojisi Üzerine Bir Değerlendirme”, 163.

³⁷ Neft hakkında detaylı bilgi için bkz. “Neft”, petrolden oluşan yanıcı bir maddedir. Bu yanıcı maddeyi şırınga boru ile püskürten kişiye “Zerrak” denilmekteydi. Zerrak, “Zerraket” diye isimlendirilen özel boru sayesinde nefti karşı tarafa fişkırtmaktaydı. Böylece karşıdaki vesaitler (gemi, ahşap kule, mancınık vesaire) çıkan ateş sayesinde yakılmaya çalışılırdı. Bahaaddin bin Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi Çevirmen Mert Selim Bilge* (Diyarbakır: Lis Yayinevi, 2015), 179, dpnt. 70.

³⁸ Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 347-348; a.mlf., “İslâm Tarihinde Mancınıklar ve Mancınık Teknolojisi Üzerine Bir Değerlendirme”, 163, 165-166.

halkalardan geçirilmekteydi. Arrâdeye ipin bağlanmasını sağlamak gayesiyle okun uç bölgesine enlemesine ek bir parça ilâve edilirdi. Böylece iki uçtan yapılan destekle bu kısım ikizkenar üçgen şeklini alırdı. Bu türdeki mancınıklara tekerlekler ilave edilir, bu şekilde gidilecek yere taşınması kolayca sağlanırdı³⁹.

1.3.3. Âteş-i rûmî/rum ateşi

Orta Çağ'da yapılan şehir kuşatmaları esnasında şehrin içindeki kaleyi savunan müdafilerin kullandığı savunma silahlarının başında “Rum Ateşi” veya “Âteş-i Rûmî” (آتش رومي) gelmektedir. Bu silahın kökenine bakıldığında ilk olarak Çin’de icat edilmiş olduğu, bu ülkede kullanıldığı ve buradan da diğer ülkelere yayıldığı görülmektedir⁴⁰. Her ne kadar Orta Çağ'da yer edinmiş Müslüman devletleri tarafından kullanılmış olsa da “Rum Ateşi”ni diğer devletlerden daha çok benimseyen ve aktif bir şekilde kullanan toplum Doğu Roma İmparatorluğu olduğundan dolayı bu silah “Rum Ateşi” ismiyle tarihte yer edinmiştir⁴¹.

Orta Çağ'da İslâm orduları tarafından sıklıkla kullanılan bu ateşe farklı isimler de verilmiştir. Su üzerinde de yanma özelliğini koruduğu için bu ateşe “Ateş-i Bahri” ile beraber “Grejuva Ateşi” de denilmiştir. Rumlar bu silahı ilâhî bir güç olarak görmüştür. Hatta silahın yapım aşamasını yüzyıllar boyunca herkesten sır gibi saklamışlardır. Ancak sonradan yapılan araştırmalara göre “Rum Ateşi”nin, Orta Çağ'da kullanılan güherçile (potasyum nitrat), kükürt, zift ve nefit gibi maddelerin karışımıyla elde edildiği anlaşılmıştır. Bütün bu maddeler iç içe karıştırılıp sıvı bir hale getirilmek suretiyle kullanılmıştır. Rum Ateşi'nin küçük ve büyük olmak üzere birçok çeşidi bulunmaktadır. Yanıcı ve yakıcı özelliğini kolay kolay kaybetmeyen bu sıvı ateş genellikle bir okun veya mancınığın baş kısmına takılıp, düşman saflarına doğru fırlatılmak suretiyle kullanılmıştır. Çoğunlukla az önce aktarıldığı şekliyle şehir kuşatma ve savunmalarında kullanılan bu ateş bazen şişelerin içine doldurulup kullanılmıştır. Bazen de şehir kalelerinin burçlarından aşağı doğru kaplar vasıtasıyla yine düşman üzerine atılarak kullanılabilmiştir (Görsel 1.5.)⁴².

³⁹ Bozkurt, “Mancınık”, 27/566.

⁴⁰ Abdülkadir Özcan, “Âteş-i Rûmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/57.

⁴¹ Bozkurt, “Silâh”, 37/186-188.

⁴² Özcan, “Âteş-i Rûmî”, 4/57.

1.3.4. Çarh

“Çarh” veya “çerh”, Farsça kökenli bir kelimedir. Bu kelimenin çoğulu “Çuruh” olarak bilinmektedir⁴³. Batılı kaynaklarda geçen bilgilere göre bu alete “crossbow”, Arap kaynaklarında ise ayak yayı anlamında “kavs-al rijl” denildiği bilinmektedir⁴⁴. Aslında çarh, boynuzlardan yapılan ve yaydan oluşan çeşitli bir savaş aletidir. Bu savaş aletiyle bazen ok bazen de neft gibi silahlar düşman saflarına doğru fırlatılmıştır⁴⁵. Çarhların sistemi basit iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım, “magra” veya “mağrat” denilen ve ok gibi aletlerin yerleştirildiği yer, ikinci kısım ise “miftâh” diye isimlendirilen, anahtar kısmı ile sinir yaylarının olduğu “vator” denilen yerdir⁴⁶. Orta Çağ toplumlarında sıklıkla kullanılan çarhların önemli ölçüde taraflara yararı dokunmuştur. Türk/İslâm devletlerinin gerçekleştirdiği şehir kuşatma veya savunmalarında mancınık gibi ağır savaş aletleriyle birlikte çarhlar da aktif bir şekilde kullanılmıştır⁴⁷.

1.4. Savunma Malzemeleri

1.4.1. Zırh

İslâm ordularının içinde yer alan askerlerin kendilerini savunmak amacıyla kullandıkları askerî teçhizat malzemelerinin başında “zırh” gelmektedir. Zırh tabiri farklı toplumlarda değişik kelimelerle ifade edilmiştir. Eski Türkçe’de “kübe”, “yarık”, Moğolca’da “cebe”, Latince’de “lorica”, Arapça’da “dir” veya “le’me”, Farsça’da “zırh” veya “cevşen”, Orta Çağ Avrupa ülkelerinde ise “armour” kelimeleriyle tabir edilmiştir⁴⁸. Orta Çağ’da yaşanan bir çarpışma, dövüşme veya vuruşma esnasında savaşanların kendilerine doğru yapılan silah darbelerine karşı hiçbir koruyucu teçhizat kullanmamaları mümkün değildi. Özellikle bire bir yapılan yakın dövüşlerde yani farklı ordular içinde bulunan askerlerin birbirlerine yakın temasta oldukları çarpışmalarda yer alan savaşçıların vücutlarını örtmeye yarayan bir takım koruyucu elbiselere ihtiyaçları

⁴³ Bahaaddin bin Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, 80, dpnt. 27; Ebû Abdullah Muhammed İbn’i Battûta Tancî, *İbn’i Battûta Seyahatnamesi* Çeviri, İnceleme ve Not. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 2/810-811, dpnt. 8.

⁴⁴ Alptekin Yavaş, “Ortaçağ’ın Ölümcül Silâhı Çarh ve Onun ‘Gizemli’ Uçları”, *Hütad/Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 31 (28 Aralık 2019), 259.

⁴⁵ Bahaaddin bin Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, 80, dpnt. 27.

⁴⁶ Yavaş, “Ortaçağ’ın Ölümcül Silâhı Çarh ve Onun ‘Gizemli’ Uçları”, 262.

⁴⁷ Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 364.

⁴⁸ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 98; Aydın Usta, “Zırh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/391.

bulunmaktaydı⁴⁹. Dolayısıyla tam da bu amaç doğrultusunda yapılan zırhlar; yapılan savaşlarda, şehir kuşatma ve savunmalarında kılıç, ok, süngü ve benzeri gibi silahların darbelerinden korunmak gayesiyle savaşçının üstüne giydiği demir, tel levha veya köseleden yapılmış giysiyi teşkil etmekteydi⁵⁰.

Orta Çağ'da ustalar tarafından farklı şekillerde zırhlar yapılmaktaydı. Yelek biçiminde yapılan “gömlek zırh”ın dışında “pazu zırh” ve “pantolon zırh” gibi farklı zırh çeşitleri yapılmaktaydı. Genellikle demirden yapılan zırhların dış kısmına yine demirden elde edilen pullar dikilmekteydi. Bu şekilde parçalarının birleştirilmesi esnasında zırhlar, esnekliğini kaybetmiyordu⁵¹. Birbirleriyle çarpışan savaşçıların üzerlerine giydiği korumalık zırhlar sayesinde bunların yara almaları zorlaşmış ve bu şekilde savaşçıların dirençleri arttırılmıştır. Ancak zırhlar, bazen savaşçıya dezavantaj da olmuştur. Şöyle ki at üstünde hasmıyla çarpışan savaşçıların üzerlerine giydikleri zırhın yapımında kullanılan malzemenin ağırlığından kaynaklı bazen savaşçıların hareket kabiliyetleri kısıtlanabilmiştir⁵². Bu olumsuz gelişme yaşanmasın diye ustalar tarafından deri, hayvan postu ve ağaç kabuğu gibi hafif malzemedeki zırhlar yapılmıştır. Fakat hafif malzemeyle yapılan bu zırhların koruma gücü diğerleri kadar yüksek olmamıştır. Korumalık amacıyla giyilen zırhlar sadece savaşan savaşçılar tarafından kullanılmamıştır. Savaşçıların bindikleri atların korunması için bu atlara da giydirilmiştir. Bu sayede savaşçı hem kendini ve bineğini korumuş hem de güven içinde hızla at üstünde hareket etmiştir⁵³.

1.4.2. Miğfer

Orta Çağ'da İslâm devletleri içerisinde bulunan ordular, korunmak amacıyla “tolga/tulga/tuğul-ga”, “miğfer” (مغفر) olarak bilinen başlıkları kullanmışlardır. “Örtmek, korumak, gizlemek” gibi farklı manalara gelen ve “gafr” kökünden türeyen bir askerî teçhizat malzemesinin adı olan “miğfer” tabiri eski tarihlerden itibaren geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur. İslâm dinini benimseyen ilk toplum olan Araplar, yaptıkları savaşlarda miğferi kullanmıştır. Hatta bu teçhizat malzemesine farklı isimler vermişlerdir. Araplar; miğfer tabiri yerine daha çok “arme”, “beyza”, “devmas”,

---

⁴⁹ Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 335.

⁵⁰ Usta, “Zırh”, 44/391.

⁵¹ İlhami Durmuş, “Eski Türk Savaş Araç-Gereç ve Taktiği”, *Sema/Selçuklu Medeniyet Araştırmaları Dergisi* 4 (27 Aralık 2019), 62.

⁵² Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 335.

⁵³ Tülin Çoruhlu, “Zırh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/394-395.

“haydaa”, “hûze”, “imâme”, “rabîa” ve “terke” gibi isimler kullanmışlardır⁵⁴. Miğfer kelimesi yerine kullanılan isimlerin dışında onun kullanım amacına da değinmekte fayda vardır. Miğfer, belirli bir hedef doğrultusunda bireysel ya da toplu olarak yapılan çarpışmalarda, düşmanıya vuruşan savaşçı tarafından kullanılan bir savunma silahıdır. Savaşçılar başlarını ve baş kısmında yer alan alın, burun, ense gibi hassas yerlerini karşı taraftan gelebilecek herhangi bir kılıç, mızrak, ok ve benzeri gibi daha pek çok darbeye karşı korumak amacıyla miğferi kullanmışlardır⁵⁵. Güvenlik kaygısı sebebiyle koruyucu başlık olarak kullanılan miğferler kalın deriden ya da sağlam malzeme olması dolayısıyla tunç ve demir gibi dayanıklı metallere yapılmıştır⁵⁶.

Bu savunma silahı, genel olarak zırh ile birlikte kullanılmıştır. Hatta zırhı bütünleyen bir parça olmuştur. Savaşçıya sağladığı koruma özelliğine ek olarak miğfere farklı bir açıdan bakıldığında onun başka alanlarda da kullanılabildiği görülecektir. Zira dikkat çekici görünüşleri sayesinde devlet törenlerinde ve askerî merasimlerde ihtişamı arttıran bir unsur olarak da kullanıldığı bilinmektedir. Hatta miğferin üzerinde yer alan bazı sembolik unsurlar, yapılan törendeki hiyerarşiyi, askerî başarı ve rütbe derecesini ortaya koymak gayesiyle bilinçli olarak eklenmiştir⁵⁷. Yine bazı miğferler savunma silahı olmasının yanında gerektiğinde bir saldırı silahı olarak da kullanılabilmektedir. Şöyle ki savaşçı başına taktığı miğferin tepesinin uç kısmında yapılan ve yapı olarak mızrağa benzeyen sivri tarafı ile düşmana karşı darbe yapılabilmektedir⁵⁸. Bu şekilde miğferler savunma, saldırı ve resmi devlet törenleri gibi birçok alanda kullanılmıştır.

1.4.3. Kalkan

Bu çalışmada aktarılan diğer savunma silahları gibi “kalkan” adlı askerî teçhizat malzemesi de Orta Çağ İslâm orduları içerisinde bulunan savaşçılar tarafından korunma amacıyla kullanılmıştır⁵⁹. *Dîvânü Lugâti't-Türk* adlı eserde “kalkang” biçiminde geçmekte olan “kalkan” isminin Moğolca’da koruma, kollama, müdafa ve himaye

⁵⁴ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 102-104; Nebi Bozkurt, “Silâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/186-188; Tülin Çoruhlu, “Miğfer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/21.

⁵⁵ Bozkurt, “Silâh”, 37/186-188; Çoruhlu, “Miğfer”, 30/21; Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 338; Durmuş, “Eski Türk Savaş Araç-Gereç ve Taktiği”, 63.

⁵⁶ Bozkurt, “Silâh”, 37/186-188; Çoruhlu, “Miğfer”, 30/21; Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 338; Durmuş, “Eski Türk Savaş Araç-Gereç ve Taktiği”, 63.

⁵⁷ Çoruhlu, “Miğfer”, 30/23.

⁵⁸ Bozkurt, “Silâh”, 37/186-188.

⁵⁹ Durmuş, “Eski Türk Savaş Araç-Gereç ve Taktiği”, 63.

anlamına gelen “kalka” kelimesinden geldiği kabul edilmektedir⁶⁰. Yine bazı toplumlarda bu alete “türs”, “cevb”, “dereka” ve “micen” gibi farklı isimler verildiği de görülmektedir⁶¹. Askerler kendilerine doğru yapılan ok, mızrak, kargı, kılıç ve benzeri gibi daha pek çok saldırı silahına karşı vücutları ile birlikte zırhlarını korumak amacıyla ellerinde bu aleti taşımışlardır⁶². Bu aleti kullanan savaşçılar, kalkanlarını ellerinde daha rahat tutabilmek için genellikle bileklerine geçirdikleri kısa bir ipler vasıtasıyla onu taşımışlardır. Savaşı geçiren dönemlerde ise kalkanlar, Müslüman askerlerin omuz kısmında veya atlarının terkisine konularak taşınmıştır⁶³.

Bu işlevlerinin dışında kalkanlar incelendiğinde onunla ilgili önemli bir husus daha fark edilecektir. Bir kişinin elinde kendini savunmak amacıyla taşıdığı kalkandan daha geniş bir yapıya sahip olmuş olan ve şehir kuşatmaları esnasında askerlerin altına gizlenerek, şehir surlarına doğru herhangi bir darbe almadan, kolayca hareket etmelerini sağlayan kalkanların da savaşçılar tarafından kullanıldığı anlaşılacaktır. Bu denli büyüklükte olan kalkanlara “el-kaf” ismi verilmiştir⁶⁴.

Tarihin erken dönemlerine dair örneklerle bakıldığında insanlar tarafından kullanılan ilk kalkanların arka kısmında tutunacak yeri bulunan basit bir ağaç parçasından yapıldığı düşünülmüştür. Ancak belirli bir süre sonra bunun gibi basit kalkanların yerine deriden oluşan kalkanların ortaya çıkmış olduğu görülmüştür. Bu kalkanların ilk örneklerine Hindistan, Kuzey Afrika ve Sudan gibi bölgelerde rastlanmıştır. Nitekim zaman içinde toplumların gelişmişlik düzeyleri artmaya başlayınca fil, timsah, su aygırı, gergedan, yaban sığırı ve deve gibi hayvanların derilerinden ya da kaplumbağa kabuklarından elde edilen malzemelerle kalkanlar yapılmaya başlanmıştır. Kalkanların dayanıklı ve sağlam olmaları amacıyla bunların yapı malzemesi için son olarak demir gibi metaller kullanılmaya başlanmıştır. Bu şekilde kalkanların yapımında gerekli görülen gelişmeler takip edilmiş ve daha sağlam yapıda olan çeşitli tipte, boyutta ve farklı farklı süslerle donatılmış kalkanlar yapılmıştır. Güvenlik kaygısı bulunan kişi, kişiler ya da

---

⁶⁰ Tülin Çoruhlu, “Kalkan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/260.

⁶¹ Bozkurt, “Silâh”, 37/186-188.

⁶² Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 104; Çoruhlu, “Kalkan”, 24/260.

⁶³ Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 339; Kalkanlar hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Mutlu Kahraman, *İslâm Öncesi Türk Savaşçısının Donanımı ve Temel Savaş Aletleri* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 226-231.

⁶⁴ Çoruhlu, “Kalkan”, 24/260.

devletler tarafından tercih edilen savunma silahlarının başında koruma gücü yüksek olan zirhlar, miğferler ve kalkanlar gelmiştir⁶⁵.

1.5. Diğer Silahlar

Orta Çağ İslâm devletleri tarafından yapılan şehir kuşatma ve savunmalarında ağır oklar fırlatmaya yarayan zenburekler ile şehir surlarına yanaştırılan kule, burç, debbâbe, çarpa, koçbaşı, şahmerdan gibi silahlar da kullanılmıştır. Bunların dışında şehri koruyan surlara veya burçlara tırmanmak amacıyla “merdiven” ve “kement” gibi aletlere başvurulmuştur. Ayrıca dayanıklı şehir surlarında delik yahut geçit açmak için kazı yapmak, mayınlamak gibi işlemlerle uğraşan ve “lağımçı” denilen kişilerden yararlanılmıştır. Devletler hızlı hareket edebilmek amacıyla orduları içinde binek hayvanları bulundurmuşlardır. Bu binek hayvanlarının başında at, fil, deve, katır, eşek ve öküz gibi hayvanlar gelmektedir. Ancak bu hayvanlar sadece binek aracı olarak kullanılmamıştır. Zira gerekli görülen durumlarda ordunun nakliye görevini de yerine getirmekle yükümlü olmuşlardır. Bunun dışında denize kıyısı bulunan veya denizle çevrili olan bir şehir kuşatıldığında yahut savunulduğunda hem şehri sıkıştırmak için hem de nakliye için “gemi” gibi büyük taşıtlardan da istifade edilmiştir. Ayrıca Gazneli, Selçuklu, Eyyûbî, Hârezmşâh ve Memlûkler gibi İslâm kimliğiyle bütünleşmiş olan Müslüman devletlerin hemen hepsinde kendilerine ait silahhâne, silah ambarı, zeredhâne, zerrâdhâne ve cephaneye diye isimlendirilen askerî malzemelerinin konulduğu depolar kullanılmıştır⁶⁶. Yukarıda aktarılan silahların çoğu bu depolarda muhafaza edilmiş ve gerektiğinde kullanılmıştır.

---

⁶⁵ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 104-105; Çoruhlu, “Kalkan”, 24/260-261; Durmuş, “Eski Türk Savaş Araç-Gereç ve Taktiği”, 63.

⁶⁶ Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 24, 280, 365-374; Durmuş, “Eski Türk Savaş Araç-Gereç ve Taktiği”, 53-56.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN ŞEHİR KUŞATMA STRATEJİLERİ

Yapılan bu çalışmanın hedeflerinden biri 11. ve 13. yüzyılları arasında İslâm devletleri tarafından gerçekleştirilmiş olan şehir kuşatmalarında uygulanan stratejik hamlelerin neler olduğunu detaylı bir şekilde açıklamaktır. Her ne kadar yapılan şehir kuşatmalarının sebebi, sonucu farklı olsa da Orta Çağ şehirlerinin yapısı birbirine benzer olduğu için burada uygulanan taktikler çoğunlukla aynı olmuştur. Bu sebeple böyle bir yol izlenmiştir. Zira bu şekilde İslâm devletleri tarafından yapılan şehir kuşatmalarında uygulanan stratejik hamleler için bir çıkarım yapılabilecektir. Bu bölümde farklı İslâm devletleri tarafından 1064 ile 1241 yılları arasında şiddetle kuşatılmış olan bazı tarihsel örnekler işlenecektir. Seçilmiş olan şehir kuşatmaları şunlardır; Ani Kuşatması (1064), Tirmiz Kuşatması (1074), Diyarbakır ile Silvan Kuşatmaları (1084-1085), Antakya Kuşatması (1098), Urfa Kuşatması (1112), Halep Kuşatması (1123), Nusaybin Kuşatması (1127), Urfa Kuşatması (1144), Kerek Kuşatması (1184), Kudüs Kuşatması (1187), Sûr Kuşatması (1187-1188), Antalya Kuşatması (1207), Diyarbakır Kuşatması (1240-1241).

2.1. Teknik ve Askerî Hamleler

2.1.1. Hazırlık yapma

Belirli bir amaç doğrultusunda bir şehri elde etmek isteyen İslâm devletleri ilk olarak bunun için gerekli olabilecek hazırlıkları yapardı. Kuşatma kararı alındığı andan itibaren ordunun toplanması için emir verilirdi. Ayrıca her türde kuşatma aleti, iaşe ve levazım maddeleri büyük bir titizlikle hazırlanırdı. Yapılan bu hazırlıklar gerçekleştirilen eylemin gidişatı üzerinde genellikle olumlu etkiye sahip olurdu. Çünkü askerî teçhizatı eksiksiz olan şehir kuşatıcıları, kuşattıkları şehirlerde alınan savunma önlemlerinin dışında şehirlerde mevcut olan savunma yapıları karşısında çok fazla zorlanmadan ilerleyebilirdi. Yine iaşe ve levazım maddeleri bol olan şehir kuşatıcıları, kuşattıkları şehirlerin önünde kolay kolay açlık ve suuzluk çekmezdi. Böylece kuşatıcılar, şehre

daha şiddetli bir şekilde saldırı düzenleyebilirdi. İslâm devletleri tarafından Orta Çağ'da yapılan birçok şehir kuşatmasında bu hamle itinayla uygulanmıştır.

Bu stratejik hamlenin uygulandığı tarihsel örneklerden bir tanesi Eyyûbî Devleti Sultanı Selâhaddîn Eyyûbî (1171-1193) komutasında 1187 tarihinde gerçekleştirilen “Kudüs Kuşatması”dır (Görsel 2.1.). Kudüs üç semavi din nezdinde kutsal kabul edilen ve yerleştiği coğrafyada stratejik öneme sahip bir şehir görevi görmüştür. 1187 yılında, Kudüs Krallığı ve Eyyûbî Devleti arasında yapılmış olan Hittîn Savaşı sırasında, Kudüs Krallığı ağır bir yenilgi alarak, Kudüs şehrinde bulunan çok az bir kuvvetinin dışında ordusunun büyük bir çoğunluğunu kaybetmiştir. Hatta Hittîn Savaşı'nda büyük bir Haçlı ordusunu yendiğinden dolayı Selâhaddîn Eyyûbî'ye savaştan sonra “Muzaffer Komutan” lakabı verilmiştir. Ayrıca Selâhaddîn bu savaşla birlikte İslâm dünyasının en önemli lideri haline gelmiştir¹. İslâm birliği için fetih hareketine girişmiş olan Selâhaddîn Eyyûbî, aynı yıl içinde Akkâ, Filistin, Taberiye, Nablus, Remle, Askalan ve Gazze şehri dâhil olmak üzere 52 şehir feth ettikten sonra sıra, Müslüman dünyası için manevi önemi bulunan Kudüs şehrine gelmiştir².

Selâhaddîn, Kudüs'e doğru hareket ederken saldırı için gerekli olabilecek bütün kuşatma araçlarını ve askerî malzemeleri yanında getirtmiştir. Kudüs şehrinin dayanıklı şehir surları ile yüksek burçlarını yıkmak için büyük ve küçük mancınıklar, şehre ateş topları atabilecek mekanizmaya sahip mancınıklar, keskiler, duvar delmeye yarayan aletler ve sur yıkımı için gerekli olabilecek her türlü muhasara aletini Kudüs kuşatmasına götürmüştür. Yapacağı şehir kuşatmasının başarılı olması için bu şekilde hazırlık yapan Selâhaddîn Eyyûbî, daha sonra Kudüs'e doğru yola çıkmıştır³.

2.1.2. Karargâh seçimi ve giriş/çıkışları kapatma

Orta Çağ'da Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen şehir kuşatmalarında kuşatmanın başarılı olması için etkili bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Bunun için

---

¹ Ali Muhammed Sallabî, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi* Çevirmen Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2006), 594.

² İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh* Çevirmen Abdülkerim Özeydın (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), 11/431; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri* (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997), 141; Ramazan Şeşen, “Selâhaddîn-i Eyyûbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/338-339; Bkz. Latince'de Kudüs ifadesi yerine “Jerusalem” tabiri kullanılmaktadır. Frantz Buhl, “Kudüs”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1997), 6/952; Ayrıca bkz. İbranice'de kullanımı “Yaruşalem”, Grekçe'de ki kullanımı ise “Kutsal” anlamına gelen “Hierosolyma”dır. Ömer Faruk Harman, “Kudüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/323.

³ Sallabî, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, 597.

de kuşatmayı yöneten komutanın savaş kabiliyeti yüksek, bilgili ve öngörülü bir komutan olması zorunluydu. Aksi takdirde kuşatmanın başarı oranı düşük olurdu. Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alp Arslan (1064-1072) tarafından yönetilen Ani Kuşatması (1064), Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı komutan Fâhrüddeve Muhammed bin Cüheyr tarafından yönetilen Diyarbakır ve Silvan Kuşatmaları (1084-1085), Eyyûbî Devleti Sultanı Selâhaddîn Eyyûbî tarafından yönetilen Kudüs Kuşatması (1187) ve Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196/1205-1211) tarafından yönetilen Antalya Kuşatması (1207) gibi bazı kuşatmalar bu komutanların uyguladığı etkili stratejiler sayesinde başarılı olmuştur. Bu komutanların yaptıkları kuşatmaların başında uyguladıkları stratejik hamlelerden ilki şehir savunmasını devre dışı bırakma noktasında etkili olabilecek yerlerde, düşman silahlarının menzili dışında olan, kuşatılan şehrin giriş noktalarıyla buralara gelen yolların gözetlenebildiği alanlarda ordugâh kurulmaktaydı.

Savaş konusunda bir hayli deneyimli olan Selâhaddîn Eyyûbî, bu hamleyi en etkili şekilde kullanan devlet yöneticilerindendi. Sultan 20 Eyyül 1187 tarihinde Kudüs'e vardktan hemen sonra şehrin yanında yani şehir savunmasını en açık şekilde görebilecek bir konumda ordugâhını kurmuştu. Bu hamleden hemen sonra da Kudüs Kuşatması (1187) fiili anlamda başlamıştı⁴. Sultanın kuşatma başında uyguladığı bu askerî taktik şehir kuşatmasının ilk safhasında şehir savunucularının fiziksel olarak direncini kırmaya yaramıştır.

Müslüman yöneticiler elde etmek istedikleri şehirlere vardktan sonra yaptıkları ikinci stratejik eylem, şehir savunmasını çaresiz bırakıp onları teslim olmaya zorlamak için şehrin içine yapılan giriş ve çıkışları tamamen kesmekti. Bu taktik basit ancak bir o kadar da etkiliydi. Çünkü şehirdekiler kuşatma boyunca ne şehirden çıkıp şehir savunması için gerekli olan ihtiyaçlarını karşılayabilir ne de dışarıdan bir müttefikleri aracılığıyla kendilerine destek gelebilirdi. Böylece şehir savunması, kuşatıcılara bir süre direndikten sonra şiddetli saldırılar sonucunda düşmeye mahkûm olurdu. Bu stratejik hamle neredeyse Orta Çağ'da Müslümanlar tarafından yapılan bütün şehir kuşatmalarında uygulanmıştır.

---

⁴ Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi* Çevirmen Ömer Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), 2/444; Süryani Mihail, *Süryani Mihael Vekainamesi* Çevirmen Hrant D. Andreasyan (İstanbul: Basılmamış Tercüme, 1944), 2/280; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 141; a.mlf., "Kudüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/331; Ramazan Şeşen, *Eyyûbîler* (Ankara: İSAM Yayınları, 2015), 58.

İslâm kimliğiyle bütünleşmiş olan Büyük Selçuklu Devleti yöneticileri bu taktiği uygulayan Müslüman yöneticiler arasında yerini almıştır. Selçuklular İslâm'ın getirdiği gaza ve cihat politikasına ayak uydurabilmek için sürekli toprak fethetme gayretine girişerek büyüme kaydetmiştir. Bu gayret neticesinde Büyük Selçuklu Devleti, Doğu Roma İmparatorluğu'nun uç şehirlerinden birini teşkil eden, yüksek ve sarp kayalar üzerine kurulmuş olan, üç tarafı nehirle (Arpaçayı), dördüncü tarafı ise içi su dolu hendeklerle korunan müstahkem ve kalabalık bir nüfusa sahip olan Ani şehrini kendileri için hedef olarak seçmişlerdir⁵. Farklı politik sebeplerden dolayı şehri elde etmek isteyen Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alp Arslan ordusuyla birlikte 1064 yılında Ani önlerine geldiğinde şehri içi su dolu hendeklerle çevrili olan ön cepheden kuşatma altına almıştır. Bu taktik sayesinde şehre yapılacak giriş ve çıkışları tamamen kapatmıştır⁶.

Bu etkili hamlenin uygulandığı diğer bir tarihsel örnek ise 1098 yılında Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı bulunan Musul Atabeyi Kürboğa (1096-1102) tarafından gerçekleştirilen “Antakya Kuşatması”dır⁷. 1096 yılında Haçlılar, Kudüs'ü almak için İslâm topraklarına doğru harekete geçerken Antakya şehrini de tekrar Hristiyan toprağı yapmayı amaçlamışlardı⁸. Bu amaç doğrultusunda Haçlılar, 1097 yılında Antakya'yı kuşatmaya geldiklerinde şehir, Türkmen Emîr Yağısıyan'ın (1086-1098) yönetimi altındaydı⁹. Yağısıyan, şehir savunmasını güçlendirmek amacıyla

---

⁵ Krş. İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh* Çevirmen Abdülkerim Özeydın (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), 10/51-52; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi* Çevirmen Ömer Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 1/316-317; Bkz. Ani şehrinin nüfusu hakkında bazı kaynaklar çok mübalağalı rakamlar aktarmaktadır. Fakat bu şehir, Selçuklu ordusu önünden kaçanların sığındıkları bir yer olduğundan nüfusunun yoğunluğu hakkında kaynakların verdiği ifadelerde bir hakikat payı bulunmamaktadır. Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020), 54-55.

⁶ Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2019), 30.

⁷ Bkz. Tarihsel süreç içerisinde işlek bir ticaret merkezi görevi gören Antakya (Antiochia), Hatay iline bağlı bulunan Asi nehri kıyısında, denizden 440 m. yüksekliğindeki Habîbünnecâr dağının eteklerinde kurulmuştur. Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi* Çevirmen İlcan Bihter Barlas (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2009), 77; Besim Darkot, “Antakya”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 1/456; Halil Sahillioğlu, “Antakya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/228; Ayrıca bkz. Antakya olan şehir isminin, onu kurmuş olan Antiochia'dan geldiği aktarılmaktadır. Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar* Çevirmen Ergin Ayan (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2015), 165-166; Tudela'lı Benjamin - Ratisbon'lu Petechia, *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri* Çevirmen Nur Arslantaş (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013), 39.

⁸ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 38; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 108; Ziya Polat, “Fulcherius Carnotensis'te İslâm ve Müslüman Algısı”, *Turkish Studies* 14/1 (Şubat 2019), 613-634.

⁹ Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, 169; Bkz. Selçuklu Sultanı Melikşah, Yağısıyan'ı Antakya'ya vali olarak tayin etmiştir. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi* Çevirmen Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008), 1/164; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 38; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 108.

Müslüman devlet adamlarından yardım talep etmişti. Bu talep doğrultusunda Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Berkyaruk (1092-1104) Antakya şehir savunmasına destek göndermişti. Ancak gönderilen destek birliklerinin başında bulunan Musul Emîri Kürboğa Antakya'ya 7 Haziran 1098 tarihinde yani şehir düştükten sonra varmıştı¹⁰. Aslında tam da bu sebeple “Antakya Kuşatması (1098)” bu tezin içinde aktarılacak olan diğer şehir kuşatmalarından ayrılmaktadır. Burada söz konusu durum şöyledir; şehrin içinde bir iç kale bulunmaktadır. Antakya Haçlıların eline geçtiği halde iç kale hala düşmemiş ve destek birlikleri gelinceye kadar Haçlılara direnmeye devam etmiştir. Bunun üzerine Haçlılar direnen iç kaleyi ele geçirmek için hemen çevresini kuşatmışlardır. Fakat onlar henüz iç kaleyi ele geçiremeden, Kürboğa komutasında şehre yardıma gelen destek birlikleri de şehrin içinde kalan Haçlıları her taraftan sarıp kuşatmıştır. Sonuç olarak şehri kuşatanların, kuşatıldığı bir durum söz konusu olmuştur¹¹.

Kürboğa, Antakya içindeki Haçlıları kuşatır kuşatmaz şehre giriş ve çıkışların yapıldığı her noktayı kapatmıştır¹². Böylece ne dışarıdan Haçlılara destek gelebilmiş ne de içeri erzak veya silah takviyesi alınabilmiştir. Kuşatmayı şiddetle başlatan Emîr Kürboğa'nın bu şekilde ilk hedefi Haçlıları, açlık ve yorgunluğun tesirinde bırakıp onların fiziksel ve psikolojik olarak çökmesini sağlamaktı. Nitekim bu şekilde yorgun düşen ve zor durumda kalan Haçlıların bir süre sonra Kürboğa'ya teslim olmaktan başka bir seçeneği kalmayacaktı. Uygulanan bu stratejik hamle sayesinde Antakya kuşatmasında iç kale ile Kürboğa arasında kalan Haçlıların hareketi kısıtlandığı için şehre yiyecek girişi sağlanamamıştır. Ayrıca içerde bulunan yiyecek maddelerinin fiyatları da fahiş şekilde artmıştır. Bu yüzden Haçlılar, yenilemeyecek şeyleri bile yemeye başlamışlardır¹³. Haçlı

---

¹⁰ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 10/230; İbn Kâlanîsî, *Şam Tarihine Zeyl* Çevirmen Onur Özatağ (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 4; *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi* Çevirmen Vedii İlmen (İstanbul: Yaba Yayınları, 2005), 12; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi* Çevirmen Süleyman Genç, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), 120-121; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/340; Süryani Mihail, *Süryani Mihael Vekainamesi*, 2/41; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos'un Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli* Çevirmen Hrant D. Anreasyan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 196-197; Bkz. Haçlı tarih yazarı Raimundus Aguilers, bu tarihi 5 Haziran olarak vermektedir. Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te* Çevirmen Süleyman Genç (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019), 94-95; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 182; Ali Sevim - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 195; a.mlf., *Büyük Selçuklu Devleti*, 98; Ebru Altan, “Yağışsıyan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/177-179.

¹¹ Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 94-95; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 85-96; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 42-43.

¹² Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 195, 468.

¹³ Birinci Haçlı Seferi'ne katılmış olan görgü tanığı Raimundus, açlık sınırını şöyle izah etmektedir; “Yiyecek o kadar kıt ki, dilsiz bir at kellesi bir veya iki solidi, bir tavuk sekiz veya dokuz solidiye satılmaktaydı. Olgunlaşmamış yeşil incirler, kısıp ateşte kaynatılmış at ve sığır derileri ve önemsenmeyen

ordusu içerisinde bulunan ve bu zorluklara daha fazla dayanamayan birçok önemli komutan ve asker ordudan firar etmiştir. Dolayısıyla basit görünen bu stratejik hamlenin Haçlılar üzerindeki olumsuz etkisi görüldüğü üzere fazlasıyla büyük olmuştur¹⁴.

2.1.3. Hendekleri etkisiz hale getirme

Şehir kuşatmalarında, kuşatıcıların işini zorlaştıran etkenlerden biri şehrin dışına kazılan derin ve geniş hendeklerdi. Şehir savunması tarafından kazılan bu hendek mekanizması, kuşatıcıların şehre yaklaşmaması amacıyla yapılmaktaydı. Dolayısıyla bu şekilde korunan şehirleri elde etmek isteyen kuşatıcılar şehre ulaşmak için öncelikle bu hendekleri kapatmak için uğraşır. Kuşatıcılar, hendekleri genellikle toprak, taş veya saman doldururdu. Bu hamleye Tirmiz Kuşatması (1074) ve Kerek Kuşatması (1184) esnasında başvurulmuştur.

Karahanlı Hükümdarı Şemsülmülk Nasr b. İbrâhim, Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alp Arslan'ın ölümünden sonra, Tirmiz şehrini ele geçirmişti. Babası öldükten sonra Selçuklu yönetimine geçen Sultan Melikşah (1072-1092) devlet işlerini hallettikten sonra Tirmiz şehri üzerine yürümüş ve şehri kuşatma altına almıştır. Şehrin çevresi hendeklerle korunduğu için Melikşah, şehre yaklaşabilmek amacıyla öncelikle bu hendekleri etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Sultanın emriyle Selçuklu askerleri bu hendekleri doldurup daha sonra şehri manıcıklarla taş yağmuruna tutmuştur. Şiddetli kuşatmaya direnemeyen şehir savunucuları, Melikşah'tan eman talep etmek zorunda kalmışlardır. Şemsülmülk Nasr b. İbrâhim'in kardeşiyle yapılan anlaşma sonucunda şehir, Eylül 1074 tarihinde Selçuklu yönetimine geçmiştir¹⁵.

Selâhaddîn Eyyübî tarafından Temmuz-Ağustos 1184 tarihinde kuşatılan Kerek şehri için de yine bu hamle uygulanmıştır. Sultan, şehir kuşatması için asker topladıktan sonra kerek üzerine sefere çıkmıştır. Şehre vardıkdan hemen sonra karargâhını kurmuş ve şehri şiddetli saldırılarla sıkıştırılmıştır. Ancak şehirde bulunan kalenin etrafında 60 arşın

---

şeyler çok fahiş fiyatlarda satılmaktaydı. İki solidiye yiyecek bir şey alınamıyordu". Daha detaylı bilgi için bkz. Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 108; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 136; *Haçlı Tarihi*, 114-115; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 195.

¹⁴ Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 129-130, 137; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/182-183; Işın Demirkent, "Kürboğa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/562-563; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 468-469.

¹⁵ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 10/81, 92-93; Abdülkerim Özaydın, "Melikşah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/54-57; Ayrıca bkz. Tirmiz, Özbekistan sınırları içerisinde yer alan tarihi bir şehirdir. Abdullah Muhammedcanov, "Tirmiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/200-202.

(yaklaşık 40.08 metre) derinliğinde büyük bir hendek bulunduğu için burayı ele geçirmekte zorlanmıştı. Bu hendeği geçmeden dağın üzerinde bulunan kaleyi ele geçiremeyeceğini öngören sultan, bunun kapatılması için askerlerine emir vermiştir. Fakat karşı tarafın yaptığı şiddetli savunmadan dolayı Eyyûbî askerleri hendeğe bir türlü yaklaşmamıştır. Bu manzarayı gören sultan, askerlerin karşı taraftan yapılan atışlardan etkilenmeden geçebilmesi amacıyla ağaç ve kerpiçlerden bir dehliz (üstü kapalı geçit) yapılmasını emretmiştir. Eyyûbî askerleri bunu yaptıktan sonra saldırılara maruz kalmadan hendeğe doğru ilerleyerek bunun içine taş ve toprak atmışlardır. Bu şekilde Selâhaddîn Eyyûbî tarafından uygulanan taktik sayesinde şehir savunması neredeyse çökme noktasına gelmiştir¹⁶.

2.1.4. Askerî teçhizatlar (mancınık, arrade, ok vb.) kullanma

Orta Çağ'da inşa edilmiş veya yeni yapılar ilave edilmiş olan şehirlerin çoğunda şehrin etrafı kalın surlarla korunmaktaydı. Bu güçlü savunma sistemi kuşatmaya maruz kalmış olan şehir savunmacılarının kuşatma karşısında direncini yükseltmekten tam aksine şehri kuşatanların ise direncinin daha çabuk kırılmasına sebebiyet vermekteydi. Ancak İslâm devletleri tarafından yapılan şehir kuşatmalarında bu olumsuz durumun yaşanmaması için farklı stratejik hamleler uygulanmaktaydı. Bunlardan bir tanesi de şehir surlarının yıkılması amacıyla kullanılan mancınık gibi kuşatma aletleriydi. Bu alet kuşatmanın olumlu bir şekilde başlaması, sürdürülmesi ve sonuçlanması üzerinde etkili askerî teçhizatın başında gelmekteydi. Bu aletle hem şehirlerin müstahkem duvarlarında gedikler açılır hem de şehrin içerisine kesik başlar, bulaşıcı hastalık taşıyan kişiler, cesetler, akrepler ve fareler gibi muhtelif şeyler fırlatılırdı. Nitekim Müslüman yöneticiler tarafından yapılan yapılan Ani Kuşatması (1064), Diyarbakır ile Silvan Kuşatmaları (1084-1085), Urfa Kuşatması (1144) Kudüs Kuşatması (1187), Sûr Kuşatması (1187-1188) ve Antalya Kuşatması (1207) esnasında bu alet itinayla kullanılmıştır.

Ani şehrini ele geçirmek isteyen Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alp Arslan 1064 tarihinde şehri kuşattığında şehir surlarını devre dışı bırakmak amacıyla yanında mancınık getirmişti. Sultan, şehir kuşatmasının başarılı olması için ahşap bir burç inşa ettikten sonra içini askerlerle doldurmuş ve burcun üst kısmına da mancınıklar

---

¹⁶ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 11/400-401; Kerek şehri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Mustafa L. Bilge, "Kerek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/278-279.

yerleştirmişti¹⁷. Alp Arslan'ın uyguladığı bu mahirane taktik sayesinde Selçuklu ordusu şehir surlarına doğru etkili atışlar yapmayı başarmıştı. Bu şiddetli saldırılara daha fazla direnemeyen şehirdeki yöneticiler savaşmaktan kaçıp iç kaleye kapanmak zorunda kalmış, onların kaçtığını gören ve başsız kalan şehir garnizonu da bu vaziyet karşısında görev yerlerini terk edip kaçışmaya başlamıştı¹⁸. Selçuklu askerleri Ani şehrindeki surların muhafızlar tarafından terk edilmiş olduğunu görünce bu fırsattan istifade edip 16 Ağustos 1064 tarihinde şehre girmeyi başarmış ve şehri kılıç zoruyla ele geçirmişlerdir¹⁹.

Fahruddevle Muhammed bin Cüheyr komutasında bulunan Selçuklu ordusunun 1084-1085 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Diyarbakır (Amid/Amida) ve Silvan (Meyyâfârikîn²⁰) kuşatmaları esnasında da bu hamleye başvurulmuştur. Selçuklular, Diyarbakır ve Silvan şehirlerini kuşatmadan evvel bu şehirlerin yönetimi “Mervânîler (983-1085)” diye bilinen hanedanın elinde bulunmaktaydı. Ancak Mervânîler o dönem iç işlerinde sorun yaşamaktaydı. Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah (1072-1092), Mervânî Devleti'nin içinde bulunduğu bu karmaşık durumdan faydalanmaya çalışmış ve Mervânîler üzerine bir sefer yapılmasını buyurmuştur. Sultan, yapılacak olan kuşatmanın başına da Fahruddevle Muhammed bin Cüheyr'i ordu komutanı olarak atamıştır²¹.

---

¹⁷ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 10/51-52.

¹⁸ Bkz. Ani şehrindeki yöneticilerin ve askerlerin direnmeyi bırakıp can derdine düştüğüne şahit olan şehir halkı da gördüğü manzara karşısında dehşet içinde kalmıştır. Şehirde yaşanan bu durumu özetleyen Ermeni tarih yazarı Urfalı Mateos, şehirdeki halkın duygusal ve psikolojik açıdan çöküntü içine düştüğünü aktarmaktadır. Ayrıca insanların birbirine üzümlü ağıladığını, oruç tutup, Allah'a onları kurtarması için dua ettiğini ve kiliselerde 'messe' ayinleri düzenlediklerini belirtmektedir. Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos'un Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, 119-120; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 30-31.

¹⁹ İbnü'l Adîm, *Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb/Selçuklular Tarihi* Çevirmen Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982), 23; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 1/316-317; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos'un Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, 120; Erkan Göksu, *Büyük Selçuklular (1040-1157)* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2020), 51; Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi* Çevirmen Selim Sezer (İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 2020), 134; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 64-65; Erkan Göksu, *Selçuklular/Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2021), 95.

²⁰ Bkz. “Meyyafarqîn”, “Miyyafarkîn”, ya da “Meyyâfârkîn”, Diyarbakır ili sınırları içerisinde bulunan Silvan ilçesinin eski adıdır. Halk arasında buraya “Farkîn” de denmektedir. İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi* Çevirmen Mehmet Emin Bozarlan (İstanbul: Koral Yayınları, 1975), 1/190, dpnt 1; Ahmet Savran, “Meyyâfârkîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/511.

²¹ Mervânîler, Silvan (Meyyâfârikîn) merkez olmak üzere Diyarbakır (Amida/Amid) ve çevresine hâkimiyet kurmuş bir İslâm hanedanıdır. 1080 yılında Mervânî Emîrliği'nin yönetimine Nasrüddevle Mansûr geçmiştir. Nasrüddevle, Mervânî idaresini eline aldıktan bir süre sonra yönetim işlerinde başarılı olan Müslüman vezir Ebû Tahir Enbarî'yi görevinden alarak, yerine Hristiyan bir doktor olan Ebû Salim'i vezirlik makamına getirmiştir. Yönetime yeni gelen Ebû Salim, Müslüman halka baskı uygulamaya çalışmıştır. Ancak şehirdeki Müslüman halk üzerinde kurmaya çalıştığı baskıcı siyaset karşısında halk, kendisine tepki göstermiş, bu şekilde şehirde gergin bir ortam oluşmuştur. Mervânî Devleti'nin içinde bulunduğu karmaşık durumdan faydalanmaya çalışan Mervânîler'in eski veziri Fahruddevle Muhammed bin Cüheyr, İsfahan şehrinde Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah'ın huzuruna çıkıp bu bölgede oluşan siyasi boşluk ve bölgenin zenginliği hakkında Sultana malumat vermiş bu sebeplerden dolayı şehrin ele geçirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Dünürlükten dolayı Fahruddevle ile akrabalık bağı bulunan

Fahruddevle, Diyarbakır şehrini kuşatma altına aldıktan bir süre sonra oğlu Zaîmüddevele Ebû'l Kasım'ı kuşatmanın başına getirip kendisi Silvan şehrini kuşatmaya gitmiştir. Fahruddevle Muhammed bin Cüheyr komutasında bulunan Selçuklu ordusu tarafından Silvan (Meyyâfârîkîn) şehrinin surlarının mancınıklar vasıtasıyla dövülmesi sonrasında surlarının bazı kısımları yıkılmıştır. Selçuklu ordusu yıkılan bu kısımdan şehrin içine girmeye muvaffak olmuştur (30 Ağustos 1085)²². Yine Urfa Kuşatması (1144)²³ devam ederken Atabeg İmâdüddin Zengî'nin (1127-1146) emriyle Urfa kalesinin dışını çevreleyen surlar mancınıklardan atılan taşlar vasıtasıyla dövülmüştür (**Görsel 2.2.**)²⁴.

Başka bir tarihsel örnek olan Kudüs Kuşatması (1187) için hareket eden Selâhaddîn Eyyübî de saldırı için gerekli olabilecek kuşatma araçlarını yani dayanıklı şehir surları ile yüksek burçlarını yıkmak için büyük ve küçük mancınıklar, şehre ateş topları atabilecek mekanizmaya sahip mancınıklar gibi farklı türde 12 mancınık getirmişti²⁵. Tahrip etme güçleri bir hayli yüksek olduğu için bu mancınıklar surlara doğru yansıtılmış ve bu araçlarla atılan büyük taşlar sayesinde şehir surları dövülmeye başlanmıştır²⁶. Yine Sûr²⁷ Kuşatması (1187-1188) 25 Kasım 1187 tarihinde başlar

---

Nizâmü'l-Mülk de onun bu siyasetini desteklemiştir. Bu desteğin de etkisiyle Sultan Melikşah, kendisine yapılan teklifi olumlu karşılamış ve Mervânîler üzerine yapılacak olan kuşatmanın başına Fahruddevle'yi ordu komutanı olarak atamıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, 1/189-191; Savran, "Meyyâfârîkîn", 29/511; Abdurrahim Tufantoz, "Mervânîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/230-231; Nejat Göyünç, "Diyarbakır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/464; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 127-128.

²² İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, 1/193; Tufantoz, "Mervânîler", 29/231; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 132; a.mlf., *Büyük Selçuklu Devleti*, 86; Göksu, *Büyük Selçuklular (1040-1157)*, 88.

²³ Bkz. Ur-Hai yani "Keldanilerin Şehri" anlamında bu isim verilmiştir. Süryani Mihail, *Süryani Mihael Vekainamesi*, 2/141; Daha detaylı bilgi için ayrıca bkz. Urfa, "Birinci Haçlı Seferi (1096-1099)" sonucunda Haçlıların eline geçmiş ve burada bir Haçlı Kontluğu kurulmuştu. Şehir, Müslümanların eline geçmeden önce ise II. Joscelin'in yönetimindeydi. Stratejik konumundan dolayı Urfa'yı elde etmek için birçok Müslüman yönetici buraya sefer düzenleyip şehri kuşatma altına almıştır. Atabeg İmâdüddin Zengî'nin 1144 yılında yaptığı şehir kuşatması da bunlardan biridir. Işın Demirkent, "Haçlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/530-531; Ahmet Nezih Turan, "Şanlı Urfa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/338; Gülay Öğün Bezer, "İmâdüddin Zengî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/260-261.

²⁴ Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/379; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 321; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 79.

²⁵ Sallabî, *Selahaddin Eyyübi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, 597.

²⁶ Bkz. Haçlı tarihi yazarı Ernoul, Eyyübî ordusunda bulunan mancınıkların 40 tane olduğunu ve surların dibini kazan lağımçıların kazı işlemini bitirince ateş yaktıklarını aktarmaktadır. Ernoul Kroniği, *Haçlı Seferleri Tarihi* Çevirmen Ahmet Deniz Altunbaş (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), 170.

²⁷ Bkz. Sûr, Beyrut şehrinin yaklaşık olarak 83 kilo metre güneyinde yer almaktadır. Şehir, kıyıda taşlık bir arazi ve 600 metre uzağında bulunan bir adadan oluşmaktadır. Ayrıca şehir, 15 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Ebru Altan, "Sûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/535; Antik çağlarda ismi "Tyre" şeklinde geçmekte olan Sûr, sağlamlığıyla örnek olarak gösterilen bir şehirdir. Ayrıca burası hiçbir yenilgiye boyun eğmemiş ve ele geçirmek isteyenlere kendini

başlamaz Sultan Selâhaddîn Eyyûbî, komutasında şehre karşı fiilen saldırıya geçilmiş ve şehrin kalın surları mancınık, arrâde, debbâde atışlarıyla yıkılmaya çalışılmıştır²⁸. Şiddetli geçmiş olan Antalya Kuşatması (1207)²⁹ esnasında da mancınıklardan atılan top atışlarıyla şehir surları gece, gündüz hiç durmaksızın dövülmüştür³⁰.

İslâm devletleri tarafından gerçekleştirilen şehir kuşatmalarında Müslüman askerler tarafından kullanılan kuşatma silahları şehir kuşatmalarının olumlu bir şekilde sonuçlanması üzerinde bayağı etkiliydi. Hatta yapılan şehir kuşatmasında kullanılan bu askeri teçhizatlar kuşatma stratejisini önemli ölçüde şekillendirmekteydi. Mancınık aletleri gibi şehir surlarını devre dışı bırakmak için kullanılan ağır silahların dışında şehir surlarının üstünde mevzilenmiş savunucuları etkisiz hale getirmek amacıyla farklı silahlar da kullanılmaktaydı. Bu amaçla hafif ve kolay taşınabilir olduklarından dolayı askerlerin en çok tercih ettiği silah ok olmuştur. İslâm kimliği altında devlet kurmuş olan Büyük Selçuklu Devleti ile Anadolu Selçuklu Devleti ve bunlara bağlı beyler, diğer İslâm devletlerine nazaran bu askerî teçhizatı daha aktif bir şekilde kullanmışlardır.

Ani Kuşatması (1064), Diyarbakır-Silvan Kuşatmaları (1084-1085) ve Antalya Kuşatması (1207) gibi şehir kuşatmalarında bu teçhizat itina ile kullanılmıştır. Ani şehrinin dayanıklı surlarına karşı şehir kuşatmasına okçular götüren Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alp Arslan, bu yapıyı devre dışı bırakmak için ahşap bir burç inşa ettirip içini askerlerle doldurmuştur. Bu ahşap burçun üzerine de mancınıklar ile okçular yerleştirmiştir³¹. Alp Arslan tarafından uygulanan bu taktik sayesinde Selçuklu askerleri Ani şehri savunucularından gelen darbelere çok fazla maruz kalmadan şehir surlarına

---

teslim etmemiş bir yerdir. Haçlılar şehri beklenmedik saldırılara karşı sığınabilecekleri güvenli bir yer olsun diye hazırlamışlardır. İbni Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara Çevirmen İsmail Güler* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2019), 226; Ebû Abdullah Muhammed İbn’i Battûta Tancî, *İbn’i Battûta Seyahatnamesi Çeviri, İnceleme ve Not. A. Sait Aykut* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 1/91-96, dpnt. 12; Ayrıca bkz. Şehir “Soylu mor Sûr” olarak da adlandırılır. İbranice’de bu şehre “Soor-Sayda” denilmiştir. Sûr, boğaz veya geçit demektir. Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 234.

²⁸ İbnü’l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 11/437.

²⁹ Bir Akdeniz şehri olan Antalya (Attaleai veya Satalia), ismini kurucusundan almış önemli liman şehridir. Bu özelliğinden dolayı Orta Çağ’da Antalya limanına; Avrupa, Asya ve Afrika gibi daha pek çok bölgeden ticaret gemileri gelip gitmiştir. Kendisine sahip olan devlete sağladığı ekonomik getiriden dolayı Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyâseddin Keyhusrev şehre sefer düzenleyenler arasında yerini almıştır. Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Feridun Emecen, “Antalya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/233; Ali Sevim, “Keyhusrev I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/348; a.mlf. - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 560.

³⁰ İbn Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi* Çevirmen Nuri Gençosman (Ankara: Uzluk Basımevi, 1941), 44; a.mlf., *El Evamirü’l-Ala’iye Fil-Umuri’l-Ala’iye* Çevirmen Mürsel Öztürk (Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993), 1/117.

³¹ İbnü’l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 10/51-52.

doğrudan ilerleme imkânı bulmuştur. Ayrıca ahşap kulenin üzerindeki okçular sayesinde şehir savunmasına doğru gece-gündüz ok atılıp olağan üstü bir saldırı düzenlenmiştir³².

Yine Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olan Fâhrüddeve Muhammed bin Cüheyr komutasında bulunan ordular tarafından 1084-1085 tarihleri arasında şiddetli bir şekilde kuşatılan Silvan (Meyyâfârîn) şehrine doğru yapılan saldırılar esnasında da okların kullanımına ağırlık verilmiştir. Şehir surları ok yağmuruna tutulmuştur. Surlara atılan okların şiddeti karşısında şehirdeki savunucular surların üstüne dahi çıkamamıştır³³. Orta Çağ'da yaşanan başka bir tarihsel örnek olan Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196/1205-1211) komutasında gerçekleştirilen Antalya Kuşatması (1207) esnasında da Selçuklu ordusunda bulunan askerler ok kullanımına ağırlık vermiştir. Kuşatma ilerledikten bir süre sonra şehir burçları üzerinde bulunan Aldo Brandini'nin askerleri ok yağmuruna tutulmuş ve bu şekilde hareket alanları kısıtlanmıştır. Nitekim şiddetli saldırılar sonucunda çok zaman geçmeden şehir savunması önemli ölçüde etkisiz hale getirilmiştir³⁴.

2.1.5. Lağım kazma

Orta Çağ'da İslam devletleri tarafından gerçekleştirilmiş olan şehir kuşatmalarında uygulanan etkili stratejilerden bir diğeri de şehir surlarının belirli noktalarında şehrin içine doğru geçebilmek için tünel kazılmasıydı. Bu taktiksel hamle Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alp Arslan tarafından 1064 yılında yapılan Ani Kuşatması sırasında uygulanmıştır. Şehir kuşatmasının başarılı olabilmesi amacıyla Sultan Alp Arslan, kalenin yanına mevzilenmiş olan lağımcılara tüneller kazdırmıştır. Bu şekilde dayanıklı şehir surları alt kısımdan devre dışı bırakılmaya çalışılmıştır³⁵.

Musul Atabegi İmâdüddin Zengî komutasında 1144 tarihinde yapılan Urfa Kuşatması esnasında da lağım kazma taktiğine başvurulmuştur. Şehir surlarının zayıf ve altı kazılmaya müsait yerlerinde delik açmak ve sonrasında ateşe vermek için lağımlar tarafından kazı çalışması başlatılmıştır³⁶. Bu şekilde uygulanan strateji sayesinde surları

³² Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 64-65.

³³ İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, 1/193.

³⁴ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh* Çevirmen Abdülkerim Özeydin - Ahmet Ağırakça (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), 12/209; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/488; Sevim, "Keyhusrev I", 25/348; a.mlf. - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 560.

³⁵ Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 64-65.

³⁶ Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/379; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 321; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 79.

yıkılmak için görevlendirilen lağımçıların, surların altını delmeyi başarmaları ve sonrasında altını ateşe vermeleri neticesinde şehir savunması çökmüş ve surların bir kısmı yıkılmıştır. Hemen akabinde Atabeg Zengî'nin askerleri yıkılan yerden içeri girmeyi başarmıştır³⁷. Bu şekilde yapılan taktik neticesinde Urfa 24 Aralık 1144³⁸ tarihinde İslâm toprakları içine dâhil edilmiştir³⁹. Ayrıca bu fetihten sonra Atabeg İmâdüddin Zengî'ye, Halife Muktefi tarafından “Zeynüslâm, Melikülmansûr ve Nasır-ı Emîriilmü'minin” gibi çeşitli unvanlar verilmiştir⁴⁰.

Selâhaddîn Eyyûbî komutasında İslâm orduları tarafından gerçekleştirilen Kudüs Kuşatması (1187) ile Sûr (1187-1188) Kuşatması sırasında da aynı hamle uygulanmıştır. Kudüs şehrini, 1099 yılında kurulan Haçlı (Latin) Krallığı'ndan geri almak isteyen Sultan Selâhaddîn'in emriyle surların altını delmek için lağımçıları görevlendirilmiş ve bunlar hiç durmadan surların dibinde kazı yapmıştır⁴¹. Yine Sûr şehrinde bulunan surların altında da lağımçıları görev almıştır. Eyyûbî ordusu içinde bulunan bu lağımçıları önce istihkâm duvarlarının altını daha sonra surların altını kazmıştır. Selâhaddîn Eyyûbî tarafından uygulanan bu stratejik hamle ile askerlerin, surların altından şehrin içine geçebileceği bir yol veya tünel açılmaya çalışılmıştır⁴².

2.1.6. Mimari yapılar inşa etme

Orta Çağ'da inşa edilen veya yeniden düzenlenen şehirlerin hemen hepsi kalın ve yüksek istihkâm duvarları olan surlarla korunmaktaydı. Dolayısıyla bu yapıda olan bir Orta Çağ şehrini elde etmek isteyen yöneticilerin öncelikle bu yapıları devre dışı bırakması gerekmektedir. İslâm devletleri tarafından bu dönemde gerçekleştirilen birçok şehir kuşatmasında bu kaide göz önünde bulundurulup buna göre hamle belirlenmiştir. Başarılı olmak için uygulanan bu stratejik hamlelerden biri de şehirlerin önünde kuşatma

---

³⁷ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 11/95; İbnü'l Adîm, *Bugyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb/Selçuklular Tarihi*, 162; İbn Kâlanîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, 154; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/378; Süryani Mihail, *Süryani Mihael Vekainamesi*, 2/126-127; *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, 54; Sallabî, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, 113.

³⁸ Kaynaklarda bu tarih hakkında farklı bilgiler verilmektedir. Daha detaylı bilgi için krş. *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, 55; İbnü'l Verdi, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular Trc. ve Not. Mustafa Alican* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), 92; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 321; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 79.

³⁹ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 11/95; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos'un Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, 298; Süryani Mihail, *Süryani Mihael Vekainamesi*, 2/127.

⁴⁰ Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 321.

⁴¹ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 11/432; Şeşen, *Eyyûbîler*, 58.

⁴² Ernoul Kroniği, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 188.

başında veya kuşatma devam ettiği sırada kuşatıcılar tarafından mimari yapılar inşa edilmesidir.

Bu hamlenin uygulandığı tarihsel örneklerden bir tanesi 1064 yılında Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alp Arslan öncülüğünde yapılan Ani kuşatmasıdır. Doğu Roma İmparatorluğu'nun uç şehirlerinden biri olan Ani, yüksek ve sarp kayalar üzerine kurulmuş olan bir şehirdir. Şehrin üç tarafı nehirle (Arpaçayı), dördüncü tarafı ise içi su dolu hendeklerle korunmakta olan müstahkem yerdirdi. Ayrıca şehrin etrafı dayanıklı taşlardan inşa edilmiş surlarla, surların dışı ise su dolu hendekler ile korunmaktaydı⁴³.

Ani şehrini İslâm topraklarına dâhil etmek isteyen Sultan Alp Arslan 1064 yılında şehri kuşatma altına almıştır. Ancak şehrin müstahkem yapısı ve güvenlik önlemleri ilk etapta Selçuklu ordusunda ümitsizlik belirtilerinin oluşmasına yol açmıştır⁴⁴. Hatta aktarıldığına göre Sultan Alp Arslan dâhi bu durumdan etkilenmiş ve bir ara kuşatmayı kaldırmayı düşünmüştür. Ancak biraz bekleyip düşündükten sonra bu kararından vazgeçip şehrin güvenlik önlemlerini devre dışı bırakacak stratejik hamlelerini uygulamaya koyulmuştur⁴⁵. Sultan, ahşap bir burç (kule) inşa ettirip bunun içini askerlerle doldurmuştur. Bu alet sayesinde şehir surlarına yanaşmaya çalışmıştır⁴⁶. Bu şekilde yapılan atak sonucunda çok zaman geçmeden şehir surları üzerinde mevzilenmiş olan askerler devre dışı bırakılmıştır. Surların boş kaldığını gören Selçuklu askerleri de 16 Ağustos 1064 tarihinde bir köprü kurup Ani şehrine girmeyi başarmış ve bu şekilde şehri kılıç zoruyla ele geçirmişlerdir⁴⁷.

2.1.7. Surlara merdiven dayama

Kalın ve yüksek surlarla korunan şehirlerin kuşatmalara kolay kolay boyun eğmediği bilinen bir gerçektir. Şehir kuşatıcıları da bu durumun farkında olduğu için öncelikle şehir surlarını devre dışı bırakmak amacıyla hamle yapmaktaydılar. İslâm devletleri tarafından gerçekleştirilen şehir kuşatmalarında daha önce de aktarıldığı üzere

---

⁴³ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 10/51-52; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 1/316-317; Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 54-55.

⁴⁴ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 10/51-52.

⁴⁵ Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 30.

⁴⁶ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 10/51-52.

⁴⁷ İbnü'l Adîm, *Bugyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb/Selçuklular Tarihi*, 23; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 1/316-317; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos'un Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, 120; Göksu, *Büyük Selçuklular (1040-1157)*, 51; Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 134; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 64-65; Göksu, *Selçuklular/Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları*, 95.

şehir surlarını devre dışı bırakmak için askerî teçhizatlar kullanılmaktaydı. Bu teçhizatlardan bir diğeri de merdivenlerdi. Selâhaddîn Eyyûbî komutasında 1187-1188 tarihleri arasında yapılan Sûr Kuşatması esnasında şehir surlarına merdiven dayama taktiğine başvurulmuştur.

Diğer Orta Çağ şehirleri gibi Sûr şehri de güçlü ve dayanıklı surlarıyla ünlenmişti. Bu durum şehir kuşatmacıları için daha fazla sabır ve direç, şehir savunmacıları için ise daha fazla güven ve korunma anlamına gelmekteydi. Bunun farkında olan Sultan Selâhaddîn Eyyûbî, surları devre dışı bırakma planını harekete geçirmiştir. Bu plan çerçevesinde Eyyûbî ordusu içinde yer alan Müslüman askerler, yavaş yavaş Sûr şehrinin surlarına yanaşıp bunlara dayadıkları merdivenlerle yukarı çıkmaya çalışmışlardır⁴⁸.

Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı I. Gıyâseddin Keyhüsrev öncülüğünde 1207 tarihinde gerçekleştirilen Antalya Kuşatması esnasında da surlara merdiven dayama hamlesi uygulanmıştır. Antalya şehrini kesinlikle ele geçirmeyi aklına koymuş olan Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, Selçuklu askerlerini gruplara ayırarak hemen akabinde şehir surlarına merdiven dayamaları talimatını vermiştir⁴⁹. Selçuklu askerleri hiç vakit kaybetmeden verilen emri yerine getirmiştir. Bu taktik sayesinde merdivenlerin üzerinden şehir surlarına çıkmaya muvaffak olan bir Türk askeri, Anadolu Selçuklu Devleti'nin bayrağını Antalya şehrinin surlarına dikmeyi başarmıştır⁵⁰.

2.1.8. Donanmadan faydalanma

Denize kıyısı olan şehirler, maruz kaldıkları kuşatmalara karşı kendilerini savunma konusunda kara şehirlerine göre daha dirençli olmuştur. Bu gibi şehirler karadan kuşatılsa da genellikle dışarıdan bir müttefikleri aracılığıyla deniz üzerinden erzak ve teçhizat takviyesi alabildikleri için kuşatmaya uzun bir süre direnebilmişlerdir. Selâhaddîn Eyyûbî'nin ele geçirmek istediği Kudüs şehri de denize kıyısı olan bir şehir olduğu için öncelikle şehre dışarıdan gelebilecek erzak ve teçhizat desteğinin önünü kesecek önlemler alınması gerekiyordu. 1187 tarihinde şehri kuşatan Selâhaddîn Eyyûbî de bu doğrultuda hamle uygulamıştır. Sultan, Hâcib Hüsameddin Lü'lü' komutasında bulunan Mısır donanmasını harekete geçirmiştir. Selâhaddîn'in stratejisine göre Hâcib Hüsameddin Lü'lü' donanmayı denizde bekletecek ve şehir savunmasına yardıma gelen

⁴⁸ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 11/438; Ernoul Kroniği, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 188.

⁴⁹ İbn Bibi, *El Evamirü 'l-Ala' iye Fil-Umuri 'l-Ala' iye*, 1/118.

⁵⁰ İbn Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, 44-45; a.mlf., *El Evamirü 'l-Ala' iye Fil-Umuri 'l-Ala' iye*, 1/118.

Haçlı savaş gemilerinin yolunu kesip onları ele geçirecekti⁵¹. Hüsameddin Lü'lu Şam şehri sahillerine doğru harekete geçerek bu vazifeyi itinayla yerine getirmiştir⁵²

Yine Selâhaddîn Eyyûbî öncülüğünde 1187-1188 tarihleri arasında Eyyûbî askerleri tarafından kuşatılan Sûr şehri kuşatmasında da donanma desteği taktiğine başvurulmuştur. Sûr şehri, denize kıyısı olan müstahkem şehirlerden biriydi. Sûr şehri kuşatmasının kolay olmayacağı bilincinde olan Sultan Selâhaddîn Eyyûbî, Sûr kuşatması devam ettiği esnada Akkâ şehrinde donanma desteği istemiştir. Böylece Sûr şehrini karadan kuşatmış olan Sultan şehrin açık kalan deniz tarafındaki kısmını da çepçevre abluka altına almayı başarmıştır. Selâhaddîn, uyguladığı bu hamle sayesinde neredeyse Sûr şehrini ele geçirebilecek üstünlüğü elde etmiştir⁵³.

2.1.9. Düşmanı yanıltma

Şehir kuşatmalarında rutin olan taktiklerin dışında bazen sıra dışı hamleler de uygulanmaktaydı. Müslüman yöneticiler tarafından uygulanan bu sıra dışı stratejilerden biri “düşmanı yanıltma” hamlesidir. Şehir kuşatmalarında uygulanan bu hamleler, yapılan kuşatmanın olumlu neticelenmesi üzerinde çoğunlukla olumlu etkiye sahip olmuştur. Bu yönteme çok sık başvuran devlet yöneticilerinden biri de İmâdüddin Zengî'dir. Kendisi hem kuşatma altına aldığı Nusaybin şehri için hem de Urfa şehri için “düşmanı yanıltma” taktiğine başvurmuştur. İmâdüddin Zengî Nusaybin Kuşatması (1127) için şehrin önüne gelip karargâh kurduğunda, şehrin yönetimi Mardin hâkimi Hüsameddin Timurtaş'ın elinde bulunmaktaydı. Timurtaş, amcasından destek istedikten sonra şehir savunmasına güvercinin vasıtasıyla bu haberi göndermiştir. Ancak mektubu taşıyan güvercin Atabeg Zengî'nin ordugâhına düşmüştür. Atabeg, kuşun kanadına yerleştirilen bu mektubu “Amcam Rüküddevle'nin yanına gittim, o bana yardım ve asker göndermeyi kabul etti. Ancak onun gelmesi yirmi günü geçebilir bu sebeple şehir savunması o gelinceye kadar devam etmelidir...” şeklinde değiştirmiş ve tekrar şehre göndermiştir. Mektupta yazan bu haber Nusaybin savunucularına ulaştınca uzun bir süre direniş gösteremeyeceklerini düşünen şehirdekiler, Zengî'ye şehri teslim etmeye karar vermiş ve hemen akabinde ona

⁵¹ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 11/431.

⁵² Şeşen, *Eyyûbîler*, 57.

⁵³ Bahaaddin bin Şeddat, *Selahaddin-i Eyyubi*, 132-133; İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 11/437-438; Ernoul Kroniği, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 187; Şeşen, *Eyyûbîler*, 59- 60.

haber göndermişlerdir. Böylece İmâdüddin Zengî uyguladığı bu etkili strateji sayesinde hiç zorlanmadan Nusaybin şehrini ele geçirmeyi başarmıştır⁵⁴.

Atabeg İmâdüddin Zengî, 1144 tarihinde yapacağı Urfa kuşatmasına başlamadan önce de yine farklı bir taktik uygulamıştır. Şöyle ki Urfa Kuşatması (1144) başlamadan bir süre önce Haçlılar ile Doğu Roma İmparatorluğu arasında gerginlikler yaşanmaktaydı. Ayrıca Antakya Haçlı Kontu ve Urfa Haçlı Kontu birbirlerini sevmiyordu. Atabeg Zengî'den çekinen Hısn Keyfa (Hasankeyf) Artuklu Emîri Davut'un oğlu Kara Arslan da Zengî'ye karşı Urfa kontu II. Joscelin ile ittifak kurmuştu. İşte tam olarak bu krizleri fırsata çeviren Zengî, Urfa kuşatmasına zemin hazırlamak için ilk önce Kara Arslan'ın müttefikine ait olan Diyarbakır (Amid) kalesini kuşatmış daha da Urfa şehrinde ne olup bittiğini öğrenmek amacıyla oraya bir gözlemci göndermiştir. Aslında Atabegin gayesi sadece kuşatma izlenimi vermektir. Doğal olarak II. Joscelin de kendi müttefikleri Kara Arslan'a yardım etmek için büyük bir orduyla Urfa'dan çıkıp Amid'e doğru harekete geçmiştir. Bu esnada Atabeg Zengî'nin, Urfa'ya gönderdiği gözlemci de Atabege, II. Joscelin'in şehirden çıktığını ve şehrin savunmasız olduğunu iletmiştir. Beklediği bu haber üzerine Atabeg, son hamlesini yaparak aniden Diyarbakır kuşatmasından vazgeçip 28 Kasım 1144 Urfa şehrini kuşatmıştır. Bu şekilde uyguladığı farklı strateji sayesinde şehirdekiler kuşatmaya hazırlıksız yakalanmıştır⁵⁵.

2.2. Diplomatik Hamleler

2.2.1. Barışa davet etme/eman verme

İslâm şehir kuşatmalarında yaygın geleneklerden bir tanesi de şehre karşı saldırı başlatılmadan evvel yani sadece şehir ablukaya alınmışken, şehrin içindeki halk ve yöneticilere eman vermek ve onları şehri teslim etmeye davet etmek olmuştur. Kuşatıcılar tarafından yapılan bu teklif için genellikle haberci, elçi, mektup, güvercin veya ok kullanılırdı. Yapılan bu teklife verilen olumlu veya olumsuz yanıtla göre ya kuşatma

---

⁵⁴ Bkz. Nusaybin, Güneydoğu Anadolu bölgesi içerisinde yer alan Mardin şehrine bağlı bir ilçedir. Metin Tuncel, "Nusaybin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/269-270; Ayrıca bkz. İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 10/510-511; Ahmet Kütük, *Nisibis (Nusaybin) Kadim Bir Şehrin Hikayesi* (İstanbul: Divan Kitap, 2018), 198-199.

⁵⁵ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 11/94-95; İbnü'l Adîm, *Bugyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb/Selçuklular Tarihi*, 162; İbn Kâlanîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, 153; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/378; Süryani Mihail, *Süryani Mihael Vekainamesi*, 2/125; Sallabî, *Selahaddin Eyyübi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, 110-112; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 320; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 78-79.

devam eder ya da başlamadan sona ererdi. Ancak yapılan “teslim olun” çağrısına çoğunlukla olumsuz yanıt verildiğine şahit olunmaktadır. Bu gibi hallerde ise kuşatma tüm şiddetiyle başlar ve şehir ele geçirildiğinde yağmalanırdı. Nitekim Zengî şehir kuşatmasına tam olarak başlamadan evvel şehirdeki halk ve yöneticilere eman verip kan dökülmemesi için “Urfa’yı teslim edin” çağrısı yapmıştır. Fakat savunmayı yöneten Latin Başpiskoposu Hugue’in etkisinde olan şehirdeki Hristiyanlar bu teklifi reddetmiştir⁵⁶. Bu cevaptan sonra şehir kuşatması tüm şiddetiyle başlamış ve neredeyse bir aya yakın devam etmiştir⁵⁷. İslâm ordusu tarafından yapılan şiddetli saldırılar sonucunda Urfa şehri 24 Aralık 1144 tarihinde feth edilmiştir. Zengî tarafından kuşatma başında şehirdekilere yapılan “teslim olun” çağrısına verilen olumsuz cevap neticesinde Atabeg, askerlerine üç gün boyunca şehirde ganimet arama izni vermiştir⁵⁸.

Atabeg İmâdüddin Zengî’nin Urfa Kuşatması (1144) başında uyguladığı taktiğin tamamen aynı olmasa da bir benzerinin Selâhaddîn Eyyûbî tarafından uygulandığı görülmektedir. Sultan 1187 tarihinde yapacağı Kudüs kuşatmasını fiili anlamda başlatmadan evvel Kudüs’ün teslimini müzakere etmek için Askalân şehrine çağırtdığı Haçlı heyetiyle görüşmüştür. Bu heyetin içinde yer alan Hristiyanların şehri teslim etmeyeceklerini söylemeleri üzerine görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. Dolayısıyla yapılan bu görüşmede olumlu bir sonuç elde edemeyen Selâhaddîn’in, Kudüs şehrini kılıç zoruyla almaktan başka çaresi kalmamış ve ordusuyla birlikte Kudüs’e yönelip şehri kuşatma altına almıştır⁵⁹.

2.2.2. Rüşvet teklif etme/çıkar anlaşması yapma

Orta Çağ’da İslâm devletleri tarafından gerçekleştirilen şehir kuşatmalarında başvuru stratejik hamlelerden bir diğeri de karşı tarafa rüşvet teklif etme taktiğiydi. Şehir kuşatıcıları tarafından yapılan türlü türlü vaatlerle şehrin içerisinden biri veya bir topluluk, kuşatanların tarafına çekilmeye çalışılırdı. Bu şekilde şehrin içerisinden kuşatmacılara yardım eden birilerinin olması kuşatmanın kaderini belirlerdi. Selçuklu orduları tarafından 1084-1083 tarihleri arasında yapılan Diyarbakır kuşatmasının komutasını babası Fâhrüddeve Muhammed bin Cüheyr’den devr alan Zaîmüddeve

---

⁵⁶ Sallabî, *Selahaddin Eyyübi ve Kudüs’ün Yeniden Fethi*, 112.

⁵⁷ Bkz. İbnü’l Esir, bu sürenin 28 gün olduğunu kaydetmektedir. İbnü’l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 11/95.

⁵⁸ İbnü’l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 11/95; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos’un Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor’un Zeyli*, 298; Süryani Mihail, *Süryani Mihael Vekainamesi*, 2/127.

⁵⁹ Ernoul Kroniği, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 169; Demirkent, “Kudüs”, 26/331.

Ebû'l Kasım da şehri elde edebilmek amacıyla etkili olan bu stratejik hamleyi uygulamıştır⁶⁰. Diyarbakır kuşatmasında zaman ilerlerken Zaîmüddevele Ebû'l Kasım, sıkı uğraşlar sonucunda şehrin içinden bir topluluğu kendi taraflarına çekerek⁶¹ sağlamlığıyla ün kazanmış ve uzun bir direniş sergilemiş olan Diyarbakır şehrini ele geçirmeyi başarmıştır (Mayıs 1085)⁶².

Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı I. Gıyâseddin Keyhüsrev öncülüğünde yapılan Antalya kuşatması esnasında da bu hamlenin bir benzeri uygulanmıştır. Gıyâseddin, Antalya'yı kuşattığında şehir İtalyan asıllı olan Aldo Brandini adındaki kişinin yönetimindeydi. Şehrin idaresi konusunda sıkıntılar yaşayan Brandini döneminde burada ticaret yapan tüccarların malları soyulmuştu. Antalya şehrinde yaşanan bu hadise üzerine tüccarlar Brandini'yi Sultan Gıyâseddin'e şikâyet etmiş ve ondan yardım istemişlerdi. Kendisinden istenilen yardım çağrısını fırsat olarak değerlendirip geri çevirmeyen Gıyâseddin, 1207 tarihinde Antalya şehrini hiç vakit kaybetmeden kuşatma altına almıştır⁶³.

Mevcut yönetimden memnun olmayan ve Gıyâseddin'in gerçekleştirdiği şiddetli çatışmaların arasında sıkışıp kalan şehir halkı yaşanan olaylardan dolayı korkuya kapılmış ve surların dışına çıkmaya cesaretleri kalmamıştır. Bu savaş haline daha fazla dayanamayan muhalif grup, gizlice Sultan Gıyâseddin'e elçi gönderip, şehri ona teslim edeceklerini söylemişlerdir. Kendisine yapılan teklif üzerine motive olan Sultan, hiç tereddüt etmeden şehri daha şiddetli bir şekilde kuşatmıştır⁶⁴. Nitekim kuşatmanın sonuna doğru geldiğini gören şehir halkı da Selçuklu ordusunun içeri girmesini kolaylaştırmak

---

⁶⁰ İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, 1/190-191; Tufantoz, "Mervânîler", 29/231; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 130; a.mlf., *Büyük Selçuklu Devleti*, 86.

⁶¹ Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 130-131.

⁶² Bkz. "Diyarbakır öyle bir şehirdir ki kolayca zapt edilemez. Ancak üç yıl uğraşılırsa ele geçirilebilir". İbn Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, 181; İbnü'l-Ezrak, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, 1/193; İbnü'l Verdi, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 41; Tufantoz, "Mervânîler", 29/231; Göksu, *Büyük Selçuklular (1040-1157)*, 88; Ayrıca bkz. Şehir 6. yüzyılın başlarında Sasani hükümdarı I. Kavad tarafından üç ay boyunca çok şiddetli bir kuşatmaya maruz kalmış ancak şehir surlarının sağlamlığından dolayı saldırılar netice vermemiştir. Ahmet Kütük, "Bizans İmparatorluğu Zamanında Amida (Diyarbakır) (IV.-VII. Yüzyıl)", *History Studies* 7/2 (Mart 2015), 85-86, (https://www.historystudies.net/bizans-impatorlugu-zamaninda-amida-diyarbakir-iv-vii-yuzyil_664 Erişim Tarihi: 03.12.2022).

⁶³ İbn Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, 43-44; a.mlf., *El Evamirü'l-Ala'ie Fil-Umuri'l-Ala'ie*, 1/115-116; Sevim, "Keyhusrev I", 25/348; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 291-292; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 560.

⁶⁴ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 12/209; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/488; Sevim, "Keyhusrev I", 25/348; a.mlf. - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 560.

amacıyla şehir kapılarını sonuna kadar açmıştır. Kısa süren bir direnişin ardından Sultan, 5⁶⁵ Mart 1207 tarihinde Antalya şehrini kılıç zoruyla teslim almıştır⁶⁶.

Yukarıda aktarılan örneğin dışında yine Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev (1237-1246) döneminde yapılan Diyarbakır Kuşatması (1240-1241) esnasında da “rüşvet teklif etme” taktiğine başvurulduğuna şahit olunmaktadır. Diyarbakır şehri Selçuklu Emiri Zahirüddin tarafından kuşatma altına alındıktan sonra Selçukluların şiddetli saldırılarına rağmen şehir surları karşısında olumlu bir ilerleme kaydedilememiştir. Bunu gören kuşatıcılar, şehri saldırı ile alamayacaklarının farkına varıp, şehrin içerisinden birilerine rüşvet teklif etme taktiğine başvurmuşlardır. Bir süre sonra da şehrin içinde bulunan Fahreddin ibn Dinari’ye rüşvet teklif edip onunla çıkar anlaşması sağlamışlardır. Yapılan anlaşmaya göre Selçuklu askerlerinin yukarı çıkmaları için Dinari, kendisine emanat edilen burç duvarından aşağı doğru ip sarkıtmış ve kuşatıcıları bu ip vasıtasıyla yukarı doğru çekmeye çalışmıştır. Bu manzarayı gören şehirdeki savunucuların, can güvenlikleri için şehri Selçuklulara teslim etmekten başka çareleri kalmamıştır⁶⁷.

2.2.3. Destek birlikler istenmesi

Orta Çağ’da yapılan şehir kuşatmalarına kalabalık ordularla gitmek kuşatmacılara olumlu avantajlar sağlayan önemli stratejilerden biriydi. Çünkü şehri kuşatan tarafın sayıca kalabalık olması savunmacıların direncini kıran önemli etkenlerden biriydi. Bu sebeple kuşatmacılar teçhizat açısından tam donanımlı bir şekilde ve şehir savunmacılarından sayıca daha kalabalık ordularla kuşatacakları şehirlerin önünde belirmişlerdir. Dolayısıyla kalabalık orduların şehirlerini şiddetle kuşattığına şahit olan şehir garnizonu ile şehir halkı bu manzara karşısında psikolojik olarak olumsuz etkilenip daha çabuk direnme azimlerini kaybederlerdi. Bunun bilincinde olan Müslüman devlet adamları bu taktiği etkili bir şekilde kullanmak için müttefik devletlerden, kendilerine

⁶⁵ Bkz. İbnü’l Esir, bu tarihi 4 Mart olarak vermektedir. İbnü’l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 12/209.

⁶⁶ İbnü’l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 12/209-210; İbnü’l Verdi, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 110; İbn Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, 45; Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, *Selçukî Devletleri Tarihi* Çevirmen Nuri Gençosman (Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1934), 129; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/488; Emecen, “Antalya”, 3/233; Sevim, “Keyhusrev I”, 25/348; a.mlf. - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 560.

⁶⁷ Daha detaylı bilgi için bkz. İbn Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, 203-206; a.mlf., *El Evamirü'l-Ala'İye Fil-Umuri'l-Ala'İye* Çevirmen Mürsel Öztürk (Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 2/43-48; Göyünç, “Diyarbakır”, 9/464-469; Ali Sevim, “Keyhusrev II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/348-350.

bağlı olan devletlerden, kendilerinin bağlı bulunduğu devletlerden asker desteği isterlerdi. Yahut da gönüllü asker toplamak amacıyla gaza ve cihat çağrısı yaparlardı.

Şehir savunmacıları üzerinde olumsuz etki bırakan bu hamleye başvuranlar içinde Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah da bulunmaktadır. Sultan, 1084-1085 tarihleri arasında Mervânî Emîrliği'ne bağlı bulunan Diyarbakır ve Silvan şehirlerinin ele geçirilmesi için kuşatma emri vermişti. Bu kuşatmayı komuta eden Fahruddevle Muhammed bin Cüheyr'e yardımcı olmaları için Sadüddeve Gevherayin, Altuntak, Humurtaş, Türşek, Çökürmüş, Sandak, Dilmaç oğlu Mehmet, Çubuk, Ayaz, Artuk Bey, Bahaüddin Mansur ve oğlu Seyfüddeve gibi önemli Selçuklu komutanlarını görevlendirmişti⁶⁸.

Kuşatanların kuşatıldığı bir şehir kuşatması olan Antakya Kuşatması (1098) için de bu stratejik hamleye başvurulmuştur⁶⁹. Bu tezin Üçüncü Bölüm'ünde yer alan "Diplomatik Hamleler>Destek birlikler istenmesi" başlığının içinde daha detaylı bir şekilde aktarılacağı üzere 1087-1088 tarihleri arasında Antakya şehri Haçlıların eline geçtiği halde iç kale hala düşmemiş ve destek birlikleri gelinceye kadar Haçlılara direnmeye devam etmiştir. Kendilerine direnen iç kaleyi ele geçirmek için buranın çevresini kuşatmış olan Haçlılar henüz kaleyi ele geçiremeden, kalabalık destek birliklerinin başında bulunan Musul Emîri Kürboğa, Antakya'ya 7 Haziran 1098 tarihinde varmış ve hemen sonrasında şehrin içinde kalan Haçlıları her taraftan sarıp kuşatmıştır⁷⁰.

Eyyübî Devleti Sultanı Selâhaddîn Eyyübî öncülüğünde 1187 tarihinde Kudüs Haçlı Krallığı üzerine yapılan Kudüs Kuşatması için de bu hamleye başvurulmuştur. Kalabalık orduların şehir savunması üzerinde bıraktığı olumsuz etkinin bilincinde olan Sultan Selâhaddîn Eyyübî, şehir kuşatmasının başarılı olabilmesi adına Kudüs'ü kuşatmadan evvel geniş bir siyasi propaganda yapıp İslâm âlemine cihad çağrısında bulunmuştur. Yapılan çağrı üzerine Eyyübî Devleti sancağı altında birçok gönüllü savaşçı

---

⁶⁸ Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 128; a.mlf., *Büyük Selçuklu Devleti*, 85.

⁶⁹ Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 94-95; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 85-96; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 42-43.

⁷⁰ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 10/230; I. ve II. *Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, 12; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 120-121; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos'un Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, 196-197; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 195; a.mlf., *Büyük Selçuklu Devleti*, 98.

toplanmış ve Müslümanlar nezdinde kutsal kabul edilen Kudüs şehri bu mücahidlerin savaş azmiyle kuşatılmıştır⁷¹.

2.3. Fiziksel ve Psikolojik Hamleler

2.3.1. Göğüs göğüse savaş/meydan savaşı

Kuşatılan şehirlerin önünde bazen teke tek çarpışmalar bazen de meydan savaşları yaşanmaktaydı. Şehir surları önünde şehri kuşatanlar ile savunanlar arasında göğüs göğse yapılan çarpışmalar genellikle iki tarafın birbirini fiziksel olarak yıpratması için bilerek uygulanan bir stratejiydi. Bu hamleye hem şehir kuşatıcıları hem de şehir savunucuları sıklıkla başvururdu. Kürboğa komutasında gerçekleştirilen Antakya kuşatması (1098) esnasında bu hamle uygulanmıştır. Kürboğa'nın emri ile Antakya şehri önünde Selçuklu ordusu ile Haçlı ordusu arasında 28 Haziran tarihinde meydan savaşı yapılmıştır (Görsel 2.3.)⁷². Bu taktiğin bir benzeri 1187 yılında yapılan Kudüs Kuşatması esnasında yaşanmıştır. Selâhaddîn Eyyûbî tarafından görevlendirilen lağımıcılar şehir surları altında kazı yaptıkları esnada şehri kuşatanlar ile savunanlar arasında şehrin önünde göğüs göğse çarpışmalar yaşanmıştır⁷³. Bu çarpışmalar şiddetle sürdürülürken Müslümanlar şehre doğru ilerlemeye devam etmiştir⁷⁴.

2.3.2. Ani baskınlar düzenleme

Orta Çağ'da yapılan şehir kuşatmalarında sıklıkla başvurulan diğer bir strateji de kuşatanların şehri tamamen çevreledikten sonra savunmayı yürüten düşmanın en hazırlıksız ve yorgun olduğu zamanlarda onların tarafına doğru “ani baskınlar” yapmalarıydı. Şehirlerini kuşatanların bu ani baskınlarına hazırlıksız yakalanan düşman bu şekilde iyice yıpratılırdı. Ayrıca bunlar hem psikolojik hem de fiziksel olarak kuşatanlara karşı şehirlerini savunma dirençlerini daha çabuk kaybederlerdi. Nitekim aynı

⁷¹ Bahaaddin bin Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, 129; Sallabî, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, 595; Demirkent, “Kudüs”, 26/331.

⁷² İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 10/231; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 88-90; Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 115-117; I. ve II. *Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, 12-13; *Haçlı Tarihi*, 129-132; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 142-145; Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, 260-262; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos'un Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, 197-198; Süryani Mihail, *Süryani Mihael Vekainamesi*, 2/41; Anna Komnena, *Alexiad Çevirmen Bilge Umar* (İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 2021), 326; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/190-191; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 170, 196, 470; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 45-46.

⁷³ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 11/432; Şeşen, *Eyyûbîler*, 58.

⁷⁴ Sallabî, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, 597.

uygulamaya 1098 yılında gerçekleştirilen Antakya kuşatmasında başvurulduğu görülmektedir. Haçlı şehir savunmasına yıldırma isteyen Selçuklu komutanı Kürboğa Haçlıları Antakya şehrinde kuşattığı andan itibaren şiddetli saldırılara başlamış ve onların üzerine birçok ani baskın düzenlemiştir⁷⁵.

2.3.3. Rehine alkoyma/gösterme

Orta Çağ'da İslâm devletleri tarafından yapılan kuşatmalarda uygulanan farklı stratejilerden biri de rehine alkoyma ve gösterme taktiğiydi. Kuşatıcılar, şehirdeki savunucuları yıldırma ve psikolojik olarak savunma dirençlerini kırmak amacıyla şehirdekilerin değer verdiği kişi veya kişileri kullanırlardı. Selâhaddin Eyyûbî de tarihsel bir örnek olan Sûr Kuşatması (1187-1188) esnasında bu taktiğe başvurmayı ihmal etmemiştir. Sultan, kuşatmanın ilk aşamasındayken elinde esir tuttuğu Sûr savunmasını yürüten Marquis Konrad de Montferrant'ın babasını, şehir surlarının önüne getirtip Konrad'a göstermiştir. Böylece Konrad'ı babasıyla tehdit edip şehrin direncini kuşatma başında kırmayı amaçlamıştır⁷⁶. Bu hamlenin dışında şehir kuşatıcıları, şehir savunucularını yıldırma için farklı hamleler de uygulamaktaydı. Bunlardan biri de şehre ceset veya kesik baş göstermekti. Şehir kuşatıcıları, şehir savunucularını yıldırma amacıyla ele geçirdikleri düşman cesetlerini veya kesik başlarını mızraklara saplayıp karşı tarafa gösterir ya da mancınık gibi aletlerle karşı tarafa fırlatırdı⁷⁷.

2.4. Diğer Hamleler

2.4.1. Uygun hava koşullarının oluşması/zamanı etkili kullanma

Genellikle arzu edilen bir şeye ulaşılma istendiğinde bunun için uygun koşullar sağlanmaktadır. Orta Çağ'da bir şehri elde etmek isteyen Müslüman yöneticiler de olumlu sonuç elde etmek için gerekli olan koşulları sağlardı. Kuşatmanın olumlu bir şekilde sürdürülmesi için soğuk ile yağışın olmadığı yaz ve bahar aylarında kuşatmalar başlamalı ve de kısa süre zarfında bitirilmeliydi. Zira soğuk havanın getirdiği şiddetli yağmur, kar, rüzgâr ve çamur askerlerin aktif bir şekilde savaşmasına engel teşkil etmekteydi. Ayrıca kuşatma uzadıkça asker, para, erzak ve malzeme yetersizliği de baş göstermekteydi. Yani

---

⁷⁵ Haçlı Tarihi, 114-115; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/183, 185; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 43.

⁷⁶ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 145; Şeşen, *Eyyûbîler*, 59.

⁷⁷ Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 80-81; *Haçlı Tarihi*, 68; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 94, 102.

kuşatmalar planlanan süreden daha uzun sürdüğünde şehri kuşatanlar bundan olumsuz etkilenirdi. Bu sebeple şehir kuşatmalarında “zaman” kavramı stratejik bir etkiye sahip olmuştur.

Yukarıda aktarılan olumsuz durumlar yaşanmasın diye İslâm devletleri tarafından yapılan kuşatmaların çoğu yaz aylarında başlatılıp kısa bir süre zarfında bitirilmeye çalışılmıştır. Örneğin Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan Ani şehrini 22/23 Temmuz 1064 tarihinde kuşatma altına almıştır⁷⁸. Diyarbakır ve Silvan şehirlerini kuşatan Selçuklu ordusu, kuşatmayı 19 Temmuz (1084-1085) tarihinde başlatmıştır⁷⁹. Antakya’yı kuşatan Musul Emîri Kürboğa, bu kuşatmayı 7 Haziran 1098 tarihinde gerçekleştirmiştir⁸⁰. Kudüs’ü kuşatan Selâhaddîn Eyyûbî, 20 Eylül 1187 tarihinde şehrin önünde karargâh kurmuştur⁸¹. Bu şekilde olumlu sonuç elde edilmesi amacıyla çoğu kuşatma sıcak mevsimlerde yapılıp kısa süre zarfında da bitirilmeye çalışılmıştır.

2.4.2. Çevre şehirleri ele geçirme

Yapılan şehir kuşatmasının uzun vadeli olunması istendiğinde yahut da kuşatma başarılı olup şehir ele geçirildiği zaman çevre şehirlerden gelebilecek tehlikelere maruz kalınması istenmediğinde bu hamle uygulanırdı. Selâhaddîn Eyyûbî, Kudüs şehrinin tam bir ablukaya alınmasını sağlamak amacıyla bu etkili stratejiyi uygulamıştır. Sultan Kudüs’ü kuşatmadan evvel şehrin çevresinde bulunan sahil şehirlerini ele geçirmiştir. Böylece bu çevre şehirlerden Kudüs’e gelebilecek asker, silah ve erzak yardımlarını engellemiştir. Ayrıca şehir ele geçirilmeden önce o bölgelerin de güvenliğini sağlamıştır. Bu hamle sayesinde Kudüs fethinin kalıcılığı uzun sürmüştür⁸².

2.4.3. Ekinleri etkisiz hale getirme

Günümüzde insanlar, tahıl yetiştirmek amacıyla tarıma elverişli olan arazileri kullanmaktadır. Bu durum Orta Çağ şehirlerinde de geçerliydi. Şehir halkı veya o bölgenin yönetimini elinde bulunduran kişiler tahıl ekimi için şehrin çevresinde bulunan

---

⁷⁸ Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 54-55; Avşar Yıldırım, *Selçuklu Devrinde Ani Şehri*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 47.

⁷⁹ Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 128-129; a.mlf., *Büyük Selçuklu Devleti*, 86.

⁸⁰ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 10/230; I. ve II. *Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, 12; Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 94; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 120-121; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos'un Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, 196-197; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 182; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 195; a.mlf., *Büyük Selçuklu Devleti*, 98.

⁸¹ Demirkent, “Kudüs”, 26/329-332; Şeşen, “Selâhaddîn-i Eyyûbî”, 36/337-340.

⁸² Sallabî, *Selahaddin Eyyübi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, 595-597.

uygun arazileri bu işlem için kullanmaktaydı. Ancak bu yapıda olan şehirler kuşatıldığında ve bu kuşatmaya başarılı bir direniş sergilediğinde, şehrin çevresinde bulunan ekin alanlarıda yapılan bu kuşatmadan nasibini alırdı. Çünkü şehri ele geçirmekte zorlanan kuşatıcılar, bazen kuşatma devam ederken şehri açlığa mahkûm etmek için bazen de başarısız olup şehrin önünden ayrılırken şehir savunucularını cezalandırmak için şehrin çevresinde bulunan ekin alanlarını tahrip ederlerdi. Musul valisi Mevdûd b. Altuntegin (?-1113) tarafından yapılan Urfa Kuşatması (1112) esnasında bu hamle uygulanmıştır. Altuntegin, Mayıs ayında şehrin önünde karargâh kurduğunda ona bağlı bulunan askerler, şehrin savunmasını çökertmek ve orada bulunan ekinleri tahrip etmek için hayvanlarını bu ekinlerde otlatmışlardır⁸³. Bu hamleye Suruç hâkimi Belek b. Behrâm (?-1124) tarafından yapılan Halep Kuşatması (1123) esnasında da başvurulmuştur. Halep şehrini ele geçirmek için abluka altına alan Behram, bir taraftan şehrin erzak takviyesi almasına engel olmuş diğer taraftan da şehirdeki ekinleri yakmıştır. Bu hamlenin uygulanmasından kısa bir süre sonra da şehir 27 Haziran 1123 tarihinde teslim alınmıştır⁸⁴.

Bu çalışmada aktarılmayan farklı şehir kuşatma hamleleri de bulunmaktadır. Bu hamlelerden bazıları şunlardır. Kuşatanların nöbetleşe savaşması, yanıcı madde kullanma, farklı askerî teçhizat kullanma, asker değişimi yapılması, tuzak kurma, vur-kaç veya geri çekiliyor gibi gösterme...

---

⁸³ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 10/393; Işın Demirkent, "Mevdûd b. Altuntegin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/428; Turan, "Şanlı Urfa", 38/338.

⁸⁴ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 10/393; Coşkun Alptekin, "Belek b. Behrâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/402-403.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİHSEL ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN ŞEHİR SAVUNMA STRATEJİLERİ

Bu bölümde 1097 ile 1258 tarihleri arasında şiddetli bir kuşatmaya maruz kalmış olan ve bu şiddetli kuşatmaya karşı şehirlerini dirençle savunan İslâm şehirleri işlenecektir. Konunun işlenmesiyle hedeflenen gaye şiddetle kuşatılan herhangi bir İslâm şehrinin içinde yaşayan halkın yahut bu şehre hâkim olan kişilerin, kendileriyle birlikte şehri saldırılardan korumak amacıyla kuşatma öncesinde ve kuşatma esnasında uyguladıkları savunma stratejilerinin ne olduğunu açıklığa kavuşturmaktır. Seçilen şehir savunmaları şunlardır; İznik Savunması (1097), Antakya Savunması (1097-1098), Kudüs Savunması (1099), İsfahan Savunması (1101-1102), Nusaybin Savunması (1127), Şam Savunması (1148), Dimyat Savunması (1169), Akkâ Savunması (1189-1191) ve Buhara Savunması (1220), Bağdat Savunması (1258).

3.1. Teknik ve Askerî Hamleler

3.1.1. Şehrin müstahkem yapısı/askerî yapıları sağlamlaştırma

Farklı amaçlar doğrultusunda inşa edilmiş yahut yeniden düzenlenmiş olan Orta Çağ İslâm şehirlerinin hemen hepsi şiddetli bir kuşatmaya maruz kaldığında buna direnebilecek bir sağlamlıkta yapılırdı. Yüksek bir tepe veya dağ üzerinde kurulan bir şehir, bu şehrin en üst noktasında iyi korunan bir kale bu kalenin dışını saran kalın şehir surları ile şehrin koruma gücü önemli ölçüde yükseltilirdi. Bu çalışmada aktarılacak olan şehir savunmalarına ev sahipliği yapmış olan İslâm şehirlerinin genelli bu mimari yapıda inşa edilmekteydi. Bu anlamda ilk aktarılacak tarihsel örnek müstahkem yapıda olan İznik (Nikea/Nikaia) şehridir. Kudüs şehrini Müslümanlardan almak amacıyla 1096 tarihinde birinci seferlerini düzenleyen Haçlı kontlarının ilk kuşattığı İslâm şehri İznik olmuştur¹.

---

¹ Bkz. İznik günümüzde Bursa ilinin sınırları içerisinde yer alan bir ilçedir. Burası Makedonya Kralı Büyük İskender'in kumandanı Antigones tarafından kurulmuştur. Tarihçesi eskiye dayanan şehir, birçok kuşatmaya maruz kalmış ve bunun sonucunda nadir de olsa el değiştirmiştir. Selçuklu soyundan gelen Süleyman Şah da (1075-1086) şehre ilgi duyanlar arasında yerini almış bir süre sonra da şehri antlaşma

Bunun sebebi ise şehrin eski sahibi Doğu Roma İmparatoru I. Alexios'un (1081-1118), şehri Türklerden geri almak istemesiydi. Bu istek doğrultusunda Haçlılar, İznik'e geçtiklerinde şehrin idaresi Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı I. Kılıç Arslan'ın (1092-1107) elinde bulunmaktaydı². Biraz önce aktarıldığı üzere Orta Çağ'ın müstahkem yapıya sahip şehirleri arasında yer alan İznik şehri güvenlik kaygısı nedeniyle inşa edilen mimari savunma yapılarına sahipti. Şehirde, 5 km. uzunluğunda yapılmış sağlam surlar bu surların üzerine inşa edilmiş 144 tane nöbetçi kulesi bulunmaktaydı³.

Başka bir tarihsel örnek olan Antakta Savunması (1097-1098) için de bu yapıların stratejik olarak kullanıldığını söylemek yanlış olmaz. Bu tezin İkinci Bölüm'ünde yer alan "*Teknik ve Askerî Hamleler>Karargâh seçimi ve giriş/çıkışları kapatma*" başlığının içinde Antakya Kuşatması (1098) ile ilgili bilgi verilen kısımda Haçlıların 1097-1098 tarihleri arasında şehri kuşattıkları belirtilmişti. Ancak o bölümde şehre desteğe gelen ve şehri kuşatan Haçlıları kuşatan Kürboğa'nın uyguladığı şehir kuşatma stratejileri işlenmişti. Bu kısımda ise Kürboğa'nın şehre desteğe gelmesinden önce Yağısıyan'ın şehir savunması için uyguladığı stratejik hamleler aktarılmaya çalışılacaktır. Haçlılar, 20-21 Ekim 1097 yılında Antakya şehrini kuşatmaya geldiklerinde şehrin yönetimi Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı Türkmen Emîr Yağısıyan'ın elindeydi (**Görsel 3.1.**)⁴. Şehir valisi Yağısıyan'ın güçlü bir şehir savunması için Haçlılara karşı kullanabileceği birçok stratejik hamlesi bulunmaktaydı. Antakya şehrinin denize kıyısı olduğu için Haçlılar tarafından çepre çevre kuşatılması bir hayli zahmetliydi. Tam bir ablukaya alınmasını sağlamak için hem deniz tarafını kontrol altında tutmak hem de kara tarafında kuşatmayı şiddetlendirmek gerekmekteydi. Bu da kuşatıcılar için daha fazla gemi, asker, erzak ve savaş malzemesi demektir. Dolayısıyla bu imkânlardan yoksun olan Haçlılar, ilk etapta şehri her taraftan kuşatma altına alma konusunda yetersiz kalmıştır. Nitekim şehirdeki savunucular açık kalan Aziz Gorgios kapısı tarafında bulunan köprü vasıtasıyla şehir savunması için gerekli olan her türlü ihtiyaçlarını kolaylıkla sağlayabilmiştir. Ayrıca

---

yoluyla Doğu Roma İmparatorluğu'ndan almayı başarmıştır. Böylece burada Büyük Selçuklu Devleti'ne rakip olan Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuş ve İznik şehrini de başkent yapmıştır. Semavi Eyice, "İznik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/543-545.

² Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos'un Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, 189; I. ve II. *Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, 10; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/135; Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 153; Demirkent, "Haçlılar", 14/525-528; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 193; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 102.

³ Krş. Şehirdeki surların uzunluğu 6 kilometreyi geçmemekle birlikte, bunların üstünde 240 tane nöbetçi kulesi bulunmaktaydı. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 29-30; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 102.

⁴ Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, 169; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/164; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 38-39; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 108.

şehrin doğal yapısına ek olarak şehirde 12 kilometre uzunluğunda sağlam surlar ve surların üzerinde birbirine yakın aralıklarla yapılmış 400 tane nöbetçi kulesi bulunmaktaydı. Yağışsıyan bu yapıları strateji bağlamında etkili bir şekilde kullanmayı bilmiş böylece Haçlı ordusuna karşı uzun bir süre direniş sergilenmiştir⁵.

Yine Haçlılar tarafından 1099 tarihinde kuşatılan Kudüs şehrinde de şehrin mevcut konumu ve mimari yapıları savunma stratejisini şekillendirmiştir. Haçlılar Kudüs şehrine varmadan önce burası Fatimî Valisi İftiharüddeve tarafından yönetilmekteydi⁶. İftiharüddeve, şehrin yönetimini 1098 yılında, Halep Selçuklu Melikî Tutuş'a bağlı bulunan Artuklu Sökmen ve kardeşi İlgazi'den kılıç zoruyla almıştı⁷. Müstahkem bir yapıda olan Kudüs şehrinin üç tarafı derin vadiler ile çevriliydi. Yani Kudüs'ün mevcut konumu şehrin tamamen kuşatılmasına müsaade etmemiştir⁸. Ayrıca şehrin etrafı sağlam surlarla korunmaktaydı. Dolayısıyla şehirdeki savunucular bu sayede Haçlılara karşı uzun bir süre direnebilmiştir⁹.

“İkinci Haçlı Seferi” için toplanan Hristiyanların 24 Haziran 1148 tarihinde kuşattığı Şam şehri de müstahkem yapıda olan bir İslâm şehriydi¹⁰. Diğer Orta Çağ İslâm

---

⁵ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 76; Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 68; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/174; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 39; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 108.

⁶ Papa II. Urbanus, “Kutsal Toprakları Kurtarmak” adı altında Kudüs'ü Hristiyan egemenliğine almak gayesiyle Hristiyanlara toplanma çağrısı yapmış ve bu çağrı üzerine birçok Hristiyan Avrupalı yapılacak olan bu sefere katılarak büyük kitleler oluşturmuştur. Böylece “Birinci Haçlı Seferi (1096-1099)” topluluğu içerisinde yer alan Haçlıların bu şehri Müslümanlardan alıp burayı Hristiyan toprağı yapmak üzere harekete geçmesi üzerine şehrin kuşatılma süreci başlamıştır. Detaylı bilgi için bkz. İbnü'l Verdi, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 54; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/340; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/215; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 196; Ayşe Çekiç, “Toplumsal Dönüşüm ve İstikrarlı Yönetimde Erdemli İdarecinin Rolü: Selahaddin Eyyûbî Üzerinden Bir Durum Tespiti”, *Kadim Akademi SBD* 6/2 (30 Aralık 2022), 185; a.mlf., “Haçlı “Seferlerinden Günümüze Düşman İslam ve Hz. Muhammed Algısı”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* 12/3 (30 Eylül 2022), 1507-1508; a.mlf., “Düşman Yaratma Aracı Olarak Tarih Yazımı: Haçlı Kaynaklarında Kutsal Şehir Algısı ve Kudüs”, *Şarkiyat Mecmuası* 42 (28 Nisan 2023), 75-92.

⁷ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Füt-Târîh*, 10/235; Süryani Mihail, *Süryani Mihael Vekainamesi*, 2/41; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 50; Casim Avcı, “Kudüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/327-329; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 110.

⁸ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 99-100; Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, 337.

⁹ Bkz. Şehrin üç tarafı surlarla çevrilmiştir. Bununla birlikte şehre giriş ve çıkışlar için kullanılan dört kapı mevcuttur. Kapıların adı şu şekildedir; İbrahim kapısı, Davud kapısı, Sion kapısı ve Yehoşafat (Gushpat/Josaphat) kapısı. Tudela'lı Benjamin - Ratisbon'lu Petechia, *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri*, 49-50; Şehirde ana yönlere açılan, birbirine karşı karşıya inşa edilmiş olan dört kapı mevcuttur. Ernoul Kroniği, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 157; Ayrıca bkz. Şehir, Orta Çağ'ın en müstahkem yerlerinden biridir. Buna ek olarak savunma gücüyle ün salmıştır. Beşerin inşa ettiği yapılar ile bu güç kat kat artırılmıştır. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/215.

¹⁰ Bkz. Kaynaklarda “Dımaşk” ve “Dımaşk'uş-Şam” olarak geçen Şam, günümüzde Suriye'nin başkentidir. Şehir, bulunduğu bölgenin konumundan dolayı Orta Çağ devletleri nezdinde önemli bir statüye sahip olmuştur. Bu sebeple birden çok siyasi mücadeleye ev sahipliği yapmıştır. Özellikle Haçlı ordularının 1148 yılında şehri kuşatması bu anlamda önemlidir. Urfa şehrinin İmâdüddîn Zengî tarafından 1144 tarihinde

şehirleri gibi bu şehrin de güvenliği surlarla sağlanmaktaydı. Ayrıca şehirde bulunan meyve bahçeleri de şehri kuşatanlara kolay kolay geçit vermeyen doğal bir savunma stratejisi görevi görmekteydi. Almanlar ve Fransızlarla desteklenmiş Kudüs ordusu Şam şehrini kuşattığında şehir savunmasını üstlenen garnizon bu meyvelik alanı Haçlıların geçişini engellemek amacıyla kullanmıştır¹¹. Bu tarihsel örneğin dışında Eyyûbî Devleti Sultanı Selâhaddîn Eyyûbî'nin Mısır yönetimine geçmesi üzerine 1169 yılında Doğu Roma İmparatorluğu ve Kudüs Haçlı Krallığı orduları Dimyat'a saldırmışlardı¹². Korunaklı bir kıyı şehri olan Dimyat'ı savunan garnizon kuşatma için gelen müşterek ordunun geçişini engellemek amacıyla nehre kalın bir zincir çekmiştir. Bu etkili stratejik hamle yine şehrin doğal yapısı sayesinde yapılabilmektedir¹³.

---

kuşatılıp ele geçirilmesi üzerine "İkinci Haçlı Seferi" için çağrı yapılmıştı. Bir araya toplanan Hristiyanlar, 31 Mart 1146 tarihinde önce hangi İslâm şehrine saldırı yapacaklarına karar vermek gayesiyle Akkâ şehrinde bir toplantı düzenlemişlerdi. Uzun ve tartışmalı geçen toplantının ardından ise kendi müttefikleri olan Şam şehrine saldırı yapılmasına karar vermişlerdi. Haçlılar şehri kuşattığında şehrin yönetimi Muineddin Üner'in (1139-1149) elindeydi. İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 11/119-121; Ebû Abdullah Muhammed İbn'i Battûta Tancî, *İbn'i Battûta Seyahatnamesi*, 1/130; Demirkent, "Haçlılar", 14/111, 531, 533; Cengiz Tomar, "Şam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/311-313; Şit Tufan Buzpınar, "Şam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/315; Abdüsselam Uluçam, "Şam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/320; Gülay Ögün Bezer, "Tuğteginliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/350; Ayrıca bkz. Şam güzelliğiyle dillere destan olmuş bir şehirdir. Bunun en açık örneğini İslâm gezgini İbni Cübeyr aktarmaktadır. Cübeyr; şehrin mükkemmel bir güzelliğe sahip olduğunu söyler ve onu öve öve bitiremez. Sayfanın sonunda ise Dimaşk'ı yücelten şu sözleri aktarır. "Eğer cennet dünya da ise şüphesiz bu Dimaşk'tır. Eğer gökte ise Dimaşk'ın üstünde bir yerdedir". İbni Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, 191.

¹¹ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 11/119; İbni Cübeyr ve İbn'i Battûta bu meyve bahçelerinden söz etmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. İbni Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, 191; Ebû Abdullah Muhammed İbn'i Battûta Tancî, *İbn'i Battûta Seyahatnamesi*, 1/131; Demirkent, "Haçlılar", 14/534; a.mlf., *Haçlı Seferleri*, 112.

¹² Bkz. Mısır'ın sınırları içerisinde yer alan Dimyat iktisadi, ticari ve sanayi alanlarında gelişmiş önemli bir liman şehridir. Şehirdeki yerli halk buraya "Zimyat" ve "Dumyat" gibi farklı isimler de vermiştir. Ebû Abdullah Muhammed İbn'i Battûta Tancî, *İbn'i Battûta Seyahatnamesi*, 1/41; Atilla Çetin, "Dimyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/309.

¹³ Bahaaddin bin Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, 80; Bkz. Süryani Mihail, Kudüs Kralının Dimyat kuşatmasını yapmak istemediğini ancak diğer Haçlı kontlarının bunu başlattığını aktarmaktadır. Süryani Mihail, *Süryani Mihael Vekainamesi*, 2/206-207; Krş Kuşatmanın hangi olay üzerine başladığı konusunda Doğu Roma İmparatorluğu'nun tarihini kaydetmiş olan yazarlar farklı bilgiler vermektedir. Niketas, İmparator'un Mısır'ın verimli olduğunu bildiği için Dimyat'ı kuşatmaya karar verdiğini, bunu Kudüs Kralı I. Amaury'e teklif ettiğini ve onun da bu teklifi kabul ettiğini söyler. Niketas Khoniates, *Historia*, Çevirmen Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, 111; Ioannes ise İmparator'un, Selâhaddîn Eyyûbî'den vergi istediğini ancak Selâhaddîn'in bunu red ettiğini, bu sebeple İmparator'un, Dimyat'ı kuşatmaya karar verdiğini ve kuşatmaya destek olması için de Kudüs Haçlı Krallığı'nı çağırdığını belirtir. Ioannes Kinnamos, *Historia* Çevirmen Işın Demirkent (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 198-199; Ayrıca bkz. Çağdaş İslâm tarih yazarı ve siyasetçi Muhammed Sallabî, kuşatma fikrinin Kudüs Kralı Amaury'e ait olduğunu beyan etmektedir. Buna göre; Kudüs Kralı Amaury, Dimyat'ı kuşatmaya karar vermiş ve bunu Doğu Roma imparatoruna söylemiştir. İmparator yapılan bu teklifi kabul etmiş, böylece müşterek ordu Dimyat'ı kuşatmaya gitmiştir. Sallabî, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, 199-201; Şeşen, *Eyyübîler*, 28.

Bu tezin İkinci Bölüm’ünde bahsedildiği üzere 1187 tarihinde Sultan Selâhaddîn Eyyübî, Kudüs’ü şiddetle kuşatıp şehre hâkim olmuştu. Ancak bu olayın yaşanmasından kısa bir süre sonra Hristiyanlar, burayı Müslümanlardan geri almak için İslâm toprakları üzerine yeni bir Haçlı harekâtı başlatmıştı. Tarihte “Üçüncü Haçlı Seferi (1189-1192)” olarak bilinen Almanya İmparatoru, İngiltere ile Fransa Kralları gibi önemli liderlerin katılımıyla oluşturulan kalabalık Hristiyan ordusu 1189 yılında Akkâ şehrini kuşatma altına almıştı (27-28 Ağustos 1189-12 Temmuz 1191)¹⁴. Akkâ şehri de bir sahil şehri olduğu için şehrin doğal yapısı onun tam bir çember içine alınmasını çok zorlaştırmaktaydı. Akkâ’nın doğal yapısını stratejik bir savunma önlemi olarak kullanan Selâhaddîn Eyyübî, şehir savunmasını bu sayede iki yıla yakın sürdürmüştür¹⁵. Diğer bir tarihsel örnek olan Buhara Savunması (1220)¹⁶ olarak bilinen şehir savunmasına ev

¹⁴ Ayşe Çekiç, “III. Haçlı Seferinin “Kudüs’ü Kurtarma” Söylemi ve Etrafında Şekillenen Algı”, *Journal of Islamic Jerusalem Studies* 21/1 (30 Haziran 2021), 80-82.

¹⁵ Bkz. Tarihi eskiye dayanan Akkâ (Akkô, Ptolemais, Acre), günümüzde İsrail Devleti’nin sınırları içerisinde yer almaktadır. Orta Çağ’da ticaretin yoğun bir şekilde yapılmasından dolayı önemli ticaret merkezleri arasında yerini almıştır. Öyle ki bu şehre sahip olan kişiler, şehirde bulunan limandan dolayı ekonomik olarak yüksek miktarlarda gelir elde etmişlerdir. Bu sebeple buraya hâkim olmak isteyenler tarafından şehir birçok istila ve kuşatmaya maruz bırakılmıştır. Özellikle 1189 yılında şehrin Haçlı orduları tarafından kuşatılması şehir tarihinde önemli izler bırakmıştır. İbnü’l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 12/38; İbni Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, 231; Gregory Abû’l-Farac (Bar Habraeus), *Abû’l-Farac Tarihi*, 2/450; Frantz Buhl, “Akkâ”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 1/250-251; Feridun Emecen, “Akkâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/265-266; Demirkent, “Haçlılar”, 14/536-537; a.mlf., *Haçlı Seferleri*, 145-158; Şeşen, *Eyyübîler*, 61-66.

¹⁶ Bkz. İslâm tarihçileri tarafından “Kubbetü’l İslâm” diye ifade edilen Buhara, doğanın kendisine sunduğu imkânlar sayesinde Antik Çağ’dan itibaren Mâverâünnehir bölgesinin önemli şehirleri arasında yer almıştır. Şehir günümüzde ise Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunmaktadır. Şehrin tarihine bakıldığında birçok istila ve kuşatmaya maruz kaldığı ve bu sebeple bazen büyüdüğü bazen de küçüldüğü görülmektedir. Özellikle Moğollar’ın 1220 yılında yaptıkları şehir kuşatması esnasında şehrin dokusuna büyük ölçüde zarar verilmiş ve şehir harebeye dönmüştür. Buhara Savunması’nın başlama sebebi diğer şehir kuşatmaları gibi şehrin stratejik konumu değil iki devlet arasında yaşanan siyasi bir gerilimdir. Şöyle ki Moğol Hükümdarı Cengiz Han 1218 yılında büyük bir ticaret kervanı hazırlatarak Semerkant ve Buhara şehrine göndermişti. Kervan Otrar şehrine varınca şehrin valisi ve aynı zamanda Alâeddin Muhammed Hârizmşah’ın (1200-1220) akrabası olan İnalıcık, kervana saldırıp onu ele geçirmişti. Daha sonra da kervanı yağmalayarak içinde bulunan tüccarları ve elçileri öldürmüştü. Yaşanan bu olay üzerine Cengiz Han, Muhammed Hârizmşah’a elçiler göndermiş ve valinin kendisine teslimini istemişti. Ancak Hârizmşah, onun bu talebini yerine getirmemişti. Sonuç olarak yaşanan bu olaylara öfkelenen Cengiz Han bütün ordusunu toplayıp Hârizm bölgesinde bulunan şehirlere saldırmıştır. Bu şekilde 1219 yılında Otrar’ı ele geçirdikten sonra buradan Buhara üzerine gelmiş ve nihayetinde şehri kuşatma altına almıştır. Ebû Abdullah Muhammed İbn’i Battûta Tancî, *İbn’i Battûta Seyahatnamesi*, 1/548, dpnt. 27; Mirza Bala, “Buhara”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 2/761-771; Ramazan Şeşen, “Buhara”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/363-364; Mustafa Kafalı, “Cengiz Han”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/368; Kütük, *Buhara*, 15, 70-71. Krş. İbnü’l Esir’in belirttiğine göre; Otrar valisi, kervanda değerli malların olduğunu Muhammed Hârizmşah’a bildirmiştir. Bunun üzerine Hârizmşah da valiye onları öldürmesini emretmiştir. İbnü’l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 12/320; Nesevi’nin aktardığına göre ise Otrar valisi, kervanda bulunan kişilerin Cengiz Han’ın ajanları olduğundan şüphelenmiş, bu sebeple Muhammed’e mektup gönderip bunu bildirmiştir. Şihâbüddîn Ahmed Nesevî, *Celâlüttin Harezemşah Çevirmen Necip Asım* (İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1934), 29-30; Ayrıca bkz. Otrar’da yapılan katliamda 450 kişi öldürülmüştür. Aydın Taneri, “Hârizmşahlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/229.

sahipliği yapmış olan Buhara şehri de müstahkem yapıda olan bir Orta Çağ şehriydi. Şehir Moğol Hükümdarı Cengiz Han (1206-1227)¹⁷ tarafından kuşatıldığında şehrin içinde bulunan kale, iç kale ve surlar sayesinde uzun bir direniş sergileyebilmiştir¹⁸.

Yukarıda aktarıldığı üzere Orta Çağ şehirlerinin hemen hepsinde güvenlik kaygısı nedeniyle inşa edilen kaleler, surlar, burçlar ve hendekler bulunmaktaydı. Şehrin dışını çeviren surlar dışarıdan gelebilecek darbeleri engellemek amacıyla belirli bir kalınlıkta ve yükseklikte yapılırdı. Ayrıca şehre karşı herhangi bir saldırı olduğunda bunun önceden görülebilmesi ve şehirdekilere haber verilebilmesi için kalelerin ve surların üst kısımlarına belli aralıklarla gözetleme kuleleri ilave edilirdi. Bu durum şehir kuşatmacıları için daha fazla sabır ve direç şehir savunmacıları için ise daha fazla güven ve korunma anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla şehirler herhangi bir tehlike durumuyla karşılaşmadan önce veya karşılaştığı esnada bu yapıların sağlamlığı şehir savunucuları tarafından kontrol edilir ve zayıf yerleri sağlamlaştırılırdı. Uygulanan bu strateji sayesinde şehri kuşatan taraf bu yapıları devre dışı bırakmak için daha fazla zaman, asker ve teçhizat gözden çıkarmak zorunda kalırdı. Bu da sonu kesin olmayan bir girişim için hesaplanandan daha fazla para kaybı demektir. Bu stratejik hamle Şam Savunması (1148), Dimyat Savunması (1169) ve Buhara Savunması (1220) başlamadan önce de başvurulmuştur. Şehir savunmasını üstlenen komutanlar, şehirde bulunan askerî yapıları, kaleleri ve surları iyice tahkim ettirmiştir. Böylece şehir savunmasının direnç azmi en üst noktaya çıkarmaya çalışılmıştır¹⁹.

3.1.2. Teçhizat, iaşe ve levazım maddeleri depolamak

Bir şehrin savunmasına olumlu etki eden veya bir kuşatmanın kaderini tayin eden önemli etkenlerden biri şehrin asker, iaşe ve savaş teçhizatı bakımından hazır bulunmuşluluğudur. Çünkü uzun bir şehir savunmasını yüretebilecek kadar asker, iaşe ve teçhizat malzemesi olmayan savunmacılar, kuşatma karşısında direniş gösteremeyip başarısız olmaya mahkûm olurdu. Yani asker, iaşe ve teçhizat konusunda tam donanımlı olan şehirlerin savunucuları tehlike durumunda kaldıklarında kendilerini ve şehirlerini

---

¹⁷ Bkz. İbnü'l Esir, onun gerçek adının "Timuçin" olduğunu kaydetmektedir. İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 12/320; Ayrıca bkz. Asıl adı "Timuçin"dir. 1206 yılında kurulan kurultay tarafından, Timuçin; bütün bozkır kavimlerinin en büyük "Kağan"ı ilan edilmiş ve kendisine "Cengiz" unvanı verilmiştir. Kafalı, "Cengiz Han", 7/367-368.

¹⁸ Şeşen, "Buhara", 6/363-367; Kütük, *Buhara*, 30-32.

¹⁹ Sallabî, *Selahaddin Eyyübi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, 200-201; Ögün Bezer, "Tuğteginliler", 41/350; Kütük, *Buhara*, 65.

dirençle koruyabilirlerdi. Dolayısıyla şehir savunmaları başlamadan evvel (şehri kuşatmak maksadıyla bir ordunun şehre doğru gelmekte olduğu haberi alındıktan sonra) şehir savunmasını başarılı bir şekilde gerçekleştirmek için gereken önlemler büyük bir titizlikle yapılmaya başlanırdı. Bu adım geç atıldığında ise kuşatmanın şiddetine, savunmanın gidişatına göre stratejik hamleler yapılmaya çalışılırdı.

Antakya Savunması (1097-1098) başlamadan önce bu hamlenin öneminin farkında olan şehir valisi Yağısıyan, şehir savunması için gerekli olabilecek önlemleri almayı ihmal etmemiştir²⁰. Yağısıyan, Haçlılara karşı uzun bir süre direnebilmek amacıyla savunması için ordusunu kalede toplamıştır. Ayrıca her türlü olasılığa karşı iâşe ve gerekli olabilecek maddeleri şehrin içinde depolamıştır²¹. Antakya savunması adına bunları yaparken, Haçlı ordusu 20 Ekim 1097 tarihinde²² şehri kuşatma altına almıştır²³. Şehir valisinin uyguladığı strateji sayesinde şehir savunması 2-3 Haziran 1098 tarihine kadar uzun bir süre devam ettirilmiştir²⁴.

Başka bir tarihsel örnek olan ve yine Haçlı kuşatmasına maruz kalan Kudüs şehri de savaş teçhizatı bakımından tam bir donanım içinde olmuştur²⁵. Çünkü Vali İftiharüddeve, Haçlıların Kudüs'e doğru harekete geçtiğini haber aldığı anda şehir savunması için gerekli olabilecek hazırlıklarını yapmayı ihmal etmemiştir. Vali, şehrin içinde uzun bir şehir savunmasına yetecek miktardan daha fazla iâşe depolamıştır²⁶. Kudüs şehir savunması adına bu hamleler yapılırken Haçlı ordusu, 7 Haziran 1099 tarihinde şehri şiddetli bir şekilde kuşatma altına almıştır²⁷. Şehir savunması başlamadan

---

²⁰ Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, 169; Bkz. Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah, Yağısıyan'ı Antakya'ya vali olarak tayin etmiştir. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/164; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 38; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 108.

²¹ Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, 169-170.

²² Krş. Tudebodus 21 Ekim tarihini vermektedir. Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 92; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 76; Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, 171; Anna Komnena, *Alexiad*, 319.

²³ İbn Kâlanîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, 2; Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 67; *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, 10; *Haçlı Tarihi*, 82; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos'un Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, 191; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/165; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 194; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 108.

²⁴ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 41.

²⁵ Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, 317; Bkz. Şehrin içinde daha önceden inşa edilmiş su kuyuları sayesinde şehirdeki garnizon ile halk savunma boyunca suzuluk yaşamamıştır. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/215.

²⁶ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 50.

²⁷ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 10/235; İbn Kâlanîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, 5; Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 189; Kalabalık Haçlı ordusunda bulunan kontların şehirde kurdukları karargâh düzeni hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 172-173; *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, 13; *Haçlı Tarihi*, 151; Anna Komnena, *Alexiad*, 327; Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği*

önce İftiharüddeve tarafından uygulanan bu taktik sayesinde şehirdeki garnizon, Haçlı ordusuna karşı 15 Temmuz 1099 tarihine kadar direniş sergilemiştir (Görsel 3.2.)²⁸.

Bu stratejik hamle Sultan Selâhaddîn Eyyübî tarafından komuta edilen Dimyat Savunması (1169) ve Akkâ Savunması (1189-1191) başında da uygulanmıştır. Sultan, Dimyat savunucularının erzak ve teçhizat sıkıntısı çekmemesi için onlara savaş malzemesi ve iaşe göndermiştir. Yine Akkâ şehir savunması için de gerekli olabilecek asker desteği ve levazım maddelerini gizlice şehrin içine aldırılmıştır Kendilerine gönderilen yardım sayesinde Dimyat ve Akkâ şehir garnizonu kuşatmaya karşı hazırlıklı olduğu için uzun bir direniş sergileyebilmiştir²⁹. Moğollar tarafından 1220 tarihinde kuşatılan Buhara şehrinin sahibi Celâleddin Hârizmşah da bu hamleye başvurmuştur. Hârizmşah, kuşatmaya karşı şehirde bulunan kalelerin içine savunma araç-gereçlerinin ve her türlü ihtiyaç maddesinin depolanmasını emretmiştir. Ayrıca şehir savunmasını güçlendirmek gayesiyle savaş kabiliyeti yüksek 20 bin kadar askerî kuvveti de şehrin içine toplamıştır. Bu savunma stratejisi sayesinde Moğol orduları uzun bir süre şehri almaya muvaffak olamamıştır (8-10 Şubat 1220-22 Şubat 1220)³⁰.

3.1.3. Hendek kazma

İslâm dininin yayılmaya başladığı ilk zamanlarda şehirlerde yaşayan halkın herhangi bir tehlike durumuyla karşılaşmaması amacıyla şehrin etrafı derin ve geniş kazılan hendeklerle koruma altına alınırdı. Fakat gelişen askerî teknoloji ile beraber mancınık gibi silahların kuşatmalarda kullanılmasından sonra şehirlerin dışı kalın ve yüksek surlarla çevrilmiştir. Ancak surlarla yetinmeyen şehirdekiler bu defa surların dışına hendek mekanizması yapmaya başlamıştır³¹. Böylece bu yapıda olan şehirleri elde etmek isteyen kişiler, öncelikle bu hendekleri daha sonra da şehrin dışını çeviren surları devre dışı bırakmak zorunda kalırdı. Zira bu da şehir savunucuları için daha fazla güven ve koruma, şehir kuşatıcıları için ise daha fazla zaman, iaşe, malzeme ve asker kaybı

Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar, 335-336; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos'un Vekayinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, 199; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/214, 216; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 196.

²⁸ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 50-55

²⁹ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 11/284; Bahaaddin bin Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, 81; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/451; Sallabî, *Selahaddin Eyyübi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, 674-675.

³⁰ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 12/323; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/505; Şeşen, "Buhara", 6/363-367; Kütük, *Buhara*, 67-68.

³¹ Can, *İslâm Şehirlerinin Fizikî Yapısı*, 98.

anlamına gelmekteydi. Çünkü hendek mekanizmasının yüksekliği, genişliği bazen de içinde bulunan su kuşatıcıların işini epey zorlaştırmaktaydı. Nitekim bu yapının öneminin farkında olan şehir savunucuları, kuşatmalara maruz kaldıklarında ilk yaptıkları stratejik hamlelerden biri şehrin dışına hendek kazmak veya eski hendekleri daha da derin ve yüksek hale getirmektir.

Bu çalışmada üzerinde durulan tarihsel örneklerden biri olan İznik Savunması (1097) için de ağzına kadar su dolu olan hendek, kuşatmanın ilerleyişini engelleme konusunda önemli etkiye sahip olmuştur. Bu yapı sayesinde İznik'i kuşatan Haçlılar, ilk etapta şehri çepre çevre kuşatma altına alamamıştır. Hatta şehir savunucuları açık kalan yerden çıkıp gerekli olan ihtiyaçlarını giderebilmiştir³². Yine 1097-1098 tarihleri arasında Haçlılar tarafından kuşatılan Antakya şehrinin savunma stratejisi üzerinde de hendek mekanizması etkili olmuştur. Antakya hâkimi Yağısıyan, Haçlıların Antakya'ya doğru geldiklerini haber aldığı anda iki gün boyunca şehrin dışına hendek kazılması emrini vermiştir. Birinci gün şehirde bulunan Müslümanları dışına çıkarıp hendek kazdırmış ikinci gün ise Hristiyanları çıkarıp hendek kazdırmıştır³³. Başka bir tarihsel örnek olan İsfahan Savunması (1101-1102) için de bu hamleye başvurulmuştur. Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Muhammed Tapar (1105-1118) ile kardeşi Sultan Berkyaruk'un, kendisini kuşatmak için İsfahan'a doğru gelmekte olduğunu haber aldığı anda etkili bir şehir savunması gösterebilmek amacıyla şehrin dışına, su çıkıncaya kadar derin hendeklerin kazılmasını emretmiştir. Bu sayede Muhammed Tapar, kardeşine karşı uzun süren bir direniş sergileyebilmiştir³⁴.

---

³² Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 59; Ayrıca bkz. Orta Çağ'da herhangi bir İslâm devletinin bir şehri kuşatırken uyguladığı ilk ve can alıcı stratejik hamlenin şehri çepre çevre kuşatıp "tam bir abluka" içine alması olduğu daha önce vurgulanmıştı. Bu şekilde şehirdekilerin dışarı ile bağlantısı tamamen koparılırdı. Böylece şehrin içindekiler kimseden yardım isteyemezdi. Velez ki isteyebilseydiler bile bu yardım kuşatmayı yarıp şehrin içerisine giremezdi. Ancak bazı şehirlerin tamamen kuşatılması mümkün değildi çünkü bu gibi şehirlerin denize kıyısı bulunmaktaydı. Dolayısıyla donanması olmayan kuşatıcılar bu tarafı açıkta bırakmak zorunda kalırlardı. İznik şehri de bu yapıda olan bir şehirdi ve kendisini kuşatanlar öncelikle şehrin göl tarafındaki bağlantısını kesmeliydi aksi durumda şehir kuşatması uzadıkça uzardı. Haçlıların yeteri kadar donanması olmadığı için İznik şehrinin göl tarafı açıkta kalmıştı. Ancak bu açıklık şehir savunmasının kuşatmacılara karşı kullandığı stratejik bir avantaj haline gelmiştir. Çünkü savunucular şehrin göl tarafından çıkıp her türlü ihtiyaçlarını karşılayabilmiştir. Bu şekilde savunmacılar, Haçlı ordusu karşısında şehir savunmasını uzun bir süre başarıyla sürdürebilmiştir. Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 66-67; *Haçlı Tarihi*, 69; Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, 117, 121; Anna Komnena, *Alexiad*, 314; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 33; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 102-103.

³³ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 10/229.

³⁴ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 10/272-273; Abdülkerim Özeydin, "Berkyaruk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/514-516; a.mlf., "Muhammed Tapar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/576-578; İsfahan şehri hakkında

3.1.4. Askerî teçhizatlar (mancınık, arrade, ok, sıvı ateş vb.) kullanma

Orta Çağ İslâm devletleri tarafından gerçekleştirilen şehir savunmalarında kullanılan askerî teçhizatların başında mancınık gibi ağır silahlar gelmekteydi. Bu tezin İkinci Bölüm’ünde yer alan “*Teknik ve Askerî Hamleler>Askerî teçhizatlar (mancınık, arrade, ok vb.) kullanma*” başlığı altında aktarıldığı üzere şehir kuşatıcıları da bu teçhizatı aktif bir şekilde kullanmaktaydı. Ancak onlar bunu daha çok şehir surlarını yıkmak veya şehrin içerisine muhtelif şeyler fırlatmak için kullanmaktaydı. Şehir savunucuları ise kuşatıcıların askerî teçhizatlarını devre dışı bırakmak ve onların ilerleyişini durdurmak amacıyla bu aleti kullanmaktaydı. Ayrıca şehir savunucuları bununla karşı tarafa ağır taşlar ve yakıcı cisimler fırlatılırdı.

Haçlılara karşı gerçekleştirilen Kudüs Savunması (1099) ile Akkâ Savunması (1189-1191) esnasında askerî teçhizatlar itinayla kullanılmıştır. Kudüs kuşatmacıları olumlu bir sonuç elde etmek için şehir surlarına karşı yaptıkları kulelerle hücumla geçmişlerdi³⁵. Bunu gören şehir savunucuları da onların ilerleyişini durdurmak gayesiyle surlardan aşağıya doğru, içi ot ve saman dolu çuvallar, pamuk ile doldurulmuş yastıklar atmıştır. Ayrıca burçlara da ipler, kilimler ve yorganlar asarak, Haçlıların mancınık atışlarını etkisizleştirmeyi hedeflemişlerdir. Yapılan savunmanın yetersiz kaldığı anlaşıldığında ise savunucular, Haçlı kulelerinin üzerine doğru taş ve sıvı ateş fırlatarak onların ilerleyişini durdurulmaya çalışmışlardır³⁶. Yine Haçlılara karşı yapılan Akkâ Savunması şiddetle devam ettiği sırada Sultan Selâhaddîn Eyyûbî’nin bulunduğu konuma Haçlı birlikleri saldırı düzenlemişlerdi. Eyyûbî askerleri onların bu saldırısına ok atışlarıyla karşılık verip onları o bölgeden uzaklaştırmıştır. Bu olayın dışında Alman İmparatoru Friedrich von Schwaben 7 Ekim 1190 tarihinde kuşatma cephesine destek için katılmıştı. Haçlılar, İmparator Friedrich’in yanında getirdiği kuşatma aletleriyle şehir surlarına karşı saldırıya geçmişti. Bu duruma şahit olan şehir garnizonu, Haçlıları geri atmak ve kullandıkları kuşatma aletlerini devre dışı bırakmak amacıyla mancınık ile nefit

---

daha detaylı bilgi için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, “İsfahan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 22/502-504.

³⁵ Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 177; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 102-103; *Haçlı Tarihi*, 154; Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına Kadar*, 337, 345-350; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/340; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos’un Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor’un Zeyli*, 199; Ayrıca bkz. Bu kuleler tekerlek vasıtasıyla hareket ediyor ve üzerleri de mancınıklarla donatılmış bulunuyordu. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/217, 219.

³⁶ Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs’te*, 201; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 103; *Haçlı Tarihi*, 155; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/219; Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına Kadar*, 351-352.

gibi silahları kullanmışlardır³⁷. Ayrıca yukarıda aktarılan silahlarla birlikte Akkâ'yı kuşatan Haçlı ordusuna karşı yapılan saldırılar ve savunmalar esnasında kılıç, mızrak gibi silahlar da kullanılmıştır³⁸.

3.1.5. Kuşatanları kuşatma

Bu tezin yine bu bölümünde yer alan “*Diplomatik Hamleler>Destek birlikler istenmesi*” başlığı altında bilgi aktarılacağı üzere şehir savunmalarında yer alan ve şehrin içerisinde sıkışık bir durumda kuşatmaya direnen şehir savunucuları kendilerine destek olmaları için müttefiklerinden destek isterlerdi. Ancak çoğu zaman bu destek şehre ulaşmaya kadar şehirler kuşatılmış oldurdu. Bu gibi durumlarda şehir savunucuları, destek birlikleri gelinceye kadar kuşatıcılara karşı şehir savunmasını devam ettirirlerdi. Bir süre sonra şehre desteğe gelen birlikler şehrin kuşatıldığını görünce şehri kuşatanların hareketini engellemek amacıyla onları abluka altına alırdı. Yani şehri kuşatanların, kuşatıldığı bir durum söz konusu olurdu. Bu şekilde iki ateş arasında kalan kuşatıcıların dışarıdan destek almaları engellenmeye çalışılırdı. Nitekim aynı durum “Akkâ Savunması” sürdürülürken de yaşanmıştır. Şehrin içinde savunmayı yürüten garnizona yardım etmek için kalabalık ordusuyla birlikte yardıma gelen Sultan Selâhaddîn 29 Ağustos günü şehre varmış ve hemen akabinde Akkâ'yı kuşatan Haçlıları kuşatma altına almıştır. Bu strateji sayesinde kuşatıcılar şehir savunması ve Selâhaddîn Eyyûbî'nin ordusu arasında kalmıştır³⁹.

3.1.6. Donanmadan faydalanma

Deniz ile bağlantısı bulunan Orta Çağ şehirlerinin kolay kolay zapt edilemediği daha önce aktarılmıştı. Yani bir şehri elde etmek isteyen şehir kuşatıcılarının mutlaka savaş gemileri olmalıydı. Aksi durumlarda şehir savunucuları, kuşatmaya uzun süre direniş gösterebilirdi. Ancak savaş gemilerini sadece şehir kuşatıcıları kullanmazdı. Şehirlerinin deniz tarafını güvene almak amacıyla şehir savunucularının da donanması olmak zorundaydı. Bu hamlenin ehemmiyetinin farkında olan Sultan Selâhaddîn Eyyûbî de Akkâ Savunması (1189-1191) için savaş gemilerini harekete geçirmiştir. Sultan şehir savunmasında bulunan donanmayla Haçlı ordusuna karşı saldırı düzenlemiştir. Ancak iki

---

³⁷ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 12/48; Bahaaddin bin Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, 202-203, 208; Sallabî, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, 677; Şeşen, *Eyyûbiler*, 64.

³⁸ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 12/56.

³⁹ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 12/40; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 148; Şeşen, *Eyyûbiler*, 62.

ordunun kullandığı aletlerin teknik ve taktik bakımdan birbirinden farklı olması sebebiyle başarı elde edilememiştir. Sultan bu defa da Müslümanlardan ve Mısır'dan donanma desteği istemiştir⁴⁰. Destek istenilen Mısır donanması şehir savunmanın desteğine 26 Kasım 1189 tarihinde yetişmiş ve hemen akabinde Akkâ'yı deniz tarafından emniyete almaya çalışmıştır⁴¹.

3.1.7. Asker değişimi

İslâm devletleri tarafından gerçekleştirilen şehir savunmalarında bazen benzerine az rastlanılan stratejik hamleler de uygulanabilmekteydi. Yöneticiler tarafından uygulanan bu hamlelerle düşmanın sürdürdüğü kuşatmaya son vermeye çalışılırdı. Şehir savunmasına olumlu getirisi olabilecek farklı hamlelerden biri Sultan Selâhaddîn Eyyûbî tarafından Akkâ Savunması (1189-1191) esnasında da uygulanmıştır. Akkâ savunması sürdürülürken kışın gelmesi sonrası kuşatma cephesinde oluşan durgunluktan faydalanan Sultan Selâhaddîn, 13 Şubat tarihinde şehrin içinde savunmayı yürüten yorgun birlikleri yeni birliklerle değiştirmiştir. Ayrıca bu yeni birliklerin başına Seyfeddin Ali bin Meştûb'u getirmiştir⁴². Şehir savunmasında bu şekilde bir strateji uygulayan Selâhaddîn'in amacı hem şehrin içinde uzun süreden beri Haçlı kuşatmasına direnen yorgun birliklerin dinlenmesini sağlamak hem de onların yerine gelen ve her anlamda onlardan daha dinç olan yeni ordunun savunmada başarılı olmasını sağlamaktı. Savunma cephesinde Sultan Selâhaddîn bu taktiği uygulamakla meşgulken Nisan 1191 tarihinde Fransa Kralı Philippe August ve İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard Haçlı kuşatmasına destek için katılmıştır⁴³.

---

⁴⁰ Bahaaddin bin Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, 177.

⁴¹ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 12/45; Bahaaddin bin Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, 183-184, 205-206.

⁴² İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 12/57; Sallabî, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, 679; Şeşen, *Eyyûbîler*, 65; Bkz. Demirkent, içerden 10.000 kişinin çıkarıldığını ancak bunların yerine 4.000 kişinin içeri girdiğini aktarır ve bu yüzden şehir savunmasının zayıflamış olduğunu ifade eder. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 153, 156.

⁴³ Ayrıca bkz. Bahaaddin bin Şeddad, Arslan Yürekli Richard'ın Cemâziyelevvel (Mayıs) ayının 13'ünde geldiğini kaydetmektedir. Bahaaddin bin Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, 239; İbnü'l Esir Fransa Kralının 9 Nisan'da geldiğini ve yanında az bir birlik getirdiğini kaydetmektedir. İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 12/64-65; Ernoul Kroniği, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 204-206; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/454; Sallabî, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, 682-683; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 153-156; a.mlf., "Haçlılar", 14/537; Şeşen, *Eyyûbîler*, 65.

3.2. Diplomatik Hamleler

3.2.1. Mektup veya elçi gönderme

Orta Çağ döneminin haberleşme araçlarının başında mektup, elçi veya haberci gönderme gelmekteydi. Dolayısıyla bir şehir kuşatıldığında şehirde bulunan garnizon veya şehri yöneten kişi bu imkânlardan biriyle müttefikleriyle iletişim sağlardı. Şehir savunmalarını yürütenler genellikle şehir savunması için destek istedikleri zaman müttefiklerine mektup veya elçi gönderirlerdi. Orta Çağ'da yaşanan tarihsel örnekler bakıldığında Nusaybin Savunması (1127) için bu hamlenin uygulandığı görülmektedir. Nusaybin şehri kuşatıldığında şehrin yönetimi Mardin hâkimi Hüsameddin Timurtaş'ın elinde bulunmaktaydı. Timurtaş, şehir savunmasını güçlendirmek için Amcası, Hısnu Keyfâ/Hısnkeyf/HasanKeyf hâkimi olan Davud b. Sökmen'in yanına gidip ondan asker desteği istemiştir. Amcası, Timurtaş'a destek vermeyi kabul etmiştir. Şehir savunması açısından olumlu olacak olan bu desteği sağlayan Hüsameddin Timurtaş, Nusaybin şehrinde savunmayı yürüten askerlerine posta güvercini vasıtasıyla bunu iletmeye çalışmıştır. Timurtaş, güvercinin kanadına bağladığı mektupta "kendisinin ve amcasının büyük bir orduyla gelip, kuşatıcıları oradan uzaklaştıracaklarını, bunun için de şehri 5 gün daha muhafaza etmelerini gerektiğini" yazıp şehir savunucularına göndermiştir⁴⁴.

Akkâ Savunması (1198-1191) devam ederken de buna benzer bir hamleye başvurulmuştur. Şehir savunmasını destekleyen Selâhaddin, Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın Haçlı kuşatmasına destek olmak amacıyla Akkâ'ya doğru gelmekte olduğunu haber almıştı⁴⁵. Haçlı ordusuna gelecek olan desteğin, şehir savunmasını olumsuz bir duruma düşeceğini öngören Sultan, Friedrich Barbarossa'nın Akkâ'ya gelişini engellemeleri için Doğu Roma İmparatoru II. İsaakios Angelos (1185-1195) ve Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı II. Kılıç Arslan'a (1155-1192) mektup göndermiştir. Kendilerine gönderilen mektuba olumlu yaklaşan Sultan ve İmparator, yaptıkları müdahalelere rağmen Friedrich'in geçişini engelleyememişlerdir⁴⁶. Ancak ilahi kader onun Haçlı ordusuna katılmasına müsaade etmemiştir. Friedrich Barbarossa, Silifke'den

---

⁴⁴ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 10/510-511; Kütük, *Nisibis (Nusaybin) Kadim Bir Şehrin Hikayesi*, 198-199.

⁴⁵ Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/452; Bkz. Işın Demirkent, İmparator Friedrich'in Sultan Selâhaddin'e tehditkâr bir mektup gönderdiğini aktarır. Ayrıca bunun içeriğinden kısaca bahsedip, sultanın da buna cevap verdiğini ekler. Daha detaylı bilgi için bkz. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 149.

⁴⁶ Şeşen, *Eyyûbîler*, 64.

Akdeniz'e dökülen Göksu Nehri'nin içinde yıkanmaya çalışırken boğulmuştur. Onun ölümünden sonra oğlu Friedrich von Schwaben, Almanya İmparatoru olmuş ve Akkâ'ya doğru yürüyüşünü sürdürmüştür⁴⁷.

3.2.2. Rüşvet teklif etme

Şehir savunmalarında karşı tarafın psikolojisini olumsuz etkileyen gelişmelerden bir tanesi de girişilen kuşatmanın belirlenen süreden uzun sürmesidir. Fakat kuşatıcılar için olumsuz olan bu durum şehir savunucuları için olumlu bir stratejiydi. Nitekim benzer bir olay Dimyat Savunması (1169) devam ederken yaşanmıştır. Şehir savunmasının başlaması üzerine şehir savunucuları ile kuşatıcıları arasında şiddetli çarpışmalar başlamış fakat savunucular kuşatmanın ilerleyişini durdurma konusunda yetersiz kalmıştır. Ancak buna rağmen, şehir garnizonu direnişten vazgeçmemiş ve uzun bir süre bunu devam etmiştir⁴⁸. Doğu Roma İmparatorluğu tarihçisi Ioannes Kinnamos, şehir savunmasının uzun süre direnmesi konusunda farklı bilgi vermektedir. Ioannes göre; Kral Amaury bilinçli bir şekilde her seferinde savaşı ertelemiştir. Bunun karşılığında da şehirdekilerden rüşvet olarak para almıştır⁴⁹. Zira kuşatmanın üstünden elli gün geçmesine rağmen şehir savunmasının başarılı bir şekilde sürdürülmesi bu iddiayı destekler niteliktedir⁵⁰. Bu şekilde şehir savunmasına karşı kuşatmayı sürdürmenin olumlu bir getirisi olmadığına farkına varan Kral Amaury, 13 Aralık 1169 tarihinde kuşatmayı kaldırmıştır⁵¹. İslâm tarihçisi İbnü'l Esir, kuşatmada Kudüs Krallığı ile Doğu Roma İmparatorluğu'nun yaşadığı hezimet durumunu şu sözlerle özetlemektedir; “Deve kuşu boynuz isterken kulaklarından da oldu. Yani Haçlılar Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan da olmuşlardı⁵²”. Çünkü onlar başarısızlıkla sonuçlanan bir kuşatma için önemli sayıda asker, erzak, teçhizat ve zaman kaybetmişlerdi.

---

⁴⁷ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 12/52; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/454; Demirkent, “Haçlılar”, 14/536; Şeşen, *Eyyübîler*, 64.

⁴⁸ Niketas Khoniates, *Historia*, 113.

⁴⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, 113-114; Ioannes Kinnamos, *Historia*, 199-200.

⁵⁰ Sallabî, *Selahaddin Eyyübi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, 200.

⁵¹ Krş. Bahaddin bin Şeddad, müşterek ordunun hiçbir başarı elde edemediğini şehirden ayrıldığını belirtmektedir. Bahaaddin bin Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, 82; Niketas, Kral Amaury'nin şehirdekilerle diplomatik bir anlaşma yaptıktan sonra kuşatmayı kaldırdığını aktarmaktadır. Niketas Khoniates, *Historia*, 116-117; Süryani Mihail ise Haçlıların şehirdekilerle anlaşıp onlardan para aldıktan sonra kuşatmayı kaldırdığını belirtmektedir. Süryani Mihail, *Süryani Mihael Vekainamesi*, 2/207; Çetin, “Dimyat”, 9/309; Şeşen, “Selâhaddin-i Eyyübî”, 36/337; a.mlf., *Eyyübîler*, 28; Ziya Polat, “Nûreddin Zengi'nin Dimaşk Hâkimiyeti ve Bilâdüşşam'da Birliğin Sağlanması”, *Kadim Akademi SBD* 3/1 (26 Haziran 2019), 1-15.

⁵² İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 11/285.

3.2.3. Destek birlikler istenmesi

Orta Çağ bir savaşlar çağı olarak nitelendirilebileceği için yaygın geleneklerden bir tanesi de devletlerin etrafına müttefik toplamasıydı. Bu taktik dışarıdan gelebilecek tehlikeleri bertaraf etmek amacıyla uygulanmaktaydı. Çünkü güçlü destekçileri bulunan devletlere kolay kolay saldırma cesareti gösterilmezdi. Nitekim şehir savunmalarında da en sık başvurulan taktiklerden biri bu olmuştur. Şehirdekiler kuşatmaya maruz bırakıldığında şehirdeki savunucular müttefiklerinden, bağlı ve bağımlı bulunduğu devletlerden destek talep ederlerdi. Bu isteğe verilen olumlu cevap sonrası şehre gelen kalabalık destek orduları, kuşatıcıları giriştikleri eylemden çaydırma konusunda bayağı etkiliydi. İslâm devletleri tarafından uygulanan bu hamle sayesinde birçok kuşatmanın etkisi kırılmıştır.

Bu stratejik hamle İznik Savunması (1097) başlamadan önce şehir savunmasını yürüten Selçuklu garnizonu tarafından uygulanmıştır. Şehri dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı koruyan Selçuklu garnizonu bir hayli güçlüydü. Ancak kalabalık ve uzun sürecek olan bir kuşatmaya karşı doğal olarak destek birliğine ihtiyacı olacaktı. Haçlıların, İznik şehrini kuşatacaklarından habersiz olan I. Kılıç Arslan, Anadolu Selçuklu Devleti topraklarını genişletmek maksadıyla Malatya'yı kuşatmak üzere eşini, çocuklarını ve devletin hazinesini İznik şehrinde bırakarak ordusuyla birlikte buradan Malatya'ya gitmek üzere ayrılmıştı⁵³. Haçlılar daha Palekanon'dayken (Maltepe) şehirdekiler, Kılıç Arslan'a haber gönderip kalabalık bir Haçlı kuvvetinin İznik'i kuşatmak için gelmekte olduğunu kendisine iletmiştir. Bu haberi alan Kılıç Arslan hem şehrin önünde Haçlılara karşı kalabalık bir ordu oluşturmak hem de şehir savunmasına destek olmak için ordusunun bir kısmını önden İznik'e göndermiştir. Kendisi de savunmayı yönetebilmek için hemen Malatya kuşatmasını bırakıp yola koyulmuştur⁵⁴. Fakat Kılıç Arslan'ın gönderdiği öncü birlikler şehre varmadan evvel Haçlılar 6 Mayıs 1097 tarihinde İznik'e varıp şehri kuşatma altına almıştır⁵⁵. Kuşatma başlar başlamaz

---

⁵³ Demirkent, "Haçlılar", 14/528; a.mlf, *Haçlı Seferleri*, 29; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 193.

⁵⁴ Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 58; Anna Komnena, *Alexiad*, 311.

⁵⁵ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 65; Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 58; *Haçlı Tarihi*, 66; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 77; Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, 117; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti* Çevirmen Bilge Umar (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2010), 169.

şehir savunmasının yardımına yetişen Selçuklu öncü birlikleri de Haçlı kuşatmasını yarmak için onların üzerine doğru saldırıya geçmiştir⁵⁶.

Haçlı orduları tarafından 1097-1098 tarihleri arasında kuşatılan Antakya şehri için de bu hamle uygulanmıştır. Şehir mevcut konumundan dolayı kendini uzun bir süre koruyabilecek kapasiteye sahipti. Ancak şehirde bulunan surların üzerindeki kulelere yerleştirilebilecek yeterli sayıda asker bulunmuyordu⁵⁷. Şehir valisi Yağısıyan da bunun farkındaydı. Bu sebeple vali hem kuşatma karşısında kalabalık bir orduyla üstünlük elde etmek hem de etrafına müttefikler toplamak gayesiyle gerekli gördüğü yerlere elçiler gönderip destek istemiştir. Yağısıyan'ın oğlu Şemsülmülk'ün elçi olarak gittiği Dımaşk (Şam) Meliki Dukak yardım talebini kabul etmiş ve sefer için harekete geçmiştir. Buna ek olarak Türkmen Tuğtekin, Hıms Emîri Cenâhüddeve, Musul Hâkimi Kürboğa, Bağdat ile İran sultanları, Halep Emîri Rıdvan, Artuklu Emîri Sökmen ve Hama Emîri de destek ricasını kabul etmiş ve şehre doğru harekete geçmiştir⁵⁸. Haçlılar tarafından 1099 tarihinde kuşatılan Kudüs şehrinin valisi İftiharüddeve de şehir savunmasını güçlendirmek amacıyla bağlı olduğu Mısır Fatımî Devleti'nden destek istemiştir⁵⁹. Emîr Üner, tarafından komuta edilen Şam Savunması (1148) için de Müslüman yöneticilerden destek birlikleri istenmiştir⁶⁰. Bu yardım talebine Musul Atabegi I. Seyfeddin Gazi (1146-1149) ile Halep Atabegi Nûreddin Mahmud Zengî (1146-1174) olumlu cevap verip ordularıyla birlikte şehre doğru yola çıkmışlardır⁶¹.

1169 yılında gerçekleştirilen Dimyat savunmasının başarılı olması amacıyla Sultan Selâhaddîn Eyyübî de bu hamleyi uygulamıştır. Sultan, Şihabüddin Mahmud, Takıyyüddin Ömer, Çavlı ve Bahâeddin Karakuş gibi önemli emîrlerin komutasında

---

⁵⁶ Öncelikle hangi tarafın saldırdığı hakkında Krş. Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 77; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 66; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos'un Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, 190; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/137; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 30.

⁵⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/165-166.

⁵⁸ İbnü'l Adîm, *Bugyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb/Selçuklular Tarihi*, 89-90; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 77; Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, 206, 213-214; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos'un Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, 191; Anna Komnena, *Alexiad*, 319; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/165166, 173; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 39; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 194; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 109.

⁵⁹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/215-216; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 50.

⁶⁰ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 11/120.

⁶¹ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 11/120; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 111-112; a.mlf., "Haçlılar", 14/534; Daha detaylı bilgi için bkz. Bahattin Kök, "Nûreddin Zengî, Mahmud", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/260; Gülay Ögün Bezer, "Seyfeddin Gazi I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/31.

bulunan Eyyübî kuvvetlerini şehre yardım için göndermiştir⁶². Ayrıca Nûreddin Zengî'ye de mektup gönderip ondan asker desteği istemiştir⁶³. Nûreddin Zengî, kendisinden istenilen yardım talebine olumlu karşılık verip asker desteği göndermiştir⁶⁴. Yine Selâhaddîn Eyyübî tarafından yönetilen Akkâ Savunması (1189-1191) için Sultan ordusuyla birlikte şehre doğru harekete geçmişken⁶⁵ Haçlı ordusuna karşı etkili ve şiddetli bir savunma gösterebilmek amacıyla ülkedeki askerlere cihad çağrısında bulunmuştur⁶⁶. Yapılan çağrının üzerinden henüz az bir zaman geçmişken Musul, Diyarbakır, Sincar, Urfa ve El Cezire bölgelerinden şehir savunması için destek birlikleri gelmeye başlamıştır⁶⁷.

3.2.4. Eman talep etme

Bir şehrin içerisinde ablukaya alınmış olan ve bu durumdayken bir de içinde kaldıkları şehirlerini her türlü saldırıya ve olumsuzluğa rağmen korumaya çalışan şehirdeki savunmacıların direncini yükselten bir umut, durum veya beklenti olmalıydı aksi halde şehirdekiler şehir savunmasını uzun bir süre devam ettiremezlerdi. İslâm devletleri tarafından gerçekleştirilen şehir savunmalarında da bazen bu durum yaşanmaktaydı. Şehrin içinde savunmayı yürüten garnizon ile halkın şehri savunma dirençleri ancak kurtuluş umutları kalmayınca biterdi. Bu umut bazen bir erzak ve savaş malzemesi desteği olur bazen de kalabalık bir ordu olurdu. Ancak bütün beklentiler olumsuz sonuçlandığında şehirdeki savunucular bu defa farklı bir hamle yaparak canlarının kurtuluşu için son çare olan eman talep etme taktiğine başvururlardı.

Aynı durum İznik savunmasını uzun süre devam ettiren şehir savunmacılarının da başına gelmiştir. Sultan Kılıç Arslan, Haçlı kuşatmasını yarıp şehre giremeyeceğini anlayınca şehir garnizonuna haber gönderip onlara artık yardım edemeyeceğini bildirmiştir⁶⁸. Bu haber üzerine İznik savunmasını son güne kadar başarıyla sürdüren şehir garnizonunun şehri kurtarabileceklerine dair umutları tükenmiştir. Ancak şehri

---

⁶² Şeşen, *Eyyübîler*, 28.

⁶³ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 11/284-285.

⁶⁴ Şeşen, *Eyyübîler*, 28.

⁶⁵ Bahaaddin bin Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, 159; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/450.

⁶⁶ Bahaaddin bin Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, 159; Sallabî, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, 673; Şeşen, *Eyyübîler*, 61.

⁶⁷ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 12/39-40; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/453.

⁶⁸ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 33.

kaybedecek olan savunmacılar bu defa da canlarını kurtarmak için emen talep etme stratejisine başvurmuşlardır⁶⁹. Sonuç olarak garnizon, Manuel Butumies ile Haziran ayının 18'nde görüşme yapmıştır⁷⁰. Bu şekilde yapılan son hamleyle canlarını güvence altına alan garnizon, İznik'i Manuel Butumies teslim etmiştir⁷¹. Şehir düştükten sonra içindekilere teslim şartlarından dolayı herhangi bir şey yapılmamıştır. Hatta bazı kişiler kurtulmalık parası vererek şehirden çıkmıştır. Kılıç Arslan'ın eşi ve çocukları da buna dâhildir⁷².

Şehir savunucuları ile kuşatıcıları arasında yapılan diplomatik anlaşmalara kuşatıcılar tarafından her zaman riayet edilmemiştir. Bunun en açık örneklerine 7 Haziran-15 Temmuz 1099 tarihleri arasında gerçekleştirilen Kudüs Savunması, 27 Ağustos 1189-11/12 Temmuz 1191 tarihleri arasında gerçekleştirilen Akkâ Savunması ve 22 Ocak-10 Şubat 1258 tarihleri arasında gerçekleştirilen Bağdat Savunması sonrasında şahit olunmaktadır. Kudüs şehrini 15 Temmuz tarihinde anlaşmayla teslim alan Haçlılar şehre girdiği gibi İftiharüddeve ve maiyeti dışında herhangi bir fark gözetmeksizin şehirde bulunan bütün insanları kılıçtan geçirmiştir⁷³. Yine Haçlılara eman talep ederek

---

⁶⁹ Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 60; Bkz. Şehir yedi hafta üç gün boyunca kuşatılmıştır. *Haçlı Tarihi*, 69-70.

⁷⁰ Krş. Fulcherius, Haziran'ın 19'nü belirtmektedir. Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 67; Willermus, bu tarihi 20 Haziran olarak vermektedir. Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, 128; Sevim ve Merçil, 19 Haziran'ı tarih olarak belirtmektedir. Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 193.

⁷¹ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 67; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 78-79; Anna Komnena, *Alexiad*, 315-317; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/138; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 102.

⁷² Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, 169; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 33. Krş. Willermus bu konuda farklı bir bilgi aktarmaktadır. Sultanın eşinin şehir düşmeden önce şehirden kaçmaya çalışırken Haçlılara esir düştüğünü belirtmektedir. Onun kaçtığını gören şehir halkının tamamen direnci kırılmış ve bu sebeple şehri teslim etmeye razı olmuşlardır. Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, 125; Ayrıca bkz. İmparator, sultanın eşinden para almadan onu serbest bırakmıştır. Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 102.

⁷³ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târih*, 10/235-236; İbnü'l Verdi, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 54; I. ve II. *Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, 14; Anna Komnena, *Alexiad*, 327; Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, 361-363; Gregory Abü'l-Farac (Bar Habraeus), *Abü'l-Farac Tarihi*, 2/340; Süryani Mihail, *Süryani Mihael Vekayinamesi*, 2/41-42; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos'un Vekayî-nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, 199; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/220; Demirkent, "Kudüs", 26/329; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 196; Ziya Polat, "Kudüs Katliamı Bağlamında Haçlı Seferlerinin Sebepleri", *Milel ve Nihal Dergisi* 16/1 (16 Haziran 2019), 177, 180-194; Ayrıca bkz. Raimundus, bu konuda verdiği detaylı bilgilerle şehirde yapılan katliamı gözler önüne sermektedir. "Putperestlerden bir kısmına merhamet edilip boyunları vurulmuş, diğerleri oklarla delik deşik olup burçlardan yere çakılmışlardı, ancak bazıları uzun süre işkence edilip, cayır cayır alevler içinde yanarak ölmüşlerdi. Evlerde, sokaklarda yığın yığın başlar, eller ve ayaklar uzanıyordu; askerlerin üstlerinde bir aşağı bir yukarı koşuşturdukları aslında cesetlerdi. ...Bu yüzden Haçlıların Süleyman Mabedi'nde ve revaklarda atlarının diz kapaklarına ve yularlarına kadar ulaşan kan içinde at sürdüğünü nakletmek yeterli olacaktır". Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 204, 207-208. Haçlıların şehirde yaptığı katliamdan sonra geride kalan cesetlere yapılanları Fulcherius kaydetmiştir. Yazarın aktardığına göre; Haçlılar, Müslümanların yaşarken altınlarını saklamak için yuttuklarını fark etmiştir. Bu sebeple

fidye karşılığında teslim olan Akkâ şehri savunucularının da sonu böyle olmuştur. Fidye için verilen süreyi beklemek istemeyen İngiltere Kralı Richard, şehirdeki Müslümanların öldürülmesini emretmiştir. Böylece 20 Ağustos 1191 tarihinde şehirde bulunan üç bine yakın Müslüman, şehrin dışına çıkarılmış ve Eyyübî ordusunun gözü önünde öldürülmüştür (**Görsel 3.3**). Yapılan kıyım üzerine doğal olarak anlaşma ihtimali de ortadan kalkmıştır⁷⁴. Bağdat Savunması (1258) şiddetle devam ettiği esnada Halife Müsta'sım-Billâh (1242-1258) ve şehirdekilerin kurtuluş umutları kalmayınca şehri kuşatan Hülâgû'den (1256-1265) eman talep etmişlerdir⁷⁵. İki taraf arasında yapılan anlaşma sonucunda şehir kuşatanlar ve savunanlar savaşmayı bırakmıştır. Ancak Bağdat teslim olduktan sonra şehirde bulunan halkın cinsiyetine ve yaşına bakılmaksızın; bazı kaynaklara göre bir hafta, bazılarında göre ise otuz veya kırk gün süren bir katliam yapılmıştır. Ayrıca şehir, Moğollar tarafından yağmalanmış ve talan edilmiştir⁷⁶.

Haçlılar, yaptıkları katliamdan sonra altınları çıkarmak için cesetlerin karnını kesmişlerdir. Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 104-105.

⁷⁴ Teslim görüşmesi için Seyfeddin el-Meşup, Fransa Kralı ile görüşmüştür. İki taraf arasında yapılan anlaşma ve sonrası yapılanlar hakkında daha detaylı bilgi için bkz. İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 12/65-68; Bahaaddin bin Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, 251-261; Ernoul Kroniği, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 207-208; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/456-457; Buhl, "Akkâ", 1/250; Sallabî, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, 684-687; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 157-158; a.mlf., "Haçlılar", 14/537; Şeşen, *Eyyübîler*, 66.

⁷⁵ Bkz. 8. yüzyılda kurulmuş olan ve günümüzde Irak Devleti'nin baş şehri olan Bağdat'ın kuşatılma sebebi şöyledir. İlhanlı Devleti'nin hükümdarı ve aynı zamanda Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu Cengiz Han'ın torunu olan Hülâgû, 1255 yılında Alamut Kalesi'ne saldırı hazırlığındayken, Bağdat'ı yöneten Halife Müsta'sım-Billâh'tan asker desteği talep etmişti. Ancak halife destek talebini red etmişti. Bu şekilde iki taraf arasında vuku bulan bu olay üzerine Hülâgû, 22 Ocak 1258 tarihinde Bağdat'ı kuşatma altına almıştır. Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, *Selçukî Devletleri Tarihi*, 143-144; Marko Polo, *Marko Polo Seyahatnamesi* Tercüme 1001 Temel Eser (İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1979), 1/24-26; Ebû Abdullah Muhammed İbn'i Battûta Tancî, *İbn'i Battûta Seyahatnamesi*, 1/316, 329, dpnt. 1; Rauf Ahmed Hotinli, "Bağdat", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 2/195-213; Abdülazîz Dûrî, "Bağdat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/425-433; Abdülkadir Yuvalı, "Hülâgû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/473-475; Hacı Ahmet Özdemir, "Müsta'sım-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/126-127; Ayrıca bkz. Abû'l-Farac'ın aktardığı bilgiye göre, şehir garnizonunun şiddetli çarpışmalara maruz kaldığını ancak her şeye rağmen direndiğini kaydetmiştir. Ayrıca bu çarpışmalar devam ederken Halife, Hülâgû'ya elçiler göndermiştir. Fakat Hülâgû, onun gönderdiği elçileri alıkoymuştur. Bu sırada da İlhanlı kuvvetleri şehrin surlarına çıkmayı başarmış ve şehri ele geçirmiştir. Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/568-570.

⁷⁶ Bağdat'ta yaşanan bu olayı kaydeden kaynaklarda, konuyla ilgili önemli bilgiler aktarılmaktadır. Buna göre, şehrin ele geçirilmesi üzerine Bağdat'a giren Hülâgû'nun, kokan cesetler yüzünden burada fazla kalamadığı belirtilir. Ayrıca cesetlerin kanlarından dolayı şehirde akan Dicle Nehri'nin önce kırmızı, sonrasında ise nehre atılan kitaplar sebebiyle mürekkep renginde aktığı ifade edilmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. Özdemir, "Müsta'sım-Billâh", 32/126; Dûrî, "Bağdat", 4/431.

3.3. Fiziksel ve Psikolojik Hamleler

3.3.1. Göğüs göğüse savaş/mezdan savaş

İslâm devletleri tarafından yapılmış olan şehir kuşatmalarında kuşatılan şehirlerin önünde şehir savunucularıyla teke tek çarpışma veya meydan savaşlarının yapıldığı bu tezin İkinci Bölüm'ünde aktarılmıştı. Karşı tarafı daha hızlı etkisiz hale getirmeye yarayan bu taktik şehir savunucuları tarafından da uygulanmaktaydı. Bu hamleyi ya şehrin içindeki savunucular ya da şehre desteğe gelen ordular yapmaktaydı. Bu hamle İznik Savunması (1097) devam ettiği sırada şehre desteğe gelen Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı I. Kılıç Arslan tarafından uygulanmıştır. Sultan, Mayıs ayında ordusuyla birlikte şehre varmıştır⁷⁷. Şehrin içerisine girip İznik savunmasını yönetmek isteyen Kılıç Arslan, Haçlı kuşatmasını yarmak için saldırı yapmayı seçmiştir. Böylece şehre girebilmek için Güney surlarının karşısında bulunan Raymond St. Gilles'in kuvvetlerine beklenmedik bir hücum gerçekleştirmiştir⁷⁸. Fakat bu saldırı esnasında Raymond'a yardım etmek için başka bir Haçlı birliği gelmiştir. İki taraf arasında göğüs göğse yapılan savaş, sabahtan akşama kadar tüm şiddetiyle sürmüştür. Ancak akşam olunca Sultan ordusuyla birlikte dağlara doğru çekilmiştir⁷⁹.

3.3.2. Ani baskınlar düzenleme/taarruza geçme

Savaşlarda, şehir kuşatmalarında düşmanı hazırlıksız yakalamak ve yapılan eylemi başarılı bir şekilde sonlandırmak için "ani baskın" taktiğine başvurulmaktaydı. Ancak bu taktiğe sadece savaş ve şehir kuşatmalarında değil şehir savunmalarında da başvurulduğuna şahit olunmaktadır. Bu görevi genellikle şehir savunmacılarına desteğe gelen birliklerin yerine getirdiği çok nadir de olsa şehrin içindeki savunmacıların da gerçekleştirdiği görülmektedir. Haçlı ordularına karşı 1097 tarihinde gerçekleştirilen İznik savunmasına yardıma gelen Selçuklu öncü birlikleri bu hamleyi uygulamıştır. Haçlı

---

⁷⁷ Ayrıca bkz. Sultan Kılıç Arslan, 21 Mayıs'ta şehre varmıştır. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/137; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 31; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 193.

⁷⁸ Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 59-60; Bkz. Kılıç Arslan'ın 10 bin süvarilik bir orduyu saldırı için gönderdiğini kaydedilmektedir. Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, 118; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos'un Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, 190.

⁷⁹ Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 60; Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, 118; Anna Komnena, *Alexiad*, 312; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/137; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 31-32; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 193; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 102.

kuşatmasının etkisini kırmak ve şehre girmek isteyen öncü birlikler, Haçlı ordularının üzerine doğru ani baskınlar yapmaya başlamışlardır⁸⁰.

Yağısıyan yönetiminde yapılan Antakya Savunması (1097-1098) başında da bu taktiğe başvurulmuştur. Antakya'yı kuşatmak için gelmiş olan Haçlı kuvvetleri yorgun olduğu için ilk haftalarda şehre saldırı yapmayıp şehrin önünde beklemeyi tercih etmiştir⁸¹. Haçlı ordusunun şehre saldırı başlatmadığını gören şehrin valisi Yağısıyan, şehir savunması için çağırdığı destek birlikleri gelinceye kadar şehri kuşatanlara karşı direnebilmek ve bir ihtimal onları tamamen yenmek amacıyla oluşturduğu az sayıdaki birliklerle, Haçlılara karşı ani saldırılar düzenlemeye başlamıştır. Bu saldırılar sayesinde Yağısıyan, uzun bir süre şehir savunmasını sürdürmeyi başarmıştır⁸².

Orta Çağ'da gerçekleşen bazı şehir savunmalarında şehirde sıkışık durumda kalmış olan savunmacılar şehirlerini savunmakla meşkulken kendilerine gelen destek sayesinde savunmadan çıkıp düşmana karşı saldırıya geçebilmekteydi. Yapılan bu saldırılarla kuşatıcılar hem fiziksel açıdan yıpratılır hem de saldıran tarafken savunmacı konumuna geçerlerdi. Ayrıca savunmacıların bu atağı kuşatıcıları olumsuz bir psikolojiye sürükleyip onların daha çabuk pes etmesine de katkı sağlardı. Aynı taktik Şam Savunması (1148) devam ederken de uygulanmıştır. Haçlı kuşatmasının ilerleyişi karşısında şehrin içinde savunmayı yürütmekle meşgul olan savunmacılar, kendilerine yardıma gelen kalabalık destek birlikleri sayesinde savunmadan çıkıp Haçlılar üzerine taarruza geçmiştir. İki taraf arasında yaşanan şiddetli çarpışma sonrasında kuşatıcılar, şehirde bulunan meyvelik alanın gerisine atılmıştır. Bu durum karşısında Haçlı ordusu 27 Temmuz tarihinde şehrin Doğu surlarının karşısındaki ovaya geçmek zorunda kalmıştır (Görsel 3.4.)⁸³.

---

⁸⁰ Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 77; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 66; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos'un Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, 190; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/137; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 30.

⁸¹ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 39.

⁸² Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 70; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 93; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 38-39.

⁸³ Bkz. Karargâhın taşınması Haçlı ordusunda tartışmalara neden olmuştur. Çünkü şehrin en güçlü savunması surların Doğu tarafında bulunmaktaydı. Ayrıca burada içecek su da yoktu ve Haçlılar açık hedef konumundaydı. Alınan karar yüzünden Haçlı ordusundaki yöneticiler birbirini suçlamaktaydılar. Hatta bazı Haçlı yöneticileri, Kudüs baronlarının Üner'e çalışıp bunun karşılığında ondan rüşvet aldıklarını bu sebeple de orduyu şehrin Doğu tarafına taşıdıklarını düşünmüşlerdir. İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 11/120-121; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 112; Krş. Şehirdekiler, Haçlılara Seyfeddin Gazi'nin (savunmaya destek için gelmişti), Şam'ı ele geçirdikten sonra Filistin'deki Haçlı varlığına son vereceğini söylemişlerdir. Bunun gerçek olabileceğinden korku duyan ordu bu sebeple kuşatmayı geri çekmiştir. Öğün Bezer, "Seyfeddin

3.3.3. Rehine alıkoyma/gösterme

Bu çalışmanın İkinci Bölüm'ünde yer alan “*Fiziksel ve Psikolojik Hamleler>Rehine alıkoyma/gösterme*” başlığının altında hakkında bilgi aktarılan bu hamleye şehir savunucuları da başvuruyordu. Şehir savunucuları, karşı taraf için önemli olan birini/lerini esir olarak ele geçirince bu taktiği uygulamaktaydı. Esirler düşman tarafına gösterilir bunun karşılığında ya fidye istenir ya da şehir ablukasının kaldırılması istenirdi. Antakya Savunması (1097-1098) için şehrin valisi Yağısıyan da bu hamleye başvurmuştur. Haçlı tarihini yazan Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi* adlı eserinde bu konuda şu bilgileri aktarmaktadır. Yazarın belirttiğine göre Yağısıyan Antakya kalesinin içinde bulunan zindanda esir tuttuğu Haçlı şövalyesi Rainald Porchet'in serbest bırakılması karşılığında Haçlılardan fidye istemiştir. Ancak yapılan bu teklife Haçlıların olumsuz cevap vermesi sonrasında onlara acı çektirmek amacıyla bu şövalyenin başını kesmiştir⁸⁴. Bu hamlenin yanında şehir savunucuları tarafından ele geçirilen düşman cesetleri veya kesik başları, şehir kuşatıcılarını psikolojik olarak yıldırmak amacıyla kullanılmaktaydı. Bunlar ya mızraklara saplanır ve karşı tarafa gösterilir ya da mancınık gibi aletlerle yine karşı tarafa fırlatılırdı⁸⁵.

3.4. Diğer Hamleler

3.4.1. Farklı dini grupları şehirden çıkarma

Kuşatmaya maruz kalmış olan İslâm şehirleri savundukları şehirleri güvence altına almak için kuşatma başlamadan önce farklı stratejik taktikler uygulamaktaydılar. Haçlılar tarafından 1097-1098 tarihleri arasında kuşatılan ve savunmaya maruz bırakılan Antakya'nın düşmesini önlemek için de farklı bir stratejik hamle uygulanmıştır. Şehrin içinde yaşayan halkın çoğunluğu Rum, Ermeni ve Süryani'ydi. Buraya herhangi bir saldırı olduğunda onların kimin tarafında duracağı Yağısıyan için soru işaretiydi fakat iki seçenek söz konusuydu⁸⁶. Ya bu kişiler, şehri savunma konusunda Yağısıyan'a yardımcı olacaktı ya da karşı tarafa geçerek şehre saldırıda bulunacaktı. Her iki ihtimalli de göz

---

Gazi I", 37/31; Emîr Üner, Haçlıların gönlünü almış ve böylece onlar da kuşatmayı gevşetmişlerdir. a.mlf., "Tuğteginliler", 41/350.

⁸⁴ Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 109-110.

⁸⁵ Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs 'te*, 80-81; *Haçlı Tarihi*, 68; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 94, 102.

⁸⁶ Bkz. Haçlı seferleri tarihi yazarı Willermus, Yağısıyan'ın diğer topluluklar için de düzenlemeler yaptığını ama en ağır planları Hristiyanlar için kurduğunu aktarmaktadır. Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs 'ün Zaptına Kadar*, 221-222.

önünde bulunduran Yağısıyan, Antakya savunmasını başarılı bir şekilde sürdürmek ve sonuçlandırmak için ilk olarak şehirdeki Hristiyanlara karşı önlemler almıştır⁸⁷. Yağısıyan, kuşatma esnasında, şehrin içinde bir isyana öncülük etmemesi için şehrin Hristiyan patriğini hapse attırmıştır. Ayrıca önemli bir kitleye sahip olan Hristiyan topluluklarını da şehirden çıkarılmıştır⁸⁸. Bu taktiğin aynısı İftiharüddevele komutasında gerçekleştirilen Kudüs Savunması (1099) başında da uygulamıştır. Savunma esnasında şehirde yaşanabilecek herhangi bir ihanete öncülük etmemeleri için şehirde bulunan Hristiyan halk şehrin dışına çıkarılmıştır⁸⁹.

3.4.2. İaşe ve levazım imkânlarını etkisiz hale getirme

Orta Çağ'da yapılmış şehir savunmalarında benzerine az rastlanan stratejik hamleler biri de şehirlerin çevresinde bulunan ve kuşatıcıların işine yarayabilecek olan her türlü maddenin etkisiz hale getirilmesiydi. Bu hamle bazen savunma açısından hayati öneme sahip olabilmekteydi. Kudüs Savunması (1099) başlamadan önce bu hamle şehrin valisi tarafından uygulanmıştır. Kudüs savunmasını yürüten İftiharüddevele'nin şehirdeki

---

⁸⁷ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 39.

⁸⁸ Ayrıca bkz. Bir şehir savunmasında en çok korkulan olay şehir savunması çok iyi bir şekilde sürdürülürken ve kuşatmacılar da bu durum karşısında zor durumdayken içerden birinin veya bir grubun kuşatmacılarla birleşip savunmaya ihanet etmesi ve bu yüzden şehir savunmasının düşmesidir. Bu durumun aynısı uygulanan bütün stratejik hamlelere rağmen Haçlı kuşatmasına karşı direnen Antakya şehri savunucularının da başına gelmiştir. Haçlı kontu Bohemond, diğer kontlarından gizli bir şekilde Antakya'yı ele geçirmek amacıyla şehrin içinden biriyle irtibata geçmiş ve onu şehri teslim etmesi için ikna etmeye çalışmıştır. Çok geçmeden hedefine ulaşan Bohemond, işbirliği için şehirde bulunan "İki Kız Kardeş" kulesinin muhafızı Ermeni dönmesi Firuz (Ruzba veya Ruzbah) adında biriyle anlaşmayı başarmıştır. İki taraf arasında yapılan anlaşma üzerine 2 Haziran 1098'de Firuz, koruduğu kuleden Haçlıları içeri almak için gece geç saate kadar beklemeye geçmiştir. Haçlı birlikleri belirlenen saate surların yanına gelip merdivenle yukarı çıkmıştır. Bu şekilde yukarı çıkmaya muvaffak olanlar, diğer kulelerde nöbet tutmakta olan Müslüman askerleri öldürerek, şehrin kapılarını geride kalan Haçlılara açmışlardır. Böylece geride kalmış olan bütün Haçlılar şehre girmiş ve şehir 3 Haziran 1098 tarihinde düşmüştür. Antakya'yı hileyle ele geçirmeyi başaran Haçlılar, önlerine gelen her şeyi talan etmiş ve şehirdeki herkesi öldürmüştür. Bu duruma şahit olan şehrin valisi Yağısıyan, şehrin düştüğünü anlayınca canını kurtarmak için hızla şehirden kaçmıştır. Fakat o, henüz şehirden uzaklaşmamışken kendisini ele geçirmeyi başaran birkaç Ermeni tarafından öldürülmüştür. Sonrasında başı kesilip Bohemond'a getirilmiştir. Bu konuya dair bilgi veren Haçlı kaynaklarında aktarıldığına göre Haçlıların yaptığı kıyım sonrası Antakya'da bulunan bütün sokaklar cesetlerle dolup taşmış öyle ki sokaklardan geçerken cesetlere takılmadan yürüyebilmek mümkün olmamıştır. İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 10/229; İbn Kâlanîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, 3; İbnü'l Verdi, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 66; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 81-83; Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 90-94; I. ve II. *Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, 10; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 116-120; *Haçlı Tarihi*, 103-106; Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, 224-228; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 2/339; Süryani Mihail, *Süryani Mihael Vekayinamesi*, 2/41; Anna Komnena, *Alexiad.*, 321; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/165-180; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 41; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 194-195; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, 109.

⁸⁹ Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, 318.

hayvanların Haçlılara yem olmaması için onları şehirden uzaklaştırmıştır⁹⁰. Ayrıca şehrin dışında bulunan bütün su kuyularına zehir atıp bunları kapattırıştır⁹¹. Yapılan bu taktik sayesinde Haçlılar yiyecek ve içecek bir şey bulamadıkları için kuşatmayı uzun bir süre sürdüremezlerdi. Nitekim öyle de olmuştur. Haçlılar şehre vardıkları gibi bu strateji kendini göstermiş ve Haçlılar iâşe sıkıntısı yaşamıştır⁹². Vali, bu hamlenin devamında şehrin çevresinde bulunan ağaçların Haçlılar tarafından kuşatma aleti yapımında kullanılmasına engel olmak için bunların hepsini kestirmiştir⁹³. Bu şekilde etkili bir savunma için zemin hazırlanmıştır.

Başka bir tarihsel örnek olan Şam Savunması (1148) için de aynı stratejik hamleye başvurulmuştur. Şehir savunucuları, kuşatmayı yürüten Haçlıların kuşatma boyunca yiyecek sıkıntısı yaşaması için çevrede bulunan iâşe imkânlarını yok etmişlerdir⁹⁴. Emîr Üner'in savunma başında uyguladığı diğer hamleler de meyvesini vermeye başlayınca yiyecek sıkıntısı yaşayan Haçlı ordusu kuşatmanın üstünden henüz bir hafta geçmemişken 28 Temmuz tarihinde kuşatmayı kaldırıp geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Sonuç olarak şiddetle sürdürülen savunmadan dolayı şehir garnizonu başarılı olmuş ve uygulanan stratejik hamleler sayesinde Haçlı kuşatmasına büyük kayıplar verdirmiştir⁹⁵.

3.4.3. Çevre şehirlere saldırma

Orta Çağ İslâm devletlerinin düşmanlarına güçlü görünmek amacıyla etrafına müttefikler toplamaya çalıştığı daha önce belirtilmişti. Doğal olarak bu müttefiklerden herhangi bir tehlike durumunda kalındığında yardım istenebilmekteydi. Ancak yardımlaşma konusunda verilen desteklerde inanç ortaklığı ve benzer politik çıkarlar önemli bir değişkendi. Dimyat Savunması (1169) devam ettiği esnada Sultan Selâhaddin Eyyübî başarılı bir şehir savunması yapabilmek amacıyla aynı politikayı paylaştığı müttefiklerinden destek birlikleri istemişti. Bu müttefikler arasında Nûreddin Zengî de

⁹⁰ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/215.

⁹¹ Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 191; Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, 339-340; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 50.

⁹² Bkz. Kalabalık ordu su ve erzak sıkıntısı çektiği için hem fiziksel hem de psikolojik olarak bu durumdan bir hayli olumsuz etkilenmiştir. Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 192; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 173-174; *Haçlı Tarihi*, 152-153, 154; Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, 339-340.

⁹³ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 50.

⁹⁴ Ögün Bezer, "Tuğteginliler", 41/350.

⁹⁵ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 112-115; Ögün Bezer, "Tuğteginliler", 41/350.

bulunmaktaydı. Zengî kendisinden istenilen yardım talebini yerine getirmek için Selâhaddîn Eyyûbî'ye asker desteği göndermiştir⁹⁶. Ancak bu yardımla yetinmeyen Nûreddin Zengî, farklı bir strateji izleyerek Dimyat kuşatmasının kaldırılmasını sağlamak gayesiyle Şam bölgesi sınırları içerisinde yer alan Haçlı topraklarına bilinçli bir şekilde saldırılar düzenlemeye başlamıştır⁹⁷. Böylece kendi topraklarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan kuşatıcıların kuşatmayı kaldırmaktan başka seçeneği kalmayacaktı. Nitekim öyle de olmuştur. Çok geçmeden Doğu Roma İmparatorluğu kuvvetleri ve Kudüs Haçlı Krallığı kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır⁹⁸.

Şehir savunmalarında yukarıda aktarılan stratejik hamlelerin dışında farklı hamleler de uygulanmaktaydı. Ancak konuyu daha fazla uzatmamak için bunların sadece ismi verilecektir. Zamanı verimli kullanma, düşmanı bölme, düşmanı yanıltma ve tuzak kurma gibi...

---

⁹⁶ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fit-Târîh*, 11/284-285; Şeşen, *Eyyûbîler*, 28.

⁹⁷ Bahaaddin bin Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, 81; Sallabî, *Selahaddin Eyyübi ve Kudüs 'ün Yeniden Fethi*, 199.

⁹⁸ Bahaaddin bin Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, 82; Niketas Khoniates, *Historia*, 116-117; Süryani Mihail, *Süryani Mihael Vekainamesi*, 2/207; Çetin, "Dimyat", 9/309; Şeşen, "Selâhaddîn-i Eyyûbî", 36/337; a.mlf., *Eyyûbîler*, 28.

SONUÇ

Orta Çağ'da yapılan bir kuşatmanın veya savunmanın gerçekleştirildiği yerleşim yeri olan şehirlerin yapı olarak nasıl olduğunun bilinmesi, kanaatimizce konunun daha anlaşılır olmasını sağlayacaktı. Bu sebeple çalışmanın "Giriş" kısmında Orta Çağ şehirlerinin yapısıyla alakalı bilgi verildi. Buna göre Orta Çağ Avrupa ve İslâm şehirleri fiziki yapı olarak birbirine benzer özellikler göstermektedir. Bunun sebebi ise bu şehirlerin güvenlik kaygısından dolayı genellikle ulaşılması zor olan yüksek bir dağ yahut tepe üzerinde inşa edilmiş olmalarıdır. Benzer yapıda olan bu şehirlerin en üst noktasında görkemli bir şekilde boy gösteren kale veya saray gibi devlete hizmet eden mekânlar yer almaktadır. Ayrıca şehirlerin dış kısmının güvenlik kaygısından dolayı kalın ve yüksek surlarla çevrildiği görülmektedir. Surların üst kısımlarına belli aralıklarla burçların veya gözetleme kulelerinin eklendiği, surların bazı noktalarına şehre giriş ve çıkış için kapılar inşa edildiği, surların dış kısmına derin hendeklerin kazıldığı, bu hendeklerin üstüne veya geçişi zor olan yerlerin üstüne (nehir, göl, deniz veya yüksekte olan iki tepe ve dağ arasına) de köprüler inşa edildiği bilinmektedir. Şehirdekiler, şehirlerde bulunan bu yapılar sayesinde canlarını ve mallarını güvence altına alabilmiştir. Aşağıda da tekrar aktarılacağı üzere Müslümanlar, yaptıkları şehir kuşatmaları için bu fiziki yapıları devre dışı bırakmaya, şehir savunmaları için ise tersine bu yapıları güçlendirilmeye çalışmıştır.

Şehir kuşatma ile savunmalarında kullanılan askerî malzemelerin neler olduğu ve bunların nasıl kullanıldığı da uygulanan stratejiler üzerinde etkilidir. Bu sebeple İslâm devletlerinin kullandığı askerî teçhizat malzemelerinin ne olduğu ve bunları nasıl kullandığı Birinci Bölüm'de detaylı bir şekilde verilmeye çalışıldı. Buna göre bir İslâm devletinin şiddetli bir şehir kuşatması veya savunması yapabilmesi için öncelikle iyi eğitilmiş bir ordusunun bulunması zorunludur. Ancak başarılı olmak için ordu tek başına yeterli değildir. Zira bu ordu içinde görev alan askerlerin kuşatmayı ve savunmayı başarılı bir şekilde yürütmesine yardımcı olacak malzemelere ihtiyacı vardır. Bu malzemelerin başında askerlerin vücutlarını muhafaza etmesine yarayan zırh, başlarını korumalarına yarayan miğfer, kendilerine doğru gelen darbeleri engellemeye yardımcı olan kalkan gibi korumalıklar gelmektedir. Zira bu savunma malzemeleri İslâm orduları içinde aktif bir

şekilde kullanılmıştır. Bunların dışında yapılan eylemde saldırı yapmak için de bazı silahlar kullanılmaktaydı. Ancak bu silahların sadece saldırı için değil yine savunma amaçlı da kullanıldığı bilinmektedir. Bu teçhizat malzemelerinden kılıç, mızrak, gürz, bıçak ve hançer gibi aletlerin şehir kuşatma ve savunmalarında bire bir yapılan dövüşlerde hem saldırı hem de savunma yapmak amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Yine şehir kuşatma ve savunmalarında hem saldırı hem de savunma yapmak için uzak dövüşlerde kullanılan ok, yay, mancınık, arrâde, rum ateşi ve çarh gibi aletlere de başvurulduğu bilinmektedir. Bu aletlerin dışında ordunun hem nakliyesi hem de binek aracı olarak at, fil, deve, katır ve eşek gibi hayvanların kullanıldığına dair örneklerle şahit olunmaktadır. Ayrıca denize kıyısı olan şehirlerde yine nakliye için gemilere başvurulduğu bilinmektedir. Bu çalışmada detaylı bir şekilde aktarılan askerî teçhizat malzemelerinin gerçekleştirilen şehir kuşatma ve savunmasının gidişatı üzerinde hayati öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın hedefi 11. ve 13. yüzyılları arasında İslâm devletleri tarafından gerçekleştirilmiş olan şehir kuşatmaları ile savunmalarını yapılan stratejik hamleler bağlamında detaylarıyla açıklamaktır. Bunun için şiddetli bir kuşatma veya savunmaya maruz kalmış olan bazı tarihsel örnekler üzerinden konu işlenmeye çalışıldı. Yapılan araştırma sayesinde önemli sonuçlara ulaşıldı. Ulaşılan sonuçlar Orta Çağ'da gerçekleştirilen şehir kuşatmaları ile savunmalarını kapsayacak şekilde verilecektir.

Bu çalışmada İkinci Bölüm'de aktarılan tarihsel örnekler üzerinden ulaşılan ilk sonuca göre yapılan şehir kuşatmalarının başarılı bir şekilde sürdürülebilmesi amacıyla kuşatma başında ve esnasında “*Teknik ve Askerî Hamleler*” olarak sınıflandırılacak stratejik hamlelere başvurulurdu. Kuşatma kararı alındıktan sonra devletler bunun için hazırlık yapar ve tam donanımlı bir şekilde şehirlerin önünde belirirdi. Hemen akabinde şehre destek girmemesi ve şehirden kimsenin çıkmaması için stratejik bir konumda karargâh kurulurdu. Sonrasında da şehir tam bir ablukaya alınırdu. Kuşatma fiili anlamda başlayınca da şehir savunmasının, direncini yükselten yapılardan olan hendekler toprakla veya farklı cisimlerle doldurulur ve etkisiz hale getirilirdi. Bu hamle başarıya ulaştıktan sonra şehir surlarını yıkmak amacıyla askerî teçhizatlar (mancınık, ok vb.) kullanılır, bunlar yetersiz kaldığında ise surların altından şehre doğru girmek için geçit/yol açan lağımcılardan istifade edilirdi. Ayrıca yüksek şehir surlarına yanaşmak amacıyla kuşatma kuleleri gibi yapılar inşa edilir yahut da surlara merdivenlerle çıkılmaya çalışılırdı. Denizle bağlantısı bulunan şehirlerde ise donanma kuvvetine başvurulurdu. Böylece

şehrin deniz tarafından yardım alması engellenir ve dışarı ile bağlantısı tamamen kesilirdi. Bu hamleler yetersiz kaldığında bu defa da düşmanı tuzağa düşürmek, hazırlıksız yakalamak ve yapılan eylemde hızla sonuca ulaşmak için şehir savunmasını yanıtacak hamlelere başvurulurdu.

Şehir kuşatmalarında yukarıda aktarılan hamlelerin yanında “*Diplomatik Hamleler*” olarak genelleme yapılabilecek hamlelere de başvurulmaktaydı. Bu hamlelerden bazıları şehir kuşatması devam ederken veya sonuç aşamasındayken uygulanabilmekteydi. Bu hamlelerden ilki şehrin içindeki savunucuları şehri teslim etmeye davet etmekte. Yapılan teklif sonrası iki taraf arasında anlaşma sağlanırsa şehir eman verilerek teslim alınırdı. Aksi takdirde şehir kılıç zoruyla ele geçirilir sonrasında yağmalanır ve içindekiler de esir sayılırdı. Bu çalışmada üzerinde durulan Urfa Kuşatması (1144) esnasında bu hamleye başvurulmuştur. Ancak şehir barış yoluyla alınamıyorsa bu defa içerden destekçiler bulunur ve bunlara verilen rüşvetlerle şehre ihanet etmeleri istenirdi. Diyarbakır Kuşatması (1084-1085) bu şekilde başarılı olmuştur. Bazı kuşatmalarda kuşatma süresi uzadığında şehri ele geçirme konusunda mevcutta bulunan asker, teçhizat, iâşe yetersiz kalırdı. Bu gibi durumlarla karşılaşıldığında şehir kuşatıcıları, müttefik/bağımlı/bağlı/gönüllü/ücretli bir şekilde yardımcı olabilecek kişilerden destek bulmaya çalışılırdı. Fakat başvuru diplomatik yöntemler şehir savunmasının direncini kırma konusunda yetersiz kaldığında ise caydırıcı olabilecek yöntemlere başvurulurdu.

Şehir savunucuları üzerinde caydırıcılığı yüksek olan hamlelerin başında “*Fiziksel ve Psikolojik Hamleler*” gelmekteydi. Psikolojik taktiklerden ilki şehir savunucuları tarafından birini/lerini rehine olarak kullanmaktı. Şehir savunmasını yürütenler için önemli olan bu rehinelere kuşatıcılar tarafından şehrin önüne getirilip şehir savunucularına gösterilirdi. Bu şekilde esir olarak tutulan rehinenin serbest bırakılması karşılığında savunuculardan şehrin teslimi istenirdi. Savunucuların direncini kırma konusunda etkili olan bu taktiğe Sûr Kuşatması (1187-1188) esnasında Selâhaddîn Eyyûbî de başvurmuştu. Bu hamlenin yanında bazen şehre kesik başlar, cesetler gösterilir bazen de bunlar ve bulaşıcı hastalık taşıyan hayvanlar şehre doğru fırlatılırdı. Bu hamlelerin dışında başka taktiklere de başvurmayı ihmal etmeyen kuşatıcılar, şehrin önünde savunucularla teke tek çarpıştırdı. Ayrıca onların tarafına doğru taaruzlar ve ani baskınlar yaparlardı. Bu hamlelerle birlikte bazen şehir kuşatmalarında “*Diğer Hamleler*” olarak genelleme yapılabilecek stratejilere de başvurulmaktaydı. Bunlardan en etkili olanı

kuşatılan şehrin dışarıdan yardım almasını engellemek ve şehri daha da sıkıştırmak amacıyla onun şehresinde bulunan komşu şehirleri ele geçirmektir. Ayrıca girişilen eylemde asker, teçhizat, iaşe sıkıntısı yaşamamak amacıyla kuşatma sıcak ve yağışı az olan mevsimlerde yapılır ve kısa bir süre zarfında bitirilmeye çalışılırdı. Ancak uygulanan bütün hamlelere rağmen şehrin direnci hala kırılmıyorsa kuşatma kaldırılırdı. Kuşatma kaldırıldıktan hemen sonra şehir savunucularını cezalandırmak ve onlara açlık çektirmek amacıyla o bölgede bulunan tarlalardaki ekinler yakılır veya etkisiz hale getirilirdi.

Bu çalışmanın Üçüncü Bölüm'ünde tarihsel örnekleri üzerinden aktarılan şehir savunmalarında gerçekleştirilen savunmanın başarılı olması için etkili olabilecek stratejiler uygulanmaya çalışılırdı. Bunlardan bazıları şehir kuşatmalarında uygulanan hamleler ile benzerlik göstermektedir. Şehir savunucuları şehirlerini (dolaylı olarak kendilerini) ele geçirmek maksadıyla bir ordunun şehre doğru geldiğini haber aldığı anda şehrin savunma direncini yükseltmek amacıyla ilk olarak "*Teknik ve Askerî Hamleler*"e başvururdu. Bu hamlelerden biri şehrin savunma yapılarını güçlendirmektir. Zaten Orta Çağ İslâm şehirlerinin çoğu müstahkem yapıdaydı. Ancak bu yapılar bazen zamanın tehribatına maruz kalmaktaydı. Dolayısıyla bu şekilde olan yapılar ya onarılır ya da yeni yapılar inşa edilirdi. Çünkü kuşatıcıların şehre doğru yaptığı çoğu saldırıyı bu yapılar etkisiz hale getirmekteydi. Şehir savunucuları bu hamlenin devamında şehrin içine asker toplar, teçhizat, iaşe ve levazım maddeleri depolardı. Ayrıca şehrin dışına derin, geniş ve bazen de içi su dolu hendekler kazılırdı. Bu şekilde savunmaya hazırlıklı olan şehir garnizonu, kuşatıcılara karşı ya başarı elde edinceye kadar ya da başarı umutları tükeninceye kadar uzun süren bir direniş sergilerdi. Şehir savunması başlamadan önce uygulanan bu hamlelerin hemen akabinde şehir savunması fiili anlamda başladıktan sonra da yeni hamleler eklenirdi. Bunlardan ilki kuşatıcıların kuşatma aletlerini etkisiz hale getirmek ve onların ilerleyişini durdurmak için mancınık, ok, sıvı ateş vb. gibi askerî teçhizatları kullanmaktı. Bunun dışında askerî donanması bulunan ve denize kıyısı olan şehirlerin, kara şehirlerine göre daha fazla dirençli olduğu bilinir bir durumdur. Çünkü deniz veya göl ile bağlantısı bulunan şehirler bu taraftan destek alabilirdi. Ayrıca denizde bulundurulmuş savunma donanması sayesinde kuşatıcıların buradan şehre yaklaşmasına izin verilmezdi. Bu sebeple şehir savunucuları askerî donanmadan da aktif şekilde faydalanmaktaydı. Bazı şehir savunmalarında can alıcı hamlelerden biri de şehri kuşatan orduların kuşatılmasıydı. Uygulanan bu etkili taktik sayesinde şehir kuşatıcıları, şehir savunucuları ile şehre desteğe gelen orduların arasında kalırdı. Ayrıca çok sık olmasa da

yine bazı şehir savunmalarında yer alan yorgun birlikler şehirden çıkarılırdı. Bunların yerine desteğe gelen yeni birlikler şehrin içine alınır ve şehir savunmasını bunlar devam ettirirdi. Selâhaddîn Eyyübî tarafından komuta edilen Akkâ Savunması (1189-1191) esnasında az önce aktarılan savunma taktiklerinin çoğu uygulanmıştır.

Şehir savunucuları yukarıda verilen hamlelerin dışında başarılı bir şehir savunması için “*Diplomatik Hamleler*”den de istifade etmekteydi. Şehirdeki savunucular, müttefiklerinden, bağlı veya bağımlı oldukları devletlerden yahut da gönüllü veya ücretli destek verecek kişilerden asker yardımı talep ederlerdi. Ancak bu yardım başvurusu sadece asker desteği için olmazdı. Bazen teçhizat, levazım ve iâşe için olur bazen de siyasi bir ittifak kurmak için olurdu. Savunucular bu yardım talebi için genellikle elçi, haberci, mektup, ok ve güvercin gibi dönemin iletişim kanallarını kullanırdı. Bu hamlenin dışında kuşatmayı sonlandırmaları veya pasif olacak şekilde uzatmaları için kuşatıcılardan birine/lerine rüşvet teklif edilirdi. Şehir savunmalarında yer alan savunmacılar bir taraftan yukarıda aktarılan bu hamleleri uygularken diğer taraftan da “*Fiziksel ve Psikolojik Hamleler*” olarak sınıflandırılacak taktiklere başvururdu. Şehir savunucuları şehir kuşatıcılarının eylemine son verebilmek için gerekli gördükleri durumlarda şehrin yakınında bir yerde meydan savaşı yapar, kuşatıcıların üstüne doğru taaruza geçer veya ani baskınlar düzenlerdi. Bazen de şehrin önünde kuşatıcılarla göğüs göğse çarpışırdı. Ayrıca çarpışmalar esnasında kuşatıcılardan sağ olarak ele geçirilen önemli kişiler, rehine veya tehdit unsuru olarak kullanılırdı. Bazen de bunların başları kesilir ve karşı tarafı olumsuz etkilemesi için gösterilirdi. Bu şekilde savunucular tarafından yapılan bu taktiklerle kuşatmanın ablukası ve baskısı kırılmaya çalışılırdı.

Şehir savunmalarında “*Diğer Hamleler*” olarak ifade edilebilecek savunma stratejilerine de başvurulurdu. Bazen savunmanın başında bazen de devam ettiği esnada şehirde bulunan farklı dini gruplar ihanet ihtimaline karşı şehirden çıkarılırdı. Ayrıca kuşatıcılar şehrin önünde açlık suuzluk çeksün diye şehrin içinde ve dışında bulunan hayvanlar bölgeden uzaklaştırılır, su kuyuları kapatılır veya bunlara zehir atılırdı. Bu hamlelerle yetinmeyen savunmacılar, şehrin çevresinde bulunan ve kuşatıcıların, kuşatma aleti yapımında kullanabileceği ağaç gibi malzemeleri etkisiz hale getirirdi. Ayrıca şehir savunucuları, savunmaya destek veren yardım birlikleri sayesinde kuşatıcılara ait olan şehirleri kuşatma altına alma stratejisine başvurlardı. Böylece kuşatıcılar yeni bir şehri elde etmeye çalışırken mevcutta elinde bulunan şehri kaybetme korkusu yaşayınca kuşatmayı kaldırmak zorunda kalırdı. Ancak şehir savunmacılarının uyguladığı bütün

stratejik hamlelere rağmen kuşatmanın şiddeti bir türlü kırılmıyorsa ve savunmacıların da başarı umudu tükenmeye yakınsa son olarak “*Diplomatik Hamleler*”in içinde yer alan eman talep etme taktiğine başvurulurdu. Uygulanan bu hamle sayesinde savunulan şehir kaybedilirdi. Fakat içindeki direnişçilerin canları güvence altına alınırdı.

Burada son bir ekleme yapmak gerekirse şehir kuşatmaları ve savunmalarında yapılan stratejik hamleler yukarıda aktarılan stratejik hamleler ile sınırlı değildir. Ulaşılan bu sonuçlar sadece üzerinde durulan tarihsel örneklerden elde edilen sonuçlardır. Ayrıca şehir kuşatıcıları ile savunucuları tarafından başvuru bu hamlelerin uygulanma sırasında da değişiklikler olabilmekteydi.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman bin Muhammed bin Haldun Hadrami. *Mukaddime*. Çevirmen Halil Kendir. 2 Cilt. Ankara: Yeni Şafak Gazetesi Yayınları, 2004.
- Aksaraylı Kerimeddin Mahmud. *Selçukî Devletleri Tarihi*. Çevirmen Nuri Gençosman. Ankara: Yeni Şafak Gazetesi Yayınları, 1934.
- Alptekin, Coşkun. “Belek b. Behrâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/402-403. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Altan, Ebru. “Sûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/535-537. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Altan, Ebru. “Yağısıyan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/177-179. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Anna Komnena. *Alexiad*. Çevirmen Bilge Umar. İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 2021.
- Arslan, Meryem. “Tarihî Türkçe Tıp Metinlerinde Savaş Aletleri ve Savaş Yaralarının Tedavileri”. *Erdem/İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 77 (24 Aralık 2019), 281-306.
- Avcı, Casim. “Kudüs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/327-329. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bahaaddin bin Şeddad. *Selahaddin-i Eyyubi*. Çevirmen Mert Selim Bilge. Diyarbakır: Lis Yayınevi, 2015.
- Bala, Mirza. “Buhara”. *İslâm Ansiklopedisi*. 2/761-771. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Biçakcı, Harun - Yıldırım, Cuma. “İslâm Uygarlığında Kent ve Kentleşme”, *BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/2, (2 Aralık 2018), 541-561.
- Bilge, Mustafa L., “Kerek”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/278-279. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Bozkurt, Nebi. “Mancınık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/564-567. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bozkurt, Nebi. “Mezarlık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/519-522. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Bozkurt, Nebi. “Ok”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/333-335. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

- Bozkurt, Nebi. "Silâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/186-188. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bozkurt, Nebi. "Kılıç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/405-407. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Buhl, Frantz. "Akkâ". *İslâm Ansiklopedisi*. 1/250-251. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Buhl, Frantz. "Kudüs". *İslâm Ansiklopedisi*. 6/952-964. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1997.
- Buzpınar, Şit Tufan. "Şam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/315-320. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Can, Yılmaz. *İslâm Şehirlerinin Fizikî Yapısı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Çam, Nusret. "Arasta". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/335-336. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çeçen, Kazım. "Köprü". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/252-255. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çekiç, Ayşe. "III. Haçlı Seferinin "Kudüs"ü Kurtarma" Söylemi ve Etrafında Şekillenen Algı". *Journal of Islamicjerusalem Studies* 21/1 (30 Haziran 2021), 77-90.
- Çekiç, Ayşe. "Haçlı "Seferlerinden Günümüze Düşman İslam ve Hz. Muhammed Algısı". *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* 12/3 (30 Eylül 2022 a), 1506-1519.
- Çekiç, Ayşe. "Toplumsal Dönüşüm ve İstikrarlı Yönetimde Erdemli İdarecinin Rolü: Selahaddin Eyyübî Üzerinden Bir Durum Tespiti". *Kadim Akademi SBD* 6/2 (30 Aralık 2022 b), 183-199.
- Çekiç, Ayşe. "Düşman Yaratma Aracı Olarak Tarih Yazımı: Haçlı Kaynaklarında Kutsal Şehir Algısı ve Kudüs". *Şarkiyat Mecmuası* 42 (28 Nisan 2023), 75-94.
- Çetin, Atilla. "Dimyat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/309-310. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çoruhlu, Tülin. "Gürz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/327-328. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çoruhlu, Tülin. "Hançer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/548-550. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Çoruhlu, Tülin. "Kalkan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/260-261. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çoruhlu, Tülin. "Zırh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/394-395. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Çoruhlu, Tülin. “Mızrak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/4-5. Türkiye Diyanet Vakfı Ankara: TDV Yayınları, 2020 a.
- Çoruhlu, Tülin. “Miğfer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/21-23. Ankara: TDV Yayınları, 2020 b.
- Çoruhlu, Yaşar. “Kapı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/341-342. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Darkot, Besim. “Antakya”. *İslâm Ansiklopedisi*. 1/456-463. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Demirci, Mustafa. “İslâm’da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri”. *İSTEM Dergisi* 2 (1 Aralık 2003), 129-146.
- Demirkent, Işın. “Haçlılar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/525-546. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Demirkent, Işın. *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997.
- Demirkent, Işın. “Kudüs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/329-332. Ankara: TDV Yayınları, 2002 a.
- Demirkent, Işın. “Kürboğa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/562-563. Ankara: TDV Yayınları, 2002 b).
- Demirkent, Işın. “Mevdûd b. Altuntegin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/427-429. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Diehl Charles. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. Çevirmen Selim Sezer. İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 2020.
- Dinç, Fasih. “İslâm İnşâ Hukukunun Mardin Kent Mekânına Yansıması (11.-19. yy)”, *Mukaddime/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12/2 (1 Kasım 2021), 307-346.
- Dûrî, Abdülazîz. “Bağdat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/425-433. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Durmuş, İlhami. “Eski Türk Savaş Araç-Gereç ve Taktiği”. *Sema/Selçuklu Medeniyet Araştırmaları Dergisi* 4 (27 Aralık 2019), 49-70.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn’i Battûta Tancî. *İbn’i Battûta Seyahatnamesi*. Çeviri, İnceleme ve Not. A. Sait Aykut. 1 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004 a.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn’i Battûta Tancî. *İbn’i Battûta Seyahatnamesi*. Çeviri, İnceleme ve Not. A. Sait Aykut. 2 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004 b.
- Emecen, Feridun. “Akkâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/265-267. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

- Emecen, Feridun. “Antalya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/232-236. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ernoul Kroniği. *Haçlı Seferleri Tarihi*. Çevirmen Ahmet Deniz Altunbaş. İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.
- Eryavuz, Şebnem. “Kervansaray”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/299-302. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Eyice, Semavi. “Cami”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/56-90. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Eyice, Semavi. “Hamam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/402-430. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Eyice, Semavi. “İznik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/543-545. İstanbul: TDV Yayınları, 2001 a.
- Eyice, Semavi. “Kale”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/234-242. İstanbul: TDV Yayınları, 2001 b.
- Fulcherius Carnotensis. *Kudüs Seferi*. Çevirmen İlcan Bihter Barlas. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2009.
- Gordlevski, Vilademir. *Anadolu Selçuklu Devleti*. Çevirmen Azer Yaran. Ankara: Onur Yayınları, 1988.
- Gökbilgin, M. Tayyib. “Saray”. *İslâm Ansiklopedisi*. 10/205-206. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967.
- Göksu, Erkan. *Türk Kültüründe Silah*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Göksu, Erkan. *Türkiye Selçuklularında Ordu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Göksu, Erkan. “İslâm Tarihinde Mancınıklar ve Mancınık Teknolojisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Antakiyat/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (27 Aralık 2019), 159-175.
- Göksu, Erkan. *Kutadgu Bilig’e Göre Türk Savaş Sanatı*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2020 a.
- Göksu, Erkan. *Büyük Selçuklular (1040-1157)*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2020 b.
- Göksu, Erkan. *Selçuklular/Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2021.
- Göyünç, Nejat. “Diyarbakır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/464-469. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus). *Abû'l-Farac Tarihi*. Çevirmen Ömer Rıza Doğrul. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus). *Abû'l-Farac Tarihi*. Çevirmen Ömer Rıza Doğrul. 1 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Haçlı Tarihi*. Çevirmen Ergin Ayan. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- Harman, Ömer Faruk. "Kudüs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/323-327. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Hotinli, Rauf Ahmed. "Bağdad". *İslâm Ansiklopedisi*. 2/195-213. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*. Çevirmen Vedii İlmen. İstanbul: Yaba Yayınları, 2005.
- Ioannes Kinnamos. *Historia*. Çevirmen Işın Demirkent. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Ioannes Zonaras. *Tarihlerin Özeti*. Çevirmen Bilge Umar. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2010.
- İbn Bibi. *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*. Çevirmen Nuri Gençosman. Ankara: Uzluk Basımevi, 1941.
- İbn Bibi. *El Evamirü'l-Ala'ıye Fil-Umuri'l-Ala'ıye*. Çevirmen Mürsel Öztürk. 1 Cilt. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- İbn Bibi. *El Evamirü'l-Ala'ıye Fil-Umuri'l-Ala'ıye*. Çevirmen Mürsel Öztürk. 2 Cilt. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- İbn Kâlanîsî. *Şam Tarihine Zeyl*. Çevirmen Onur Özatağ. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020.
- İbni Cübeyr. *Endülüsten Kutsal Topraklara*. Çevirmen İsmail Güler. İstanbul: Selenge Yayınları, 2019.
- İbnü'l Adîm. *Bugyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb/Selçuklular Tarihi*. Çevirmen Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982.
- İbnü'l Esir. *El-Kâmil Fit-Târîh*. Çevirmen Abdülkerim Özaydın. 10 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1987 a.
- İbnü'l Esir. *El-Kâmil Fit-Târîh*. Çevirmen Abdülkerim Özaydın. 11 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1987 b.
- İbnü'l Esir. *El-Kâmil Fit-Târîh*. Çevirmen Abdülkerim Özaydın - Ahmet Ağırakça. 12 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1987 c.
- İbnü'l Verdi. *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*. Trc. ve Not. Mustafa Alican. İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.

- İbnü'l-Ezrak. *Mervanî Kürtleri Tarihi*. Çevirmen Mehmet Emin Bozarslan. 1 Cilt. İstanbul: Koral Yayınları, 1975.
- Kafalı, Mustafa. "Cengiz Han". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/367-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kahraman, Mutlu. *İslâm Öncesi Türk Savaşçısının Donanımı ve Temel Savaş Aletleri*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Kallek, Cengiz. "Pazar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/194-203. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kara, Mustafa. "Tekke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/367-370. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Koca, Salim. *Türkiye Selçukluları Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2019.
- Kök, Bahattin. "Nûreddin Zengî, Mahmud". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/259-262. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Şehir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/441-446. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kürkçüoğlu, Ahmet Cihat. "Şanlıurfa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/343-346. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kütük, Ahmet. "Bizans İmparatorluğu Zamanında Amida (Diyarbakır) (IV.-VII. Yüzyıl)". *History Studies* 7/2 (Mart 2015), 77-97. (https://www.historystudies.net/bizans-impatorlugu-zamaninda-amida-diyarbakir-iv-vii-yuzyil_664).
- Kütük, Ahmet. *Nisibis (Nusaybin) Kadim Bir Şehrin Hikayesi*. İstanbul: Divan Kitap, 2018.
- Kütük, Ahmet. *Buhara*. İstanbul: İlke Yayınları, 2019.
- Marko Polo. *Marko Polo Seyahatnamesi*. Tercüme 1001 Temel Eser, 1 Cilt. İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1979.
- Merçil, Erdoğan. *Büyük Selçuklu Devleti*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020.
- Metin, Tülay. *Selçuklu Çağında Yaşamak*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2020.
- Muhammedcanov, Abdullah. "Tirmiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/200-202. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Niketas Khoniates. *Historia*. Çevirmen Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Nizâmü'l-Mülk. *Siyâset-Nâme*. Çevirmen Mehmet Taha Ayar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

- Orhan, İsmail. "Türbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/464-466. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Öğün Bezer, Gülay. "Seyfeddin Gazi I". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/31. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Öğün Bezer, Gülay. "Tuğteginliler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/349-351. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Öğün Bezer, Gülay. "İmâdüddin Zengî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/258-261. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Önkal, Ahmet - Bozkurt, Nebi. "Cami". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/46-56. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özaydın, Abdülkerim. "Berkyaruk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/514-516. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özaydın, Abdülkerim. "Melikşah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/54-57. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Özaydın, Abdülkerim. "Muhammed Tapar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/576-578. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Özcan, Abdülkadir. "Âteş-i Rûmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/57. İstanbul: Yayınları, 1991.
- Özcan, Koray. "Anadolu-Türk Kent Tarihinden Bir Kesit: Selçuklu Döneminde Anadolu-Türk Kent Model(ler)i". *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 38 (1 Ocak 2006), 161-184.
- Özdemir, Hacı Ahmet. "Müsta'sım-Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/126-127. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "İsfahan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/502-504. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Peter Tudebodus. *Birinci Haçlı Seferi*. Çevirmen Süleyman Genç. İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.
- Pirenne, Henri. *Ortaçağ Kentleri*. Çevirmen Şadan Karadeniz. İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.
- Polat, Ziya. "Fulcherius Carnotensis'te İslâm ve Müslüman Algısı". *Turkish Studies* 14/1 (Şubat 2019 a), 613-634.
- Polat, Ziya. "Kudüs Katliamı Bağlamında Haçlı Seferlerinin Sebepleri". *Milel ve Nihal Dergisi* 16/1 (16 Haziran 2019 b), 175-198.
- Polat, Ziya. "Nüreddin Zengi'nin Dımaşk Hâkimiyeti ve Bilâdüşşam'da Birliğin Sağlanması". *Kadim Akademi SBD* 3/1 (26 Haziran 2019 c), 1-15.

- Pormann, Peter E. “Tıp”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/95-101. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Raimundus Aguilers. *Haçlılar Kudüs 'te*. Çevirmen Süleyman Genç. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. Çevirmen Fikret Işıltan. 1 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.
- Sahillioğlu, Halil. “Antakya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/228-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Sallabî Ali Muhammed. *Selahaddin Eyyûbi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*. Çevirmen Şerafettin Şenaslan. İstanbul: Ravza Yayınları, 2006.
- Savran, Ahmet. “Meyyâfârkîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/511-512. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Sevim, Ali - Merçil, Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Sevim, Ali. “Keyhusrev I”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/346-348. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Sevim, Ali. “Keyhusrev II”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/348-350. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Süryani Mihail. *Süryani Mihael Vekainamesi*. Çevirmen Hrant D. Andreasyan. 2 Kısım. İstanbul: Basılmamış Tercüme, 1944.
- Şahin, İlhan. “Şehir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/446-449. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Şeşen, Ramazan. “Buhara”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/363-367. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Şeşen, Ramazan. “Selâhaddîn-i Eyyûbî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/337-340. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Şeşen, Ramazan. *Eyyûbîler*. Ankara: İSAM Yayınları, 2015.
- Şihâbüddîn Ahmed Nesevî. *Celâlüttin Harezemşah*. Çevirmen Necip Asım. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1934.
- Taneri, Aydın. “Hârizmşahlar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/228-231. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Tarım Ertuğ, Zeynep. “Saray”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/117-121. İstanbul: Yayınları, 2009.
- Terzi, Mustafa Zeki. “Mızrak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/3-4. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

- Terzi, Mustafa Zeki. "Ordu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/357-362. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Terzioğlu, Arslan. "Bîmâristan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/163-178. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Tomar, Cengiz. "Şam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/311-315. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Tudela'lı Benjamin - Ratisbon'lu Petechia. *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri*. Çevirmen Nur Arslantaş. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013.
- Tufantoz, Abdurrahim. "Mervâniler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/230-232. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Tuncel, Metin. "Nusaybin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/269-270. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Turan, Ahmet Nezihi. "Şanlı Urfa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/336-341. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Turan, Osman. "Selçuk Kervansarayları". *Belleten* 10/39 (Temmuz 1946), 471-496.
- Uluçam, Abdüsselam. "Şam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/320-325. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Urfalı Mateos - Papaz Grigor. *Urfalı Mateos'un Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*. Çevirmen Hrant D. Anreasyan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Usta, Aydın. "Zırh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/391-394. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Uzun, Mustafa İsmet - Albayrak, Nurettin. "Hamam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/430-433. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Weber, Max. *Şehir/Modern Kentin Oluşumu*. Çevirmen Musa Ceylan. İstanbul: Bakış Yayınları, 2010.
- Willermus Tyrensis. *Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*. Çevirmen Ergin Ayan. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.
- Yaman, Ahmet. "Savaş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/189-194. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Hamam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/433-434. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yavaş, Alptekin. "Ortaçağ'ın Ölümcül Silâhı Çarh ve Onun 'Gizemli' Uçları". *Hütad/Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 31 (28 Aralık 2019), 259-280.

Yel, Ali Murat - Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Mahalle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/323-326. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Yıldırım, Avşar. *Selçuklu Devrinde Ani Şehri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Yuvalı, Abdülkadir. “Hülâgû”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/473-475. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

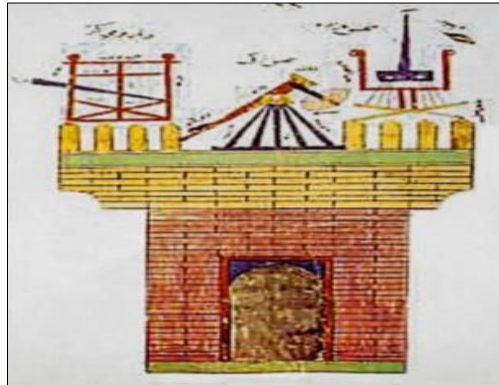
EKLER

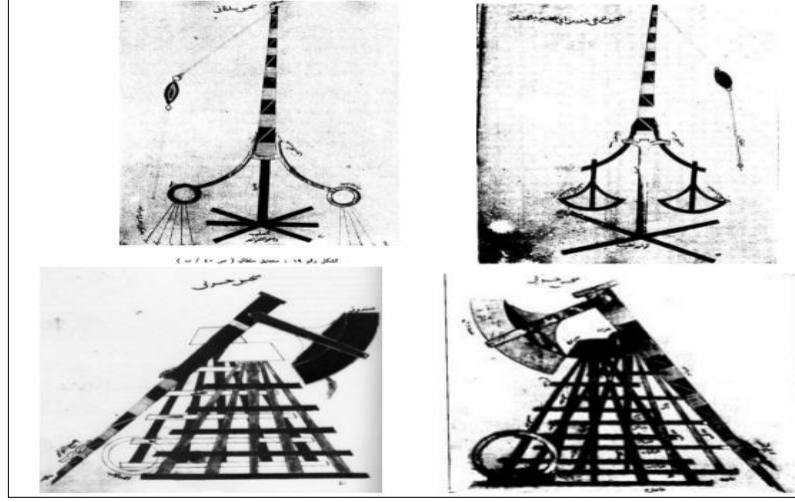
Görsel 1. 1. Çeşitli Kılıç Tipleri (Soldan Sağa): Düz, Eğri, Burmalı, Meç (Bozkurt, “Kılıç”, 25/405-407)

Görsel 1. 2. Hz. Muhammed’in Kullanmış Olduğu Yay ile Mahfazası (Bozkurt, “Ok”, 33/333)

Görsel 1. 3. Kale Burcu Üzerinde Bulunan Mancınıkları Gösteren Bir Minyatür (Bozkurt, “Mancınık”, 27/566)

Görsel 1. 4. Çeşitli Mancınık Türlerini Gösteren Örnekler (Göksu, “İslâm Tarihinde Mancınıklar ve Mancınık Teknolojisi Üzerine Bir Değerlendirme”, 162)

Görsel 1. 5. Rum Ateşi'nin Atılışını Gösteren Bir Çizim (Özcan, “Âteş-i Rûmî”, 4/57)

Görsel 2. 1. Kudüs'ün Selâhaddîn Eyyûbî Tarafından 1187 Tarihinde Kuşatılması (Ernoul Kroniği, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 192-193)

Görsel 2. 2. Urfa Kalesinden Bir Görsel (Ahmet Cihat Kürkçüoğlu, “Şanlıurfa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/344)

Görsel 2. 3. Kürboğa'nın Ordusu ile Haçlıların Antakya Önünde Çarpışmasını Gösteren Bir Örnek (Demirken, *Haçlı Seferleri*, 45)

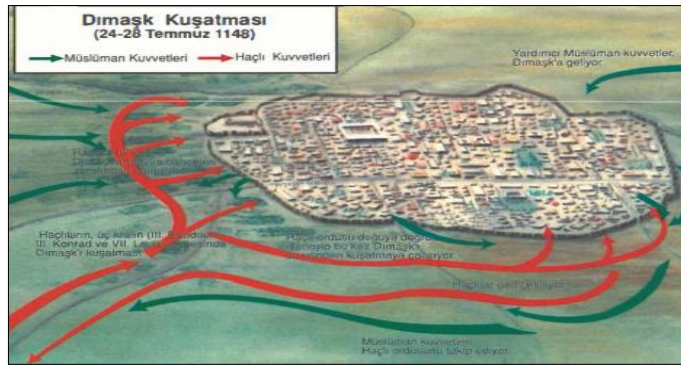
Görsel 3. 1. Haçlıların Antakya Şehrine Saldırısını Gösteren Bir Sahne (Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 40)

Görsel 3. 2. Kudüs'ün 15 Temmuz 1099 Tarihinde Düşmesini Gösteren Bir Örnek (Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 50)

Görsel 3. 3. Akkâ Şehrinde Savunmayı Yürüten Müslümanların, Şehir Düşükten Sonra Öldürülmesini Temsil Eden Bir Sahne (Ernoul Kroniği, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 192-193)

Görsel 3. 4. Dımaşk Şehrinin Haçlılar Tarafından Kuşatılmasını Gösteren Bir Çizim (Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 114)

ÖZGEÇMİŞ

Ad, Soyad	Melek ÇELİK
Yabancı Dili	İngilizce
ORCID Numarası	0000-0001-5423-9808
Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası	10404876
Lise	Derik Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
Önlisans	Muş Alparslan Üniversitesi
Lisans	Mardin Artuklu Üniversitesi
Yüksek Lisans	Mardin Artuklu Üniversitesi